

КНИГАРЬ

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО
ПИСЬМЕНСТВА

ТОВАРИСТВО "ЧАС" У КИЇВІ

1919.

ЧИСЛО 25-26.

Ц. 15 КАРБ.

ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ

„ОСВІТА“

Двохтижневий педагогічний журнал Подільської Губернської Народньої Управи.

Рік видання перший.

Адреса: Кам'янець-Подільський, Губернська Народня Управа, відділ позашкільної освіти.

СІЧ

Літературно-Науковий і Педагогічний Збірник.

Адреса: м. Катеринослав, „Українське Видавництво в Катеринославі“.

„Кооперативний Кредит“

(„КОМАШНЯ“)

щотижневик кредитової кооперації

Передплата на рік—25 карб., на 1/2 року—13 карб.

Адреса: Київ, Володимирська 30.

Зав. ред. *Ів. Прихоженко*.

„СВІТЕЦЬ“

Щомісячник культурно-освітньої праці на Волині.

Орган культурно-просвітних робітників. Видає Волинський Підвідділ Позашкільної Освіти.

Ціна поодинокого числа 2 карб., по-річного—4 карб.

Адреса: Житомир, Підвідділ Позашк. Освіти, ред. „Світла“.

Керує вид. *К. Абрамович*.

Літературно - Науковий Вістник

український місячний літературно-науковий і громадського життя.

Редакція і контора: Київ, В.-Підвальна № 36, пом. 8. Телефон 60—27.

Умови передплата на 1919 рік: поки що треба надіслати 30 карб.

Ред. *М. Івченко*.

„УКРАЇНЬСЬКА КООПЕРАЦІЯ“

місячний орган Центрального Українського Кооперативного Комітету.

(Рік видання II-й).

З огляду на дорожнечу паперу й робітничих рук передплата остаточно невістановлена; поки що треба прислати на рік 75 карб., на пів-року 40 карб., а для трудової інтелігенції на рік 50 карб. і 25 карб. на пів-року.

Адреса Ред. і контори: Київ, В. Василья. 14.

Незабаром вийде I-й випуск

„Труди Метеорологічної Секції С.-Г. Вченого Комітету України“

„ТРУДИ“ мають виходити щодня місяця й обслуговувати Секцію, також мають до часу замінити собою періодичний метеорологічний часопис, потреба в якому гостро почувається.

Ціна випуску встановлюється в кожному окремому разі.

Замість передплати приймається аванс в розмірі 40 гривень до кінця року.

Спосередженням станцій, кореспондентам Секції—на особливо льготних умовах.

Адреса: Київ, В. Володимирська 19. Метеор. Секція С.-Г. Вч. К.

Редагує *Кохегія*.

УКРАЇНА

науковий журнал українознавства.

Орган укр. Наукового Товариства у Києві.

Адреса: Київ, В.-Підвальна 36, кв. 8.

Зміст 25—26-го ч. ч. „Книгаря“. *Павло Зайцев*. Свідомість чи стихія. До 150-их роковин з дня народження І. П. Котляревського).—*А. Гем*. 3 теоретичних питань бібліографії.—*В. Данилевич*. Графіка українська і графіка українська.—*Гр. Дмитренко*. Бібліотека Київського губерніяльного жандармського Управління.—*Гр. Іваниця*. Український дитячий та шкільний театр.—*С. Єфремов*. Нескінчена пісня.—*Б. Ларцн*. Про „Соняшні кларнети“ П. Тичини.—**Огляди преси:** „Народное Хозяйство Украины“.—Українська кооперативна преса в 1918 році.—„Мистецтво“.—Критика і бібліографія. Одділи: I. Історія.—II. Економіка і соціологія.—III. Красне письменство.—IV. Педагогіка і школа.—V. Видання для дітей.—VI. Інформаційні видання.—VII. Словники.—VIII. Мистецтво.—IX. Поезії.—X. Музика.—**Некролог:** *Проб. М. Бурачек*. О. О. Мурашко.—*В. Д. Петрушевський*.—*П. Зайцев*. *В. П. Науменко*.—*П. Я. Дорошенко*.—*В. Кобилянський*.—*П. Зайцев*. *К. В. Широцький*. **Видавнича хроніка.**—Літературне життя (звістки та чуття). **Зміст журналів.** **Нові книжки (1869—1925).** **Оповідки.**

Жнигарь

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОГО ПИСЬМЕНСТВА.

Київ. Вересень-Жовтень, 1919 р. Число 25-26.

Рік видання третій.

Виходить що-місяця.

Свідомість чи стихія.

До 150-их роковин з дня народження І. П. Котляревського.

1769 29/viii 1919.

Стаття Павла Зайцева.

Ні ми самі, ні навіть вороги нашої окремішності культурної ніколи не сумнівалися в тому, яке величезне значіння й які великі результати в справі пробудження нашої свідомости національної і дальшого розвитку культури української мали твори І. П. Котляревського і його невмируща „Енеїда“ з'окрема. Але при оцінці його діяльности літературної на протязі більше як восьми десятиків років, що з його смерті минули, не раз і не два повставало й обговорювалося питання, чи було все, що він написав, продуктом його свідомости національної, чи тільки результатом причин стихійних, а не виразно виявлених їм тенденцій, постулатів та ідеалів національних?

І нині, в 150-ті роковини з дня його народження, в часи найвишого може розцвіту нашої свідомости національної і одночасно—найгострішої боротьби з нею і тенденції її не помічати, навіть накидати їй якусь штучність та малювати наш рух національний, як такий, що не має традиції в минулому—питання це тим більшої ваги набирає.

Стара критика не однаково оцінювала навіть саме значіння його творів: в той час, як Костомаров бачив в його

„Енеїді“ правдиву картину національного життя нашого, а в самій формі й прийомах її змалювання національну прикмету, і підноси́в блискучість української мови Котляревського, — Куліш в самій уже пародичній формі твору і звязаних з нею карикатурно-юмористичних прийомах бачив негативні і шкідливі риси: „Уже самая мысль написать пародию на языкъ своего народа показываетъ отсутствие уваженія къ своему языку“ — здавалося Кулішеві.

Згодом обговорення цього питання перенесено на инший ґрунт Житецьким і пізніше розвинуто С. Єфремовим і на тому ж самому ґрунті цілком по иншому розв'язано було М. Євшаном: особливого інтересу в висловлених ними поглядах набрало бажання з'ясувати, оскільки серйозно трактував сам Котляревський свою літературну роботу.

Заховуючи всі вимоги історичної перспективи, після блискучого аналізу і порівняння фактів історичних з відповідними моментами з творчости Котляревського, Житецький прийшов до висновку, що у поета „быль умъ трезвый и наблюдательный, сознательно направлявший орудіе сатиры противъ соціального зла, тяготѣвшого надъ его

современниками". С. О. Єфремов найдо-тепніше зумів розкрити громадський і політичний бік сатири Котляревського—цього „об'єктивного зеркала сучасного ладу“, в якому відбилися виразно й яскраво зведені з п'єдесталів „боги“, „богині“ й пани з їх „на всі боки гнучою“ і народ—мужики з їх „колючою“ правдою. Й з усім тим, що є гарного під їх сірою свитою і сільською стріхою... Виходило, що так творити могла „тільки з глибокою самосвідомістю національною людина“.

А що не знайшлося у Котляревського яскравих і точних формул національної думки, то це — від умов історичних залежало. Не можна бо ніяк свідомість Котляревського міряти міркою теперішніх часів. Була, проте, критика, що підходила до „Енеїди“ як раз з такою міркою, хоча й силкувалася внести в працю свою певну дозу історизму. І не так давно зробив це п. Євшан, розглянувши „Енеїду“ в зв'язку з творами російського письменства XVIII в., на якому відбилися всі негативні прикмети французької філософії того часу, забачивши й у нашій геніяльній пародії—„уступчивість в моралі, вульгарність, що взяла початок з комізму, цинізм та епікурейський погляд на життя, навіть порнографію“... п. Євшан визнав „Енеїду“ за твір „з ідейного та морального боку маловартний“. Значіння творові, на думку Євшана, надала його мова: „мова робила його новим, слово!“...

Те, що Котляревський обурився проти першого видавця своєї „Енеїди“, який, правда, надрукував її без дозволу автора, обурився й умістив його в пекло, давало привід для одностороннього й тенденційного аналізу „Енеїди“. Євшан прийшов прямо не стільки до висновку скільки до твердження, що Котляревський не був „сатириком... ніяким родом, а в трагедії його нема ніякої догани суспільності ані кепкування не можна добачити“: „не видно, аби Котляревський трактував серйозно свою літературну роботу; він уважав її лиш за приемне збування вільного часу, коли йому нудилось“... Від того ніби встановленого факту, що „автор не дав своїй трагедії великої ваги“ походив, на думку п. Євшана, і несерйозний тон „Енеїди“, її вульгарно-комічний, а зовсім не сатиричний характер.

Але ж дивно було б думати, щоб цілі покоління української демократії, виховані на „Енеїді“ — а як ми знаємо, для скількох українських діячів вона була першою ластівкою національної самосвідомості — щоб ці покоління, не відчувачи внутрішньої глибини сатири Котляревського, пішли слідом за ним... Ті, хто крім реготу, крім простої сміховини, нічого не побачили в „Енеїді“, ті нічого не дали ні письменству нашому, ні нашій думці національній. Ті ж, хто, як Шевченко, відчували, що, не дивлячись на форму твору, Котляревський зробив велике діло, бо

Славу козацьку за словом єдиним
Переніс в убогу хату сироти —
ті, мабуть, глибше його розуміли.

У представників же протилежної думки виходило, що джерело нового письменства пробилось стихійно і не мало в поеті свідомо розчищеного русла...

Для повного, історично-обґрунтованого зрозуміння письменника не досить аналізу його творчості — їм задовольняється тільки сучасна критика. Історія письменства вичерпує всі факти: вона вивчає всі біографічні документи, всі історичні джерела, і доки не відкрито нових—правда наукова за тими, хто підвів підсумки всьому, що було тоді відомо й з усього того зробив висновки. Висновок молодого критика був той, що „Котляревський не був свідомий того історичного факту“ — се-то великого значіння, який мала його „Енеїда“. Висновок старших і вдумливіших істориків письменства був зовсім інший: на їх думку Котляревський дав „свідомий почин молодому свіжому письменству і громадському рухові на-ново відродженого народу“...

Досі ми знали з біографії поета, що він свідомо вивчав мову й звичаї народні, готуючись до письменницької діяльності, що він свідомо написав „Наталку Полтавку“, щоб дати правдиву картину національного побуту, перекрученого „москалем“ кн. Шаховським в пресловутому „Козакъ-Стихотворецъ“. що нарешті серед інших уступів, олмічених істориками письменства нашого, він в „Москалі Чарівнику“, в історичних словах про піднесення національної думки в українській:

„іскра дотепу розжеврилась“...
дав різку одсіч москалям на їх думку,
що „хохлы никуда... не годятся“.

Сміх же його був і традиційним і єдиним можливим знаряддям розбудженого дотепу: в тогочасних умовах історичних інакше піднести думку національну не було змоги...

На щастя тепер ми маємо ще один новий літературний факт, без якого, на нашу думку, до цього часу все ж таки де-хто міг думати, що Котляревський сам не надавав своїм творам тої ваги, якої вони набрали тільки через самий факт написання їх на мові українській, бо далеко не всі вміють ставати на бік історичного розуміння фактів минулого і розглядають їх часто з погляду вимог та ідеалів сучасності: єсть ненадрукований лист І. П. Котляревського до Гнідича*), теж полтавця з походження і вихованця спільної з Котляревським alma mater—полтавської семинарії. В листі цьому, писаному в р. 1822, автор

*) Лист цей в збірці рукописів Пушкінського Дому в Петербурзі. Привезена мною до Київа копія його загублена особою, яка її переписувала. Тому можу його тільки процитувати з тих виписок, що в мене зберіглися.

„Енеїди“ просить свого земляка допомогти йому в справі надрукування „Енеїди“, цього, як він каже, „плода двадцятишестилітнього терпіння о посильныхъ трудахъ“. Двадцять шість років — розказує Котляревський — він свою Енеїду „баюшки-баю“, себ-то колисав, виношував під серцем, обробляючи й доповнюючи; він не втерав надії на те, що вона таки „воскреснетъ“, але, нарешті, коли б цього не сталося, він годен „потерявши терпѣніе, послать ее въ огонь алчный“, свідомий того, що коли вона „значить что-нибудь“, то її „всесоуженіе будетъ еще значителнѣе“.

Людина, якій належать ці слова, не „приємним збуванням вільного часу“ і не „забавкою“ займалася. Говорив це поет, свідомий значіння, а значить і цілей свого поетичного призначення.

Стихія народня зробила його народолобцем, самосвідомість—національним поетом.

Котляревський знав і розумів, що він робить.

З теоретичних питань бібліографії.

I.

Суб'єктивний характер бібліографії.

Стаття А. Бема.

Здавалося б, віде питання про об'єктивний характер знання не стоїть так ясно, як у бібліографії, що по самій суті своїй повинна бути далекою од усяких суб'єктивних моментів, маючи завданням лише безсторонню реєстрацію належного їй матеріялу. Правда, бібліограф не тільки реєструє свій матеріял, але й розкладає його по групах, а всяке таке групування вимагає ознайомлення (хоча би й поверхового) з змістом належного до реєстрації матеріялу, а в останнім рахунку безперечно сполучене і з класифікацією науки. Але і в такому навіть разі бібліограф ніби-то повинен ставитись до матеріялу пасивно. Він бо тільки систематизатор; його завдання знайти відповідне місце в зарані виготованій схемі, дати належний індекс своєму об'єктові. Отже бібліографія, як дисципліна суто-описова, жадного місця для суб'єкти-

визму не має. Такий висновок спочатку видається безперечним, але то тільки—спочатку.

Перш за все,—чи може бібліограф при сучасному розвитку знання зостатися пасивним відносно матеріялу, чи може орієнтуватися в ньому, лишаючись тільки реєстратором і класифікатором? Очевидно, ні.

Уже перший крок в бібліографічній праці—вибір матеріялу, вимагає з боку бібліографа певної активності, певних критеріїв; тільки ті критерії й допоможуть йому одібрати матеріял, що належить до бібліографічного розроблення.

Звичайно, ми не говоримо тут про ту загальну бібліографію, яка має намір охопити і зареєструвати рішучо все, що тільки виходить з друкарської машини. Для неї такого питання ніби-то не існує. А проте

—думасмо ми—суб'єктивний момент і в цьому випадку втиснеться в бібліографічну роботу. В інтересах вигляду поки-що лишмо цей випадок на боці. Візьмим бібліографію спеціальну, бібліографію певного питання, певного кола знання.

Тут в самому приступі до праці виявляється вся складність питання: що входить до обсягу обмеженої теми? Знання, як таке, неподільне; в ньому немає виразних меж, і одна галузь часом так тісно сплітається з другою, що рішучо не покладеш між ними певної границі. А надто відчувається це в науках гуманітарних, які ще й досі не доволі сформувались в процесі свого розвитку. Всякий знає, як тяжко наприклад бібліографу з обсягу історії письменства одмежуватись од матеріялу історично-культурного, або як тяжко обминути йому літературу по питаннях релігійного руху і т. п.

Звичайно з цього трудного становища виходять порівнююче просто: обираючи матеріял, беруть готову загально-приняту схему поділу знання і, на підставі цього хисткого критерія, одно—вибірають, друге—лишають на боці. Так за часів, коли поняття історії письменства зливалось з поняттям історії культури, в бібліографію по літературі вносилися історично-культурний матеріял; пізніше, коли прийшло захоплення естетичною теорією письменства, в бібліографічних працях з'явився матеріял філософично-естетичний.

Бібліограф тут без сумніву підлягає суб'єктивному моменту, сам не здаючи собі з того справи. Адже ж об'єктивного критерія границь знання, з якого можна було б виходити, роблячи вибір, у нього не було та й не могло бути.

Візьмим другий випадок, коли бібліограф свідомо хоче уникнути суб'єктивного моменту, коли він задалегіть старається встановити точний критерій, яким має намір керуватись, одбираючи матеріял. Не тяжко довести, що й тут певного суб'єктивізму не обминути.

Для всякої спеціальної бібліографії кінець-кінцем найбільшу вагу має та ступінь розвитку даної галузі знання, на якій вона перебуває в моменті роботи бібліографа. Тому нілком природно, що тоді, коли (візьмим такий приклад) гносеологія не настільки ще диференціювалась, щоб виділитися в окрему філософичну дисципліну, бібліограф безперечно інакше уявляв собі межі філософичної бібліографії, ніж уявляє тепер. Отже значить і результати бібліографії тісно пов'язані з історією науки, і в

міру її розвитку характер бібліографії міняється. Ще виразніше виявляється ця залежність тоді, коли бібліограф приступає до класифікації матеріялу, коли йому доводиться встановляти дрібніші поділи в одній якій-небудь науковій дисципліні. Тут він найтіснішим уже способом зв'язаний з розвитком науки, з її диференціацією. А раз так, то бібліографія ніяким чином не може претендувати на абсолютне значіння; результат її завше матиме значіння релятивне, залежатиме од умов часу.

Тісний зв'язок бібліографії з розвитком науки ставить дуже високі вимоги перед бібліографом: він не може бути звичайним собі регістратором, техніком своєї справи,—ні, він повинен бути як найкраще озброєний знанням в тій галузі, в якій має намір і охоту працювати. Таким чином важко оділити бібліографа од ученого. Можна бути ученим, не будучи бібліографом, але не можна зробитись справжнім бібліографом, не будучи на той час ученим. Цей висновок має величезну вагу: він в основі розбиває звичайне поняття про бібліографа, як про пасивного регістратора матеріялу, поданого друкарською машиною.

Цей же висновок пояснює й те явище, що чим ширше обсяг бібліографічної праці однієї особи, тим вона (праця) менше задовольняє: очевидно, при сучасному розвитку знання одна людина не може бути справжнім бібліографом в багатьох галузях. А тому бібліографія неминує повинна стати справою колективною, без цього їй не піднесться на належну височінь, за винятком хіба бібліографічних монографій.

Але коли результат бібліографічних студій кінець-кінцем залежить од знання матеріялу не з зовнішнього тільки боку, але в самому його естві, то тим самим кожна бібліографічна праця має виразний одпечаток індивідуальності автора, нахилу його наукових інтересів, його приналежності до тої чи іншої наукової школи. А в такому разі бібліографічну роботу повинно оцінювати не тільки з боку її повноти та науковості її прийомів, але і як наукову працю, на однакових правах з іншими науковими роботами.

Тут ми підходимо до одного надзвичайно важливого і спірного питання, питання про цінність якоїсь єдиної системи класифікації.

Кожна система класифікації має тенденцію затвердитись навіки, як єдино-безперечна й абсолютна, і можна з них в якимсь певним речинці витісняється іншою, що

претендує на ту-ж саму абсолютність. Це й зрозуміло, бо класифікація є не що инше, як раз-у-раз установлюване відношення частин наукової будови, але будови, яка ставиться в певних умовах місця і часу. Змінюються ці умови, змінюється і взаємне відношення частин. Для бібліографа, переконаного в ідеальності тої чи иншої системи, не виникає великих труднощів при розподілі матеріялу,—бо він ставиться до нього чисто формально. Бібліограф же, який розуміє релятивність всякої системи, почуває разом з тим і пута, які та система на нього накладає, він пробує індивідуалізувати кожну систему, прикладаючи її до кола своїх інтересів.

Остання гаряча боротьба між прихильниками і ворогами децимальної системи поділяє бібліографів на два психологічні, так мовити б, типи: бібліографів-формалістів та бібліографів-індивідуалістів. Перші переконані, що в таблицях наперед можна зазначити всі необхідні рубрики, зафіксувати їх десятичним знаком, і, коли треба, підвести кожний даний об'єкт під одну з рубрик. Другі гадають, що заздалегідь не можна вгадати тієї позиції, з якої бібліограф оглядатиме і розкладатиме матеріял, і всяка згоря подана схема буде тільки мергвити індивідуальний характер праці. Перші заповівають великих труднощів, зостаючися на верхах найзагальніших поділів, означають об'єкт з чисто формальної сторони; другі влаються в найдріб'язковіше групування, пристосовуючись до потреб науки в даний момент. Для перших умовний індекс, що встановлює зв'язок між їх об'єктом і всією системою знання, має велику вагу, бо їх увага вся зосереджена на формальних відношеннях; для других всякий індекс є тільки зайва морока, бо для них в даному об'єкті найціннішим є індивідуальний момент, те, що кінець-кінцем краще укладається в слово.

Всі ми знаємо, як багато сил було потрачено прихильниками системи Дюї на детальне розроблення таблиць і як, неважаючи на те, життя раз-у-раз насміхалося над цією працею, кожного разу вимагаючи дальшого її пристосування до потреб життя. Зараз ми свідками такої праці в обсягу українознавства. Ми з цікавістю поглядаємо на накопичення цифр, що погрожують перерости відповідні словесні

означення (наприк., 9179 : 378—укр. мова в вищій школі); з інтересом ладні дивитись, як люде з поважним виглядом розшифруватимуть ці позначення, звертаючись до децимальних словників,—але на жаль ми бачимо в цьому тільки відгук формального мислення в бібліографії.

В статті Ю. Ковалевського „Бібліографія й Український Бібліограф. Інститут“ ми зустрічаємо характерну фразу для сучасних прихильників децималізму. Говорячи про розробленість таблиць децимальної класифікації, Ю. Ковалевський висловлює такі думки: „Таке розроблення дає можливість додати систематизацію бібліографічного матеріялу, що торкається найспеціальніших питань ріжних наук, особам, які навіть не отримали фахової освіти в тій галузі науки чи практичного життя, до котрого відносяться ці твори...“ („Книгарь“, ч. 22, стор. 1439). Чи це ж не є піднесення формального принципу в бібліографії до степені якоїсь особливої заслуги? Для прихильника бібліографії індивідуальної такий погляд цілком неможливий і неприйомний, бо на його думку бібліограф, який не знає свого матеріялу, як спеціаліст, не може дати й бібліографії предмета; принаймні, для спеціаліста така бібліографія не матиме справжньої цінності, ніколи бо не можна замінити знання таблицями, хоча б і детально розробленими.

Ми бачимо, як останніми часами бібліографія поволі наближається до оглядів літератури, які складаються найкращими зразками свого предмету; ми бачим, як так звана „толкова бібліографія“ („bibliographie raisonnée“) витісняє в спеціальних галузях бібліографію формальну. Все це ознаки того, що період захоплення формальною бібліографією, яка претендує на цілком незалежне становище, хоче стояти по-над усіма науками, минає, і ми вертаємось до поглибленого розроблення бібліографії, як допоміжної, прикладної дисципліни, що має свої прийоми розроблення матеріялу, але неподільно зв'язана з тою галуззю знання, котру в даному разі обслуговує. І це становище бібліографії не тільки не принижує її, а навпаки підносить, бо тоді вона перестає бути ремеслом, що вимагає тільки технічної вички, і робиться знанням, яке потребує високого інтелектуального розвитку.

Графіка українська й графіка - українська.

Гадки з приводу бібліографії й збирання графічних творів.

Стаття проф. В. Данилевича.

Вивчання українських графічних мистецтв та техніки й досі стоїть на досить низькому рівні. Марно шукати студій з обсягу цих галузей і в Московщині. Видання російських дослідників торкаються лише виключно петербурських видань і лише почасти московських, а провінційальна графіка майже не звертає їх уваги на себе. Тому видання Ровінського, Обольянова, „Общества любителей изящныхъ изданій“ і т. ин. можуть мати дуже невелику вагу за-для українських дослідувачів. Ще гірше стоїть справа що до України в творах польських дослідників графіки. Таким чином у науковій літературі інших народів нема лише нічого користного за-для нас, і нам треба працювати цілком самостійно, не чекаючи якоїсь допомоги з боку чужих народів. Мої думки можуть на увазі допомогти по змозі всім тим, кого приваблює до себе наша графіка. А тепер як раз відповідний час, коли треба негайно зібрати все те, що ще не згинуло.

Поки що вивчання нашої графіки й графіки українська зовсім не забезпечено й на прийдешні часи. В статуті Національної Бібліотеки навіть не передбачається окремого відділу графічних творів, а згідно § 5-му цього статуту 3-й відділ має назву „газетно-графічного“. Але примітка перша до цієї точки обмежує її склад, бо в ній зазначено лише „гравюри“, а про інші графічні твори навіть не згадано. Коли взяти на увагу, що до цього відділу залічено крім всього того мапи, ноти, листівки, то графічним творам безперечно загрожує велика небезпека потонути в чужородному матеріалі. Безумовно, збірка Національної Бібліотеки буде не єдиною на Україні. Кілька десятків років назад відомі українські збірачі В. В. Тарновський та М. В. Шугурів склали значні колекції такого роду. Обидві колекції переходять тепер по громадських установах. Збірка В. В. Тарновського належить Музеєві його імені в Чернігові. Гірша доля матеріалів, зібраних М. В. Шугуровим. Його збірку розпорощено: почасти вона переходиться в книгозбірні його імені у Глухові (міститься в Земській бібліотеці), почасти передана Артистично-Промисловому Музеєві в Києві. Обидві колекції ще й досі не мають дру-

кованих каталогів, які б могли стати в пригоді сьогочасним збірачам графічних творів. Тим часом Український Бібліографічний Інститут реєструє лише сучасну українську графіку, а графічні твори, що з'явилися раніше, поки що в круг його студій не увійшли. Таким чином і над збиранням і над бібліографією графічних творів мусять працювати тепер, як і раніше, головним чином, приватні особи. Але їх праця може мати добрі наслідки тільки тоді, коли пересічний збірач знатиме, щò і як треба збирати.

Перш за все кілька слів з приводу того змісту, що вкладаємо ми в розуміння: графіка, графічні твори. Всі графічні твори можна поділяти на дві великі групи. До першої належать власне твори артистичні—гравюри (ритини), офорти, літографії до 50 рр. XIX ст., ксилографії до 50 рр. XIX ст. і т. ин. До другої групи зарахуємо всі ті графічні твори, які належать більше до друкарської техніки, ніж до графічних мистецтв, цеб-то: літографії, починаючи від кінця 50 рр. XIX ст., хромолітографії, новіші ксилографії, цінкографії, олеографії, фототипії, фотогравюри і т. ин., взагалі, всі ті графічні прикраси сьогочасної книжки, що виконано їх за допомогою різних технічних засобів, якими орудує тепер друкарська техніка, а також і окремі твори, виконані тими ж способами. Безумовно, вони уявляють з себе не власні твори малярів, ритовників, літографів і т. ин. у протилежність до графічних творів першої групи,— а лише репродукції.

Нарешті треба ще зупинитися трохи на вясненні розуміння — українська графіка і графіка - українська. З'ясувати перше розуміння досить легко: до української графіки залічуємо твори власне українських артистів і продукцію українських друкарень. Що до графічних річей цієї групи, то місце їх виконання й друку не має жадного значіння за-для визнання їх за українську артистичну працю. Наприклад, ми лічимо творами українського мистецтва всі гравюри Т. Шевченка, хоча він виконував і друкував їх у Петербурзі. Так само ми визнаємо за українську графіку ті прикраси українських часописів та книжок, що

друкують українці в Америці,¹⁾ коли їх було надруковано в українських друкарнях. Тепер перейдімо до питання, що треба залічувати до розуміння—графіка-українська. Взагалі слово українська ми вживаємо за-для зазначення тих речей, що торкаються України, але самі з походження власне не українські, цеб-то належать до творчості чужинців. Таким чином, всі артистичні твори, що торкаються України й її життя, коли їх утворили чужинці, належать до цього відділу графіки²⁾. Наприклад згадаю про дуже звісний портрет Т. Шевченка, що намалював І. Н. Крамський, а видав І. Кнебель у Москві. Але може бути й так, що першовтір зробив який-небудь український маляр, гравер, літограф і т. ин., а по-за межами України й не українськими друкарнями видано його репродукцію. Виникає питання, як дивитися на цю репродукцію, чи залічувати її до групи української графіки, чи вважати її за чужинецьку продукцію. Для прикладу згадаю тут про чепурненський альбом „Київ—Київ“, що було видано в 1914 році товариством „День“. Першовтвори малюнків цього альбому виконано українськими малярами, а самий альбом надруковано у Відні. Або нагадаю ще про альбом артистичних творів Т. Шевченка, що видано було у двох зшитках під доглядом В. Мате у Петербурзі. На мою думку обидва альбоми треба застосувати до графіки-української, бо вони уявляють з себе не першовтвори наших артистів, а лише їх репродукції, які виконано по-за межами України. Тому вони мають вагу перш за все за-для вивчення графічної техніки інших країн та народів. Але це не позбавляє їх значіння за-для історика й аматора українського мистецтва. Сучасна графічна техніка досить точно відтворює артистичні речі.

В Західній Європі маємо велику диференціацію фахів. Те ж саме явище можна добачити й що до західньо-європейських збірачів. Там ми бачимо не лише збірачів гравюр взагалі або літографій, ксилографій і т. ин., а навіть збірачів портретів, гравюр Рембрандта або гравюр орнаментального змісту і т. ин. Безумовно за-для українських збірачів буде майже неможлива річ так спеціалізувати свої збір-

¹⁾ *Ан. Яринович. Українська преса в Америці („Книгарь“, 1917 р. ч. 4.)*

²⁾ Наведу за-для прикладу: *Album de l'Art Polonais. Edition I. Lapina & C-ie, Paris, таблиці 12 та 50. Materialy do Historji Sztuki. Malarstwo Polskie w odbitkach barwnych. I. Warszawa, Gebetner i Wolf, ст. 39 та 47.*

ки. Але й їм треба звертати увагу переважно або на яку-небудь одну галузь графічних мистецтв, або на зміст графічних творів. Наприклад можна зібрати виключно орнаментальні прикраси українських книжок. Нагадаю наприклад українські стародруки. Звісно, що наші колишні друкарі дуже ретельно оздобляли їх. Тому й на початку статей і при кінці їх завжди бачимо ми орнаментальні прикраси, де-який раз розкішно виконані. Так само вони оздобляли й початкові літери статтів і навіть абзаців. А в такому разі не треба нехтувати окремими аркушами або навіть клаптиками тих аркушів, на яких є такі прикраси, коли збірач натрапить у антиквара не цілу книжку, а лише такі рештки її. Безумовно, треба купити всі аркуші цієї книжки, що є у антиквара, навіть коли на них нема жадних прикрас. Так само мають значіння й ді герби, якими оздоблено наші стародруки. Але орнаментальні прикраси можна знайти й на сьогочасних книжках. Тому в Західній Європі дуже поширився звичай збирати обкладинки книжок... Можна також зібрати виключно графічні твори якого-небудь артиста, наприклад Т. Шевченка, або якого-небудь сьогочасного ілюстратора українських книжок. Є рація складати збірки також по змісту книжок або по окремих місцевостях. Наприклад нагадаю видання для дітей. Така збірка має значіння не лише за-для істориків мистецтв, а також для педагогів. Крім того, над оздобленням цих книжок працює сила художників. Нагадаю лише кілька прикладів: „Бім-бом, дзелень-бом!“ (вид. „Час“) з малюнками *О. Судомори; Б. Грінченка*. „Дитячі танці“ (вид. „Сіверянська Думка“) з малюнками *Павли Діденко; В. Годосіва*. „Півник і Курочка“ (вид. „Вернягора“) з малюнками *П. Лапина* і т. ин. Дуже важлива й цікава справа зібрати всі ілюстрації до творів якого-небудь видатного письменника. Наприклад, ми й досі не маємо повної збірки малюнків до творів Т. Шевченка. Так само треба збирати графіку окремих місцевостей Києва, Львова, Чернігова і т. ин. Навіть варто звернути увагу на такі графічні дрібниці, як поштові картки, прапорці всяких українських зборів, благодійні марки (наприклад, на користь Ів. Франка) різні оголошення з малюнками і т. ин. Такі речі дуже швидко зникають, а там часом вони мають не тільки артистичну, але й історичну вагу.

Не буду довше спинятись на відділі українська. На мою думку чужинецька гра-

фіка, що торкається України й українців, теж може зацікавити українських збірачів. Нам навіть корисно знати, як уявляють собі чужинці наш рідний край й нас самих, та що цікавляє їх у нас. У цій групі графічних творів теж можна дуже спеціалізувати збірки. Досить згадати про все те, що стосується Т. Шевченка в чужинецькій графіці. Далі нагадаю ще й про те, що чужинецька графіка утворила силу портретів наших діячів. Наприклад всі знають збірник проф. В. В. Антоновича і д. Беца. Згадаю тут лише портрети гетьмана Богдана Хмельницького у цьому збірнику. Пошлюся ще на нову студію про портрети Головатого³⁾.

Торкатися питання про зовнішній вигляд наших діячів иноді можна лише на підставі чужинецьких графічних творів. Але в графіці інших народів можна завважити ще такі галузі, яких немає на Україні. Нагадаю тут „лубочне“ малюнки Московщини, що торкаються України й українців. Дослідв Ровінського, що він присвятив цим малюнкам, не вичерпують матеріялу, бо він обмежив свої студії досить далеким часом. Крім того, навіть за-для тої добя, що він студіював, є такі малюнки, яких він не знав. Навіть така дрібниця, як малюнки українського змісту, що можна побачити на папірцях з цукерок і т. ин., мають де-яке значіння, бо

³⁾ „Наше Минуле“, 1918 р., ч. 3 ст. 37—48.

вони безумовно належать до московських „лубковъ“. Взагалі чужинецьку графіку можна вважати майже за таку ж цікаву, як і нашу рідну українську. Досить роздивитися в київській частині збірки Шугурова, щоби визнати певність цього твердження.

На останку мушу ще зупинитися на питанні про бібліографію графічних творів. Безумовно можна бажати, щоб приватні особи не лише збирали графічні твори, але й реєстрували їх за-для утворення повної бібліографії української графіки й графіки-исгаініса. Тому й система реєстрації мусить бути єдиною по всій Україні. Як найкращу я б міг пропонувати тільки ту десятимальну систему бібліографічної класифікації, якої вживає Український Бібліографічний Інститут, бо лише на підставі такої системи можна буде скласти певний та повний бібліографічний покажчик графічних творів.⁴⁾ Тому було б бажано, щоб Бібліографічний Інститут надрукував інструкцію за-для збірачів та взірцевий покажчик графічних творів. Таким чином, можна буде виповнити ту прогалину в нашій бібліографії, на яку треба звернути увагу.

⁴⁾ С. Кондра.—Бібліографічна класифікація по десятимальній системі („Книгарь“, 1918 р. ч. 7); Юр. Ковалевський.—Бібліографія й Український Бібліографічний Інститут („Книгарь“, 1919 р., ч. 22).

Бібліотека Київського губерніяльного жандармського Управління.

Стаття Гр. Дмитренко.

Не вважаючи на те, що от уже третій рік пішов, як революційна хвиля зміла жандармські установи царського уряду, і що сама революція пережила вже кілька фаз, а всеж минуле так міцно спить в нашій психіці, що якомсь дивно й неймовірно бачити лишки тої жандармерії, як от бібліотека на полицях Національної Бібліотеки при Українській Академії Наук. Національна бібліотека при Українській Академії Наук... в цьому ряду зустрічається не тільки зміст, а й самі слова, з якими так боролася та жандармерія. А вже що до самого титулу Національної Бібліотеки, що до існування Української Академії Наук у

Київі, то тут зрадила б жандармів навіть їхня не зовсім звичайна фантазія...

Бібліотека Київського жандармського Управління збиралась поволі і тільки на 1-ше лютого 1913 року було складено „опись“ (де налічувалось 3.000 назв книг і брошур), і вироблено Начальником Управління, відомим полковником Шределем, правила до користування бібліотекою. Перший пункт цих „правил“ говорить про завдання бібліотеки і його вважаємо необхідним привести в оригіналі: „Библиотека Управления, какъ состоящая изъ книгъ, касающихся истории революціоннаго движенія, программъ и тактики противоправительственныхъ партій, рекомен-

дується вважати Гр. офіцерів Управління для постійного польовання, такъ какъ изученіе проявленій этого рода, въ цѣляхъ успешнаго противодѣйствія разрушительнымъ антигосударственнымъ тенденціямъ, относится къ обязанностямъ нашей службы”.

Отже читались книжки з цієї бібліотеки не з доброї волі, як то буває в інших бібліотеках, а „з обов’язку“. Мабуť також „з обов’язку“ хтось складав ніби то систематичний каталог, чи то-пак „опись“ по розділах, назви яких з підрахунком кількості книжок в кожному розділі наведемо тут, щоб дати повну уяву про склад бібліотеки і показати своєрідну її систематизацію: I. Государственное и общественное устройство; история культуры; развитие политического движения (207 назв.). II. История революционного движения въ Россіи и за-границей; политическая история (236). III. Біографія и автобіографія революціонныхъ дѣятелей. (63). IV. Справочный (114). V. Соціалізмъ (247). VI. Парти́ная соціал-демократическая литература (456). VII. Парти́ная соціал-революціонная литература (216). VIII. Анархизмъ и коммунизмъ (152). IX. Еврейскій вопросъ; антисемитизмъ; история еврейскаго революціоннаго движенія (173). X. Политическая экономія; экономическое движеніе; профессиональные союзы; кооперація; экономическіе стачки (156). XI. История революціоннаго движенія на Кавказѣ (12). XII. Армія въ освѣщеніи революціонныхъ организацій (39). XIII. Аграрный вопросъ въ Россіи и за границей; его рѣшеніе по программамъ революціонныхъ и политическихъ партій (149). XIV. Беллетристика парти́ного и тенденціознаго направленія (438). XV. История политической ссылки (26). XIV. Литература по украинскому вопросу (157). XVII. Польскій вопросъ и революціонное движеніе (15). XVIII. Студенческое движеніе; матеріали по университетскому и школьнымъ вопросамъ (32). XIX. Либерализмъ (119). XX. Государственная дума (81). XXI. Финляндія (1). Разом по всіх розділах 3090 назв, отже з 1-го лютого 1913 р. до кінця лютого 1917 р., коли Управління було скасовано, прибуло всього 90 назв, з яких третину забрав розділ XVI — українське питання, яким, як видно по свіжих записах, особливо цікавилось жандармське управління в останні роки свого існування.

Наведена систематизація свідчить про цілковите нерозуміння книжки складачами цієї „описи“. Перший розділ виглядає надто загально, охоплюючи інші одділи, а тому в

ньому богацько книг, яким місце під іншими рубриками. Почувається часом і нелогічність поділу. Так коли книжку видано якоюсь партійною організацією, то вона без огляду на зміст, іде до партійної літератури, здебільшого до розділів VI и VII. Таким чином, щоб знайти якусь книгу, треба переглянути весь каталог. Про класифікаційні кур’йози говорить докладно вже не приходиться. Досить того, що повість с.-д. Винниченка—„Боротьба“—зарахована до партійної літератури с.-р.; заборонені твори Л. Толстого, здебільшого присвячені релігійним і моральним питанням, стоять в розділі VIII — Анархизм і комунізм!

Та хто так невдало систематизує, той так само невдало і збирає книги. Рідких видань дуже мало, газет зовсім нема, просто вражає мала кількість „нелегалішини“—місцевої, чи закордонної—ве більш п’яти десятків. Тут більше всього брошур, виданих в 1905—1907 р.р. в Росії і переважно на російській мові. Тільки по українському питанню більшість книг на „іностраниій“ мові, яку жандарми вважали проте цілком для себе зрозумілою. В українському розділі зустрічаємо поруч з рідкими і цінними книгами Драгоманова (закордонні видання) та М. Грушевського (Історія України-Руси I—VIII т.т. і инш.)—і такі кивечки: Зіронька.—Українські приказки та загадки; Вазов.—Павло, оповід. (ціна 2 к.); Толстой.—Гаси огонь поки не розгорівся; і також не менш революційне: (№ 11) Г-да нашего Ісуса Христа Св-ое Еван-іе (написано в каталогі з титлами) на славянському и малорусскомъ языкахъ, Москва, Синодальная типографія..., а творів Т. Шевченка, Ів. Франка нема зовсім, а також нема й нелегалішини що як знаємо, все-таки виринала часом на Україні; і що найдивніше, нема книги, ніби спеціально для жандармів виданої,—нема справочника—С. Щеголева: Украинское движеніе...

Не будемо спинятись на інших розділах бібліотеки, гадаємо, що й сказаного досить, щоб мати поняття як і з чого складалася бібліотека Київського Губерніяльного жандармського управління і коли раніше з недбалства і незнання книги жандармами ми могли тільки радіти, то тепер, коли бібліотека їхня стала громадською власністю,—доводиться навпаки пожалкувати, що матеріали, які в свій час так легко було зібрати, zostалися незібраними і не змогли перейти потім до загального користування. Бібліотека не дає повного уявлення про революційний рух в старій Росії, а тим паче на Україні.

Український дитячий та шкільний театр.

В справі забезпечення його відповідною літературою.

Стаття Гр. Іваниці.

За останні часи все рішучіше й яскравіше підносяться питання про розроблення таких галузів нашої літератури, які є найближчими до української молоді. Підносяться питання про необхідність утворення тієї, мовляв, стихії рідного слова, яка б з малих літ оточувала українську молодь і, під час ознайомлення її з письменством інших народів, не давала би їй одриватися від рідного ґрунту та зраджувати своє для чогось чужого (див. напр., статтю д. Саліковського в ч. 22 „Книгаря“). Цілком визнаючи постановку такого питання своєчасною і підтримуючи щире бажання прихильників рідного слова, ми вважаємо необхідним, щоб зазначене питання обговорювалося в усій повноті, і тому хочемо звернути увагу широких кол читачів, а особливо письменників і педагогів на таку сферу, яка, на превеликий жаль, у нас на Україні залишається в тіні.

Ця сфера—дитячий та шкільний театр.

Історія всесвітнього письменства досить яскравими зразками доводить, яке надзвичайне значіння має театр в житті суспільства. Новітня педагогіка не менш яскраво доводить велике значіння театру в житті дитини й системі її виховання та освіти. Новітня педагогіка не обмежується поміркованим визнанням за дітьми права улаштувати час од часу (на певних регламентованих умовах!) театральні вистави, як це робила стара школа. Дослідв й спостереження американських педагогів виявили, що любов дітей до театру ґрунтується на тому драматичному інстинкті, який виявляється вже в перших забавах дітей і є могутнім засобом засвоювання життєвого досвіду. Звідси було зроблено цілком логічні й послідовні висновки, що цей інстинкт раціональна педагогіка повинна підтримати всіма залежними від неї засобами; повинна з одного боку подбати про те, щоб дати систему розвитку цього інстинкту, а з другого—використати його для досягнення найкращих наслідків в освітній і виховавчій праці (метод драматизації при викладанні різних предметів). Погляди на цю справу американської педагогіки може всього краще відбиваються в словах відомого американського педагога Стенлі Хола (Stanly Hall):

„Драматичний інстинкт, що виявляється, як доводять численні статистичні дослідв в надзвичайній любові дітей до театру та кинематографу і їх пристрасна охота самотійно удавати різноманітні ролі, є для нас, педагогів, просто відкриттям нової сили в людській природі; та користь, якої можна сподіватись від цієї сили в педагогічній справі, скоро ми навчимося як слід користуватись нею, можна порівняти хіба тільки з тим добром, яке звязується в житті людей з новооткритою силою природи“.¹⁾

З усього сказаного, а особливо з авторитетного одзива відомого американського педагога, ми бачимо, які широкі перспективи одкриваються перед сучасною школою й педагогікою в сфері дитячого та шкільного театру. Він набуває собі психологічно й педагогічно обґрунтовані основи, визнається могутнім засобом виховання й освіти, вводиться в усю систему виховуюче-освітньої справи, як великий і важливий інгредієнт. Звичайно, що для відродженої української школи мало „привіяти до відому“ ці останні висновки новітньої педагогіки, їх треба широко використати. Широке уживання метода драматизації в українській школі, добра організація українського дитячого та шкільного театру матиме, на нашу думку, величезне значіння. Не вичерпуючи скільки-небудь питання про це значіння, досить буде зазначити, що будівництво в сфері українського дитячого та шкільного театру не тільки буде забезпечувати розвиток у дітей їх драматичного інстинкту, але й буде, поскільки одним з головних інгредієнтів в драматичній творчості є слово,—оточувати їх стихією рідного слова, при тому в самих різноманітних і припадних для дітей формах.

Але цілком натурально, що ця праця не може провадитися без широкого колективного розроблення всіх питань, що повстають в зазначеній справі, утворення й поширення репертуару і т. д. і т. д., інакше кажучи, без забезпечення українського

¹⁾ Докладніші відомості про рух в цьому напрямку в Америці див. на рос. мові в статті Н. Тичера „Драматизація, какъ одинъ изъ методовъ современной школы“. Журн. „Народное Образование“ 1910. № 11—12 і окр. СПб. 1911.

дитячого та шкільного театру відповідною літературою. Підходячи конкретно до цього питання, ми намітимо кілька груп тієї літератури, якою, на нашу думку, треба забезпечити українську родину й школу, при чому поділ на групи має дати схему лиш по змісту, не цікаючи питання про їх стосункову вартість.

Перша група—це література переважно теоретично-принципального характеру, головним чином, статті й книжки, що давали би історію й теорію дитячого та шкільного театру, намічали б в історичних екскурсах зміну в характері цього театру і в поглядах на нього, також освітлення всієї цієї справи в новітній педагогіці,—все це з конкретними ілюстраціями та відповідними бібліографічними вказівками; особливо цікавими могли би бути тут матеріали з діяльності американських і інших нових шкіл²⁾.

Друга група—це література технічно-практичного характеру. Відомо, як часто (особливо в глибшій провінції) за перешкоді переведенню в життя яких небудь теоретичних міркувань постають різні обставини технічного й практичного характеру. І в справі дитячого та шкільного театру дуже часто відбивається брак практичного з'ясування предмета або брак простісної технічної свідомості. Між тим в „практиці“ театру зроблено дуже багато цікавого, зокрема в сфері театру аматорського (згадаємо хоча би „методъ упрощенныхъ постановокъ“, про який є й література в виданнях „Секція содѣйствія народн. театру при Моск. О-вѣ народн. унів.“). Отже на допомогу нашим діячам в сфері дитячого та шкільного театру бажано було би дати хоча б конспективну літературу практичного характеру, свого роду „енциклопедію дитячого та шкільного театру“: з практичними порадами, що до організації різних форм дитячого театру, праці режисера, улаштування сцени, декорацій, що до питання про костюмировку, грим і т. д.

Третя група потрібної літератури є може найважливішою. Це—репертуар дитячого та шкільного театру. На україн-

²⁾ Де-що в цьому напрямку дає на рос. мові велика стаття Н. Н. Бохтина „Театр и его роль в воспитаніи“ в збірн. „Въ помощь семьямъ и школамъ“ (VI т. „Педагогической Академія“), де є показчик літератури на рос. мові, але в теоретичній частині вона є трохи застарілою). На укр. мові є невеличкі статті в „Світлі“ за 1911 рік, М. Невада. „Де-що про театр в школі“. Кн. VII і в „Вістн. Ук. Ш.“ 1918 р., № 5—6 (Г. Малайр. Дитячий театр).

ській мові його майже зовсім нема (Див., напр., „Порадник діячам позашкільної освіти і дошкільного виховання“. Вип. I, стор. 167—169, де кількість зазначених п'єс для українського дит. шкільн. театру не досягає навіть десяти). Звичайно, в цьому, як і в інших галузях нашого художнього слова, полягають фатальні наслідки того тяжкого становища, в якому за недавні часи перебувало українське слово в „інтелігентній“ родині і в школі. Тепер повстає завдання величезної ваги—треба утворити репертуар. До цього завдання приходиться підходити з різних боків. Перш за все різноманітність форм розвитку драматичного інстинкту у дітей вимагає такої ж різноманітності і в репертуарі. Драматична творчість дітей починається з „гри“, і тому повинен бути матеріал для таких форм розвитку драматичного інстинкту у дітей, які дійсно є „грою“, або з „гри“ виходять, при чому вже тут треба мати на увазі необхідність об'єднання різних форм художнього виразу, як слово, жест, музика (гри зі співами, постановка шарад і прислів'їв, „живі групи і картини“, пантомими, тіневий театр³⁾).

Слідуючий ступінь в еволюції розвитку драматичного інстинкту дітей—театр ляльок („Петрушка“, маріонетки), цікавий між иншим з того боку, що діти можуть бути тут вже авторами, інсценіруючи найулюбленіші свої казки. Отже треба мати для цього театру збірник п'єс і казок настільки драматично викладених, щоб їх легко можна було інсценувати самим дітям. В великій пригоді могла би тут стати німецька література, де є велика сила п'єс для театру ляльок.

Нарешті театр в його звичайній формі, але з дітьми-виконавцями і в пристосуванні до їх віку і їх інтересів. Не торкаючися зовсім дітей і молоді старшого віку і питання про те, які п'єси з загального репертуару можна було би їм ставити (про це див. збірн. „Поміч учителеві в справі національного виховання“), ми зупинимось виключно на репертуарі для дітей молодшого й середнього віку, при чому не будемо входити в розгляд питання про те, яким цей репертуар повинен бути з боку художнього, педагогічного, етичного й т. ин. (це тема спеціального етюда!), а звернемо увагу на зміст. Що до змісту, то наприклад репертуар дитячого та шкільно-

³⁾ На укр. мові є книжечка С. Титаренка „Дитяча розвага“, але вона присвячена головним чином *грам* зі співами.

го театру на російській мові має між иншим ту негативну рису, що в нім особливо поширені п'єси фантастичного змісту (так звані „дитячі феєрії“), де часто убогий зміст покривається зовнішніми ефектами. Такої однобічності при утворенні раціонального репертуару треба уникати. Необхідність всебічного розвитку уявлень у дитини вимагає того, щоб репертуар театру був різноманітним що до змісту, сюжетів, персонажів і т. ин. Не маючи метою дати якої-небудь ідеальної схеми утворення репертуару, завважимо між иншим, що, керуючись поділом п'єс по їх сюжетах у критиків репертуару на рос. мові (головним чином згаданого Н. Бахтина), можна було би намітити такі відділи в репертуарі для дитячого та шкільного театру: I. Сюжети біблейські (сюди можна було б ввести і пристосовані до постановки на сучасній сцені „шкільні драми“ для конкретного з ними ознайомлення). II. Сюжети казкові (а) з казок українських; б) слов'янських взагалі; в) західньо-європейських; д) східніх). III. Сюжети фантастичні (т. зв. „дитячі феєрії“ з широким використанням мотивів і персонажів різних казок). IV. Сюжети побутові (особливо з життя дітей: діти своєї країни; діти чужих країн; діти сільські; діти міські; діти дома і в школі і т. ин.). V. Сюжети історичні (з власної і чужої історії). VI. Сюжети географічні (інсценування мандрівок з різними пригодами і широким введенням етнографічного матеріалу). До цього можна додати як окремий відділ—сюжети з найулюбленіших дитячих книжок, хоча ці сюжети можна ввести і в зазначені вже відділи.

Що до конкретного здійснення наміченого завдання—утворення й поширення раціонального репертуару для українського дитячого та шкільного театру, то тут перед нами два засоби: самостійна творчість наших письменників і педагогів з одного боку і широке запозичання чужого—з другого. Перший шлях був би звичайно більш бажаний, але при неможливості йти виключно їм, треба широко скористуватися чужим досвідом. З величезної сили п'єс, які є в американському, західньо-європейському та російському репертуарах можна знайти багато відповідного матеріалу, де-що перекласти, де-що переробити, де-що пристосувати до умов нашого життя й т. инш.⁴⁾

⁴⁾ На рос. мові є критичні огляди п'єс для шкільного репертуару в працях Бахтина (Худож. театр при Моск. Об. Народ. Унив.

Крім повного розроблення п'єс, бажано було би дати методичний збірник тих тем або сюжетів, які можуть бути розроблені в драматичну сценку, або цілу п'єсу. Як зазначено вище, новітня педагогіка вимагає дитячої творчості не тільки в праці по готовій п'єсі, але і в складанні самої п'єси, і такий збірник міг би стати в пригоді тим учителям, що зацікавились би методом драматизації, як засобом розвитку й освіти дітей.

До питання репертуару ми однесли би ще складання збірників зразкових матеріалів для ранків, вечірок і т. ин. Літературний ранок і вечірка для досягнення мети, з якою вони улаштовуються, і піднесення інтересу, повинні з одного боку бути об'єднані єдиним сюжетом, єдиною темою (напр. присвячені якому-небудь письменникові, або певному з'явищу історичному, географічному й т. ин.), а з другого—давати номері, різноманітні що до їх характеру й засобів виконання (декламація, мелодекламація, спів-соло, спів хорів, інсценіровка, вистава і т. д.). Легко уявити, як тяжко буває, а де-коли і неможливо підібрати матеріал з зазначеною метою в умовах провінціального життя. Отже зарадити цьому лихові могло би складання в центрах, де як-нік є більше різних матеріалів, таких збірників, що дали би можливість і невеличким школам далекої провінції використовувати всі здобутки художнього слова й педагогічної думки. В утворенні таких збірників і взагалі в питаннях дитячого та шкільного театру величезне значіння міг би мати жвавий обмін думок на сторінках журналів, педагогічних і дитячих.

Закінчуючи на цьому короткий огляд різних форм тієї літератури, забезпечення якою українського дитячого та шкільного театру є першою умовою його розвитку, ми далекі від думки вважати цей огляд цілком вичерпуючим. Життя йде так швидко й викликає такий невпинний рух в педагогічній думці й художній творчості, що форми педагогічного впливу й естетичного розвитку все збільшуються і робляться надзвичайно різноманітними. І вітаючи цей невпинний рух, хочеться тільки побажати, щоб він не мняв і українського життя і відбивався в українському дитячому та шкільному театрі як можна повніше та яскравіше.

жест. Педаг. журн. за 1910 р. і окр.) і в спеціальн. виданні „Сборникъ рецензій на пьеси для дѣтскаго театра“ изд. Секції содѣйствія народн. театру при Моск. Об. Народ. Унив.

Нескінчена пісня.¹⁾

Стаття С. Єфремова.

„Цим—п'ятим і останнім—томом закінчуємо ми своє видання творів М. Коцюбинського,— поясняє видавництво в передмові до V-го тому.—Первісний план видавництва був значно ширший. Наше товариство хотіло дати до рук читачеві видання повне і критично оброблене—хотіло установити текст кожного оповідання, включити всі недруковані твори, зібрати статті і критичні замітки і, які можна дістати, листи покійного письменника“. Цей план лишився невиконаним, і видавництво дало тільки частину літературної спадщини, а саме ту, що належить до сфери красного письменства, та й то не всенюк (нема, напр., хоч не багатьох, але для Коцюбинського цікавих спроб віршованої поезії). Те ж саме треба сказати і щодо „критичності“ цього видання: редакторської руки, як я вже зазначив у статті з приводу двох перших томів²⁾, бракувало цілком, і тому це видання можна вважати просто за передрук попередніх, без жадної перевірки й установки тексту, без потрібного для видання таких майстрів слова, як Коцюбинський, піетету. Хоча б як дивились ми на ті причини, які в передмові за оправдання виставляє видавництво, але мусимо признати, що добре видання творів Коцюбинського—то ще справа будуччини. Видавництво „Кривниця“ обіцяє взятись до його „не в довгому часі“,—дуже бажано, щоб воно перемогло теперішні труднощі друкарської техніки й виконало свою обіцянку, справді не обаряючись. Поки ж що поговоримо про те, що маємо.

Перші два томи творів Коцюбинського показують ту добу шукання, що пережив наш великий майстер слова в своїй літературній еволюції. Де-який матеріал до того шукання маємо і в дальших томах. Найвиразніше це одбилося в дрібниці „Сон“, позначеній 1904 роком (т. V).

Снилось мені—чи ж свилось мені?
—що в грудях у мене лиш половина
серця.

Де ж друга?—мучився я.

А та, що лишилась, билась трі-
вожно в грудях і у калатанню кожнім
чув я жадливий та владний голос:

— Шукай!

І я шукав.

І так було довго, і так було завжди...

Та коли врешті настала зима, коли
на голову мою впав перший сніг, я
знайшов те, що шукав.

Коцюбинський-письменник знайшов себе, знайшов „другу половину серця“, і з-під пера його вийшли нарешті ті твори, якими він себе вкоронував як дозрілого майстра слова, як художника, що зазирнув глибоко в людську душу й дав нев'янущі зразки творчости. Розумію такі твори, як „Intermezzo“, „Тіні забутих предків“, „Хвала життю“, „На острові“, „Сон“ (другий), „Сміх“, „Невідомий“, „Persona grata“ і ин. В них Коцюбинський, можна сказати, цілком пориває з реалістичною манерою першої половини своєї діяльності: там йому було тісно, і стара одежа сама собою спала з його плеч, скоро він виріс до справжньої своєї міри. Тепер це імпресіоніст, що цікавиться найдужче тими вражіннями, які справляють на вразливу душу художника як події внутрішніх переживань, так і контури, краски й згуки околиць світа. Реальні і навіть дражливо-реалістичні деталі його творів—згадаймо „круглі зади“ з оповідання „В дорозі“³⁾ або дівчат з „Intermezzo“: „брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами“—ані трохи не заважають цьому прозиранню художника у внутрішню істоту річей, перевазі для його ніби скороминущих, але по суті тривких вражіннів над скам'янілими подіями околиць світа. Навпаки, реальні деталі тільки тим дужче підкреслюють зазначену різницю та контрасти, нагадують усіма голосами, що істота життя для художника не в них, а в тому, що вони собою виявляють. Може найкраще одбилося це в одному з останніх творів Коцюбинського „Сон“ (т. IV-й). Що-ранку герой починає свій день з однієї сцени: „жінка спустила з постелі ноги, голі і білі, наче застигле сало, і смачно, трохи хрипло зі сну,

³⁾ Ті „зади“ Коцюбинський спеціально поясняє в одному з листів до М. Могиланського: „я зумисне ужив те грубе слово... Мені хотілось цим грубим словом ударити читача, підчеркнути всю гідоту психичної реакції обивателя після хвилювального підйому“. Див. „Наше Минуле“, 1918 р., кн. II, стор. 62.

¹⁾ 1013, 1015 М. Коцюбинський.—Твори. Т. III—V. Вид. товариство „Кривниця“. Київ, 1918.

²⁾ Див. „З доби шукання“,—„Книгарь“, ч. 8.

оповідала, що їй снилось“. Це деталь. Деталь до страшного висновку, що, раз закльонувшись у голові, потроху ріс і зміцнявся й нарешті вилився в жахливе признання: „Вона не вмiла шанувати життя, оберегати його красу. Що-дня закидала його тільки дрібним, непотрібним, тільки грузом життя, аж зробила з нього смітник. Поезія жити не може на смітнику, а без неї життя—злочин“. І між тією дрібною деталлю і страшним висновком лежить ціла гама переживань, герой силував себе—з сфери огидної дійсності втекти в ясний світ мрій; він створив собі той світ з матеріялу, що дали вражіння колишнього. Обидва світи—правдиві і реальні. Але першого потрібно Коцюбинському тільки на те, щоб краще одтінити, щоб показати, що людина може і повинна тікати з смітників життя і створити собі нехай світ мрії, але такий, у якому вона жила б гарним і повним життям, без того непотрібного грузу і ще непотрібнішого для повного життя спокою, без мертвотної застиглості на здобутому.

Коцюбинський, як художник, знайшов себе, але не заспокоївся на знайденому, на „здобутому на власність“. Отой „жадливий та владний голос—шукай!“—не давав йому застоятись на одному місці. „І так було довго, так було завжди“... Та величезна тра-

гедія цього великого художника в тому, що знайшов він другу половину свого серця пізно—„коли врешті настала зима, коли на мою голову впав перший сніг“, коли сили вже вичерпалися і художникові лишалося „підняти очі до гори, до білого снігу, і зором зацькованого звіря благати його: іди... іди...—спадай і покрій на віки“ („Сон“, т. V). Коцюбинський сам був свідомий своєї трагедії,—принаймні справді щось од „зацькованого звіря“ вчувається в тій лаконичній фразі—„На острові“ не скінчене“—якою він урвав свого передостаннього листа до д. М. Могилянського⁴⁾. Так те оповідання й лишилось не скінченим, як не скінченою треба вважати мабуть і всю літературну діяльність Коцюбинського. Він знайшов чого шукав, але знайденого не виявив, але останнього свого слова не сказав і заніс з собою в передчасну могилу найкраще з того, що повним вже цвітом розцвіталось в його душі. Творчість Коцюбинського—це не скінчена, а урвана пісня, урвана на півслові і буквально, і в ширшому розумінні з погляду тих можливостей, яких аж тоді вже мало право од його чекати світове письменство.

Пішов зимовий сніг і покрив їх „на віки“.

⁴⁾ „Наше Минуле“, 1918, кн. II, стор. 85.

Про „Сояшні кларнети“ П. Тячина.¹⁾

Стаття Б. Ларина.

1. Профілактерій (себ-то: Боронь Боже).

Де тільки не почуєте тепер—в розмові поважних свідомих людей,—що література є функцією соціально-економічних чинників. Одколи почув, — збентежений я: отак, — послухаюш вченої людини, — то довідаєшся... Але чим далш, — більш — я розумів силу цього „наукового висновку“.

Вже й сам доводив перед хлоп'ятами: —
Щоб ви знали: яблуна в квіту є функцією метеорологічно-геологічних чинників.

Замовкли. Один таки спитав:

— А далі, що з того? —

— Мабуть—цікаві досліди—(кажу)

¹⁾ Рецензія на „Сояшні кларнети“ П. Тячина уміщена в ч. 19 „Книгаря“. Прислану нам низку імпресіонистичних нарисів Б. О. Ларина містимо головним чином з огляду на оригінальність його підходу до теми.
Ред.

— А кому вони потрібні? (питає)

— Бачу, що не вам.—

Отак, буває, ставляться хлоп'ята до важливого питання:

Що до поезії, — може хто й знається на отих функціях,

а я—з хлоп'ятами—не тямлю.

Інша річ, — сказати:

критика є функцією соц.-економічних чинників.

Згоджуюсь.

Переглянув „бібліографію“ в тижневиках, місячниках.

Означую — громадське та економічне становище критика:

Людина не видатна, не шановна, та в усякім разі—потрібна. Добробуту аби якого. Обличчя з нетерплячими зморшками. (Де вже та молодість?—марні надії?) Для класиків—можна одним словом сказати: критик—педагог.

(Для недосвідчених полсилю: це був у еллінів найповажніший між рабами).
Випадково,—— сьогодні, вчора або завтра критик може бути вчителем.
Але завше—він—педагог громади.

Розгортає нову книжку, переглядає втомленими очима—за думками про своє—невдале...——і несвідомо майже—підкреслює:

— „Так не можна писати“.
— „Так ніхто не говорить, граматики не дозволяє“.
— „Це незрозуміло; немає зв'язку“.
— „І метрики не навчився“

А далі, —— захоплення критика: „Еге, хлопче! Списав! Не обманеш! Та ще й повторюється. Так і запишем: полінувався, на ст. 7-й такий самий рядок, що й на ст. 19-й.— Коли задоволений здобиччю—критик може закінчити так: „Взагалі,—поет грамотний. Тільки треба позбутися отих вимог до оригінальності,—і писати по-людському“.

——Боронь Боже——
Боюсь, як би й мене оті „чинники“ не напосіли.

Кличу, чекаю того поета, що в обуренні праведного гніву повиганяє з притвору храма отих поважних червонокреслюїв

2. Про те, як я читав „Соняшні кларнети“.

Вилежала таки ця тоненька книжечка на моїй полиці свій час. Хіба я знав?

Але взявся до неї.

І кілька раз перечитував: незвичайна книжка

її треба голосно читати.

Так не доберу я того співу,—таємного її співу.

Немов у-ві сні його чув,—знав,—та вранці забув

Такого не співають у день. Такого не знають будні.

Я забув,—я чув!

Носив книжку з собою. Читав її дітям малим

Пороскривали ротки.

Вивчили одразу: „Вітер“, „Дош“, „Пастелі“, „У собор“, „Війна“.

Потім читав дітям більшеньким, — і вони не впадобали:

„Щось він дуже примхуватий. Не скаже нічого по-просту“.—

Співачаровані в тих рядках. Діти їх чують,— ? хто ж проспіває?

3.

Для людини заклопотаної. Нащо ця книжка чудернацьких віршів з такою штучною назвою?

——Щоб ми не забували:
чим поезія споконвіку,
——і знов ще має бути.

В Елладі—тоді, в Індії—по сей день—віршів не промовляють з викриком, не завивають облесно як у нас,—чи то на естраді, чв в кабаре —— там співають вірші. І струнним рокотом їх оздоблюють, не заставками, не він'етками.

У них—записаний вірш—тільки стенографією, зрозумілою лише вченому. Вони не „читають“, —— слухають. І один у другого переймаючи—співають свого поета.

Пісні Тагора дзвенять по Бенгалії.

? Коли ж залунають пісні ——
Тичини на Україні.?

? Доки змагатись з німотою сторінок—в напруженім чеканні?

Озвітесь поети!
——Мелодійними мусимо й знати їх—
і передати будучині.

4. „Навколо дзвонні згуки“....

Чарівна, необорна влада ритму.
І кров у такт біжить і б'є—отим згучним рухам:

*День біжить, дзвенить—сміється
Перегулюється!*

——рухам хвиль,
——легких хвиль по житах безкрайних ——

І музику хвиль морських
— „Сказки про царя Салтана“ я чую тут——

Пригадуєш одну за одною—свої любі п'єси,
слухаючи вірші Тичини.

*Цвіт в моєму серці,
Ясний цвіт—первоцвіт.
Ти той цвіт, мій друже,
Срібляний первоцвіт.
Ах ізнов, кохана,
Де згучала рана,—
Квітне цвіт—первоцвіт.*

Чую шопеновський полонез—з під пальців
мелянхолійного піаніста.

5. ? Звідки голос той несеться?

Нагадаю Вам той вірш, що вразив мене, як ридання:

*Кладусь я спати.
Три янголі в головах стоять.
Один янгол—все бачить.
Другий янгол—все чує.
Третій янгол—все знає.*

І приснився мені

Син.

*Наче він сам проти ворога стає,
А той обступає, просто в груди
рубав*

(Перший ягол від свій закриває.)

І ніби поле рівне, рівне та зелене.

І вітер стеле спів: „Прощайте, нене!...“

! Дивіться, вдивляйтесь народи в оцю скорбну матір, чий син оту пісню склав!

6. Чого не було ще у поетів України.

П. Тичина найшов нечувані словозграї.

У нього—виїмковий хист: _____
затаювать слова, щоб пісня була стріпотюча — неспіймать!... _____

: — повторювать слова, щоб заворожити і проїнять до серця...

— Як думки—клубком заплутаним котяться—його речення—скупчені—снопом кострубатим — і ритмом ассонансів — як перевеслом _____

В цьому ніхто не наслідуватиме його митця.

Сліпучі тони—і дика воля!

Ой хтось заплакав посеред поля.

Зловісна доля, жорстока доля.

Здала сміялась струнка тополя.

Сліпучі тони—й смутні волошки“.

— Сміялись вже і не в-останнє над його сльозами.

... Багата, самоцвітна збірка: Соняшні кларнети!:

*І сміх, і дзвони, й радість тепла. Цвіте
веселка дум...*

Сум серце тисне:—сонце, пісне

В душі я ставлю—вас я славлю!

*В душі я ставлю світлий парус, бо в мене
в серці сум,*

І сміх, і дзвони, й радість тепла.

? Знаєте ви другого поета з отаким чудовим контрапунктом: _____

Голос за голосом починає, заспів з пів-за співа переймає і знову зникне...

— Як плюскіт кришталевого ставка — під перехресними подихами вітерця.

О Г Л Я Д И П Р Е С И.

Підсумки й перспективи пролетарської економіки.

„Народное хозяйство Украины“, Ежесюмечний орган „Укрсовнархоза“, ч. 1, 2—3, 4—5.¹⁾

1.

Перед нами три випуски офіційного видання „Укрсовнархоза“,—української ради народнього господарства, —цеб-то вищого органу фінансово-економічної політики радянської влади на Україні.²⁾ На чолі видання стоїть редакційна колегія—з т.т. Квірінга, Савельєва, Прасолова; останній підписаний як редактор. Видання ведеться серйозно й цікаво. В усіх книжках знаходимо цінний матеріал, що характеризує умови економічного життя України як перед запануванням комуністичного ладу на українській території, так і в наші часи; разом з тим маємо змогу уяснити напрям і перспективи тої будівничої роботи, яку на протязі вже півроку провадить на Укра-

їні пролетарська влада в сфері економічних відносин.

Справи економічного життя, наскільки можна судити по цьому офіційному матеріалу, забирають у радянського уряду не мало уваги,—хоч, може, й менше, ніж боротьба з численними зовнішніми і внутрішніми ворогами нового ладу... Все-ж проголошення соціальної революції наложило, очевидно, велику одвічальність і моральні обовязки на тих, хто взяв на себе розв'язати це велетенське, світове завдання... Для нас економічне будівництво радянської влади тим цікавіше, що пролетарська диктатура запанувала на Україні вже на другім році комуністичної практики в совітській Росії, тоб-то, треба гадати, з доброю підготовкою і з певним планом. „Укрсовнархоз“—було організовано без угайки. Уже в половині лютого цього року він склав перше справоздання своїх фінансових операцій („Нар. Хоз.“ № 1 стор. 124) і заходився видавати свій спеціальний орган. Наслідки роботи „Укрсовнархозу“ і провідні думки його керівників розкриваються тепер перед нами з сторінок цього видання.

Зазначимо перш за все, що переважна частина матеріалу, уміщеного в „Народнім

¹⁾ № зреченз. кн. 1016—1018.

²⁾ Ця стаття, як і деякі уміщені нижче рецензії, поступили до редакції ще за панування комуністичної влади.

Хозяйстві“, складається з статей інформаційно-статистичного змісту, з серйозною цифровою характеристикою важніших галузів української промисловості. Це почасти до-революційний цифровий матеріал старих промислових організацій, почасти дані, запозичені з закордонної спеціальної літератури, а почасти — результати нарочитих анкет і дослідів, розроблених вже інституціями „Укрсовнархоза“. З особливою щедрістю, як це було і в часи абсолютизму, освітлюється становище каміновугляної справи, металургічної промисловості та металічного виробництва, — себ-то найважливіших і найкраще організованих промислів старої Росії, що й досі ще зберегли власний осередок свого керування в формі Харківського гірничого комітету. Значіння Донецького вугляного басейну, Криворозької залізної руди та Катеринославських залізничних заводів досить виправдує велику силу поданого по цих справах інформаційного матеріалу. Далі маємо кілька статей, присвячених цукровій промисловості на Україні, українському гуральництву, паперовим та текстильним фабрикам. Поруч з інформацією що до становища спеціально української промисловості, знаходимо статті більш загального змісту: Къ положенію русской кожевенной промышленности“, „Мѣры къ развитію русскаго шелководства“, „Очеркъ развитія коксо-бензолной промышленности“, „Хлопчатобумажний кризисъ“, „Бумажний кризисъ“, „Положеніе сахарной промышленности въ Европѣ“, „Желѣзная промышленность за время войны“, „Версальскій миръ“, „Финансы Совѣтской Россіи“, „Хозяйственная жизнь Великороссіи“, „Роза Люксембургъ какъ экономистъ“. В підписах під цими статтями, окрім імен партійних економістів, як Прасолов, Савельев, Квіринг, Іванович, Коханович то що, зустрічаємо і таке солідне ймення, як проф. Д. Яснопольський, що подав на сторінках офіціоза дуже цікавий розвід — „Война и вексельные курсы“. По кожному з відділів промисловості, які опікує „Укрсовнархоз“, уміщено короткі нариси з загальними оглядами тої чи иншої промислової галузі. Коли додати згадані вище матеріали спеціальних анкет по окремих підприємствах кожної промисловості, де читач знаходить детальну оцінку становища важніших українських заводів і фабрик, то з цього стисло перелічення буде ясно видно інтерес зачеплених в інформаційних статтях „Народного Хозяйства“ тем і поданого в них цифрового матеріалу.

До яких же висновків приходять автори цих статей на підставі зібраних даних? Це вгадати, очевидно, не трудно. Українська промисловість переживає тяжкий, критичний час, і її становище, поки що, все гіршає. Розглянемо ці висновки в головніших рисах по порядку.

II.

Отже „каміновугляна промисловість переживає глибокий кризис, що становить смертельну небезпеку для всього господарського життя України“ („Нар. Хов.“ № 2 стор. 77); „що-місяця добування вугля меншає, запаси вичерпуються, а залізничні підвозять до фабрик, заводів, млинів та міст все менше та менше вугля“ (ib.). Коли підрахувати той крайній мінімум вугляного постачання, що міг би прийняти агонію господарського організму країни, то, помирившись навіть з смертю всеї металургічної промисловості, окрім заводів, що обслуговують потреби залізничного транспорту, — довелось би прийняти „місячний вивіз у 10—12 міл. пуд. за ту межу, після переходу якої кожний недогружений поїзд болоче битиме по самих нагальних потребах державно-господарського організму чи людяности“ (ib. 65). Тим часом за лютий „замість 15 міл. пуд., що вивозилось при гетьмані, відправлено тільки 8 міл. пудів вугля“ (№ 1 стор. 1); за март погружено близько 12 міл. пуд., але це був, головним чином, вугіль старих запасів; за квітень же вивезено ніяк не більше 8—9 міл. пуд., а в травні можна сподіватись пониження вивозу до 6-7 міл. пуд., або й менше (№ 2-3 стор. 64). Таке пониження вивозу вугля веде за собою, може бути, повне знищення ще не зовсім завмерлої решти промисловості (ib.), бо в великім числі промислових галузів брак палива це майже єдиною причиною, що перешкоджає відновленню роботи (ib. 66). Взагалі, економічна катастрофа „не тільки насувається, але катастрофічний період уже почавсь... Металургічні заводи вже всі стали, а з металевиробних заводів України працюють тільки два“ (ib.).

Аналогічні картини занепаду малюються в статтях „Нар. Хозяйства“ при огляді інших сторін промислового життя України. Українська цукроварна промисловість переживає надзвичайний упадок продукції (№ 2-3 стор. 172). В хімічній промисловості багато підприємств скоротило свою продукцію, а де-які зовсім припинили працю (№ 1 стор. 59). Становище текстильної і паперової промисловості, як видно по обсліду окремих підприємств, не краще.

Корінна причина цієї промислової руїни для „Укрсовнархозу“ ясна: „Народне господарство багатющої країни, що вже було підточене чотирьохлітньою імперіалістичною війною, перенесло місяці революційних розрухів та громадянської війни,—остаточно було спаралізоване хижачкою політикою капіталістів за часи гетьманського режиму...“ (№ 1 стор. 1).

Чому вугляна продукція і після гетьманщини що-місяця котиться під-гору, „Укрсовнархоз“ поясняє в іншому місці: „Нема сумніву, що вся доля кам'яновугляної промисловості як найтісніше сполучена з долею військових операцій, що розгортаються в Донецькій басейні. Коли червоній армії пощастить далеко просунутись уперед, паралізуючи всяку можливість нових замахів добровільницької армії на народній скарб України, то єсть надія, що при героїчній непруженні сил кам'яновугляна промисловість не загине. Коли ж цього не станеться, то через кілька місяців вугляна промисловість України перестане існувати“ (№ 2-3 стор. 84).

Якими-ж способами „Укрсовнархоз“ думав-би вивести українську промисловість з занепаду, коли б справді військові події повернулись на користь совітської влади? Відповідь на це запитання знаходимо як в інформаційних розвідках, так особливо в провідних статтях офіційного видання.

Стаття т. Квірінга „Положение народного хозяйства Украины“, якою починається орган „Совнархозу“, признає, що на швидке відродження промисловості сподіватись не можна і що індустріальна політика радянської влади може вважати лиш на самі невідкладні потреби, відповідно своїм технічним та матеріальним ресурсам (№ 1 стор. 1). От через що в першій черзі працюватимуть лиш ті підприємства, що зв'язані з транспортом та військовим постачанням (ib.). Ці місяці примусової недіяльності совнархози мають використати на організацію продукції на нових раціональних підставах, в напрямі економічної доцільності та державної регуляції. Безпосередню участь в керуванні продукцією повинні-б узяти робітничі професійні спілки, але, на жаль, каже автор, цього не можна зараз провести в життя, бо в цих спілках тепер перевага не за „широ-пролетарськими елементами“, а за соціалістами, що за гетьманського режиму „принатурились до умов часу“. Отже попереду радянська влада має шляхом перевиборів „направити професійні спілки на широ-пролетарську путь“, а поки що, на жаль, соціалістичне будівництво

мусить користуватись старим капіталістичним та бюрократичним апаратом (ib. 2)... В статті т. Баженова „Советская власть и возрождение каменно-угольной промышленности Донецкого бассейна“ (№ 1 стор. 5) детальніше розвиваються плани відродження промисловості Донецького басейну і подаються більш конкретні данні про державну роботу над цією справою, хоч теж без надії на добрі наслідки в скорім часі. Ця робота, по думці автора, повинна йти в двох напрямках: до націоналізації великих підприємств та організації їх управління і до регуляції та охорони середньої та дрібної кам'яновугляної промисловості, що показала себе в тяжких умовах революційного періоду більш життєздатною (ст. 5). Перше завдання розв'язується з допомогою утвореного вже центрального управління та його відділів, але до того треба ще додати контроль робітників,—яким доведеться взяти на себе значну частину одвічальності й тягару в справі управління копальнями (ib. 11). Друге завдання автор розуміє в формі фінансування середніх та дрібних підприємств, а на перший час і видавання їм субсидій; поки що, до націоналізації, доводиться підтримувати цим способом і великі копальні (ib. 10).

III.

Як бачимо, замість реалізації пролетарських ідеалів, „Укрсовнархоз“ примушений обороняти найважливіші промисли від руїни такими старорежимними способами, як фінансування та субсидії. Це робиться тимчасово, під натиском обставин, але робиться, бо життя сильніше за теорію...

Дуже цікава з цього погляду стаття т. Прасолова „Последние ресурсы“, до якої редакція визнала потрібним додати примітку „Друкується в дискусійному порядку“ (№ 2—3 стор. 5), хоч фактично ніякої дискусії далі не виникло,—і це теж треба підкреслити, як цікавий факт. Отже передбачаючи можливість промислового краху в Росії, який загрожує привести до загибелі революції, т. Прасолов робить спробу знайти нові життєві ресурси, на які може опертись совітська влада. Ці ресурси він бачить в зовнішній підмозі, яку, на його думку, совітська Росія має одержати від революційної Германії,—а до того, „на протязі, може, одного року“, такий ресурс повинні дати внутрішні сили радянського ладу і певна система реформ в його сучасній економічній та фінансовій політиці. В дуже обережних і м'яких тонах, але від того не менш сильно і влучно, автор критикує роботу фінансового апарату радянської дер-

жавної організації: „рамки фінансових операцій буквально визначаються загальною кількістю видрукованих грошей, які одразу цілком пожираються невичерпаним попитом на них“. „Плани господарської політики... не досить обґрунтовуються з погляду реальних можливостей і повного урахування економічної кон'юнктури“. „Нові організаційні форми господарства... це неминучі фактори, що негативно впливають на упорядкованість нашої системи“. Але ж „не треба забувати, що поки ми не позбулись шляху державного капіталізму, багато економічних заходів, непохитних і обов'язкових при буржуазному господарстві, мають силу і для нас“. „Неможливі в умовах повного розвалу промислової промисловості гравдіозні організаційно-продукційні плани, сполучені з колосальними грошовими асигнованнями?“ (ib. стор. 8—9)... Щоб упорядкувати фінансовий апарат, треба обмежити його операції потребами першорядної ваги, як „армія, харчування, транспорт, вугіль, речі масового вжитку, хімічна промисловість, хліборобські машини“. Тоді органічна робота приведе до утворення цінностей хоч-би в деяких сферах промислового життя країни, а це добре відіб'ється і на інших галузях продукції та споживання (ib. 11). Але для найбільшої продуктивності автор радить ще один поворот в економічній політиці: „до апарату господарського будівництва повинно притягти буржуазні сили, в ролі спеціалістів і капіталістів. Треба пильно дослідити всі їх можливості і забезпечити для них нормальні умови в рамках передовіреної їм роботи. Можливе утворення комбінованих обопільних відносин, при яких державний і приватний капітал в однаковій мірі були б зацікавлені в тій чи іншій сфері господарського життя країни“ (ib. 12). У всіх галузях цього життя „буржуазія могла б узяти безпосередню участь, як-би її діяльність з фінансового та економічного боку була вигідна совітській владі“. Цим способом, разом з тим, буде винесено на верх і поставлено під державний контроль „нездорову концентрацію приватно-торговельного капіталу“, а також „буде значно ослаблено війовничу дрібну буржуазію, що зміцніла за весь цей ненормальний період і що політично страшніша, ніж всі одверті вороги совітської влади“. Отже „остаточний вихід,—кінчас свою статтю автор,—тільки один—зовнішня допомога; а доти—строга економія технічних, фінансових і матеріальних ресурсів, порозуміння в роботах усіх продукційних і розподільних ор-

ганів, та компромісне притягнення російського капіталу до окремих операцій народного господарства—можуть дати той „козир“, що поб'є „ставку на нерви“ міжнародних імперіялістів“ (ib. 13).

Ця схема способів самопомоги перед грізним привидом близького краху прибірає особливого інтересу й важливості, коли поставити її поруч з ретроспективною характеристикою, яку той самий автор дає початковому періоду пролетарського державного будівництва. „Боротьба за опанування державним апаратом в найкоротший строк,—каже він,—привела нас з початку до повного відкидання всіх форм, всіх методів, всіх економічних шляхів буржуазних державників. Під час жовтневої революції пролетаріят зайняв свої позиції, зберігши всю еластичність непоборного бойця, всю енергію актуального заперечення. І це було об'єктивно корисно. Тоді вперше було знайдено основні форми політичного та економічного життя, вперше ці форми прокламували на весь світ суть соціальної революції, коли більшовизм прибрав цілком реальний зміст в очах всієї буржуазії і всього пролетаріату“ (ib. 11).

Після урочистого скасування всіх старих форм економічного життя енергичний заклик до примирення з ними, хоч-би в формі тимчасового компромісу,—це досить симптоматичне з'явище в загальному ході російської революції і в сучасній стадії пролетарського господарювання як в совітській Росії, так і на нашій Україні. Очевидно, практика показала керівничим цієї справи, що кинутий спочатку совітською владою лозунг „*regeat mundus, fiat doctrina proletarica*“,—в економічній сфері не такий вже „об'єктивно корисний“, як силкується намовити нас совітський офіціоз. Тепер виявилась потреба, щоб той старий *mundus* в деякій мірі зоставсь жити й надалі, а для того доводиться вертатись до старих, відкинутих форм господарства...

IV.

І як не звертати на старі шляхи, коли на нових стільки всяких перешкод та труднощів? Вже сама боротьба радянської влади з „сепаратизмом“ місцевих „совнархозів“ нагадує середні віки, коли кожне місто було самостійною одиницею,—а це ж зовсім неможливо погодити не тільки з соціалістичним, але й з капіталістичним господарством! („Нар. Хоз.“ № 4—5 стор. 57). Стаття т. Квірінга—„Организация народного хозяйства“ в останній книжці офіціозу присвячена жалам і скаргам на цей сепаратизм, або „местничество“, як зве ав-

тор прояви центробіжних сил в економічній житті. „Кожний місцевий орган дивиться на промисловість даної території, як на свою повну власність“. Особливо гостро стоїть справа там, де повітові „совнархоз-исполкоми“ мають змогу захопити продукцію якогось цікавого крану, як напр. тютюнні фабрики, шкуряні заводи то що. Тоді монополія на місці нищиться, організується місцевий товарообмін і взагалі з'являється та казачина водича, де всякі діловики ловлять рибу (ib. стор. 53—54). „При таких організаційній хаосі“—меланхолійно зауважує автор, „не можливо провадити якісь загально-державні заходи для відновлення промисловості“. Але ж з другого боку центральні органи своїм перебільшенням централізмом значаю переагінують справу в другий бік; їх гостра політика державної централізації народного господарства, з повним ігноруванням місцевих совнархозів, часто доводила централізм до абсурду і викликала непримирену ворожнечу між центральними та місцевими організаціями (ib. стор. 54—55). Такі ексцеси, як каже автор, виходять часто з браку добре підготовлених для державної роботи людей серед пролетаріату, через що центри примушені посилати на місця для організації „фаховців“ та чиновників. „Ці агенти, одержавши мандат, часто користуються ним для того, щоб на місці улаштувати власні справи,—отже ведуть архи-централістичну лінію, аби одгородитись від контролю місцевих людей. Іноді-ж агенти просто пересякли централістичним максималізмом, і тоді вони зовсім не рахуються з місцевими органами й нехтують ними, а це особливо обурює робітників на місцях, настроюючи їх проти центра“ (ib. 56—57). Врешті, резолюціями спеціальних з'їздів совнархозів та їх представників ці ненормальні відносини якомсь упорядковано, але все-ж, на думку автора, суперечка між центром та периферією ще довго відчуватиметься в радянськiм господарстві (ib. 57).

Не будемо-ж дивуватись, що „організаційне будівництво рад народного господарства досі ще не закінчене“, а тільки ще „зазначено шлях та поставлені віхи“. Дивно те, що при таких умовах ці віхи для автора здаються „міцними“ (ib. стор. 53).

Цей шлях і ці віхи ведуть до державної централізації народного господарства, як основи соціалістичного будівництва, і що-до України, то тут справді цей напрям вже позначено в економічній політиці радянської влади дуже міцними і виразними віхами, що переступили, як відомо,

навіть межі української державності... Цікаве освітлення цієї справи знаходимо в статті т. Квірінга „Экономические взаимоотношения республик“ („Нар. Хоз. № 2—8), де, між иншим, коментуються умови підписаної між російською та українською радянськими владами згоди.

З схематичного нариса автора, відносини обох держав між собою виявляються в такій оригінальній концепції. „Політично Українська радянська республіка цілком самостійна. Вона має свій уряд, свої з'їзди рад, що самостійно визначають долю України, свій ЦИК. Вона веде свою зовнішню і внутрішню політику і має свою армію“. Але, додає автор, „в сфері економічних відносин життя примусило рішуче порвати з самостійністю“. Річ в тім, що „довгі роки економічного розвитку бувшої Російської імперії зробили її сильною економічною одиницею“, а „одрізнена зусиллям міжнародної контр-революції, кожна з нових держав виявила себе економічно нездатною“. Через те вони обидві визнали за необхідне урегулювати свої взаємовідносини формальною згодою, суть якої полягає в єдиній економічній політиці, а конкретно це має визначати: встановлення єдиного товарного фронту, єдиного продукційного плану, єдиних предільних цін, спільних монополій та фінансування промисловості з одного центра (№ 2—3 стор. 1—3).

Об'єднання товарних фондів та розподіл їх по загальному плану дасть змогу зректись буржуазних форм взаємопостачання чи товарообміну: всі відомості про запаси та продукцію обох республік будуть концентруватись, а їх розподіл здійснюватиметься, по єдиному для обох держав розпаюванню, Всеросійським Совнархозом при участі представництва „Укрсовнархоза“ і інших совнархозів радянських республік. Так само спільний продукційний план для обох республік устанавлятиметься Всеросійським Совнархозом. Спільність товарних цін, промислових монополій та фінансування промисловості України Всеросійським Совнархозом — це все тільки логичні висновки з об'єднання товарних фондів і спільности продукційного плану (ib.).

В двох словах характер цього плану, як бачимо, вводиться до централізації та бюрократизації всього економічн. життя України...

V.

Змальована в наведених цитатах картина економічної будучини України була б не зовсім повна, як-би ми не мали змоги з авторитетною допомогою „Нар. Хоз. Хоз. Хоз.“ повніше освітити економічну політику

радянської влади з фінансового боку. Матеріал для цього знаходимо в дуже інтересній статті т. Спектатора „Финансы Советской России“ („Нар. Хоз.“ № 4—5 стор. 8). Об'єднання економічного ладу України в Росію дає нам право з нарисом фінансового становища Росії робити належні висновки і для українського державного господарства.

Державний бюджет Росії на перше півріччя 1919 р. складається з 30,3 мільярдів звичайних доходів та 50,7 мільярдів звичайних видатків, — цеб-то зводиться з дефіцитом в 20,4 мільярдів, не беручи на увагу надзвичайних видатків, які зовсім не обчислені в обрахунку. Розуміється ці страшні цифри ні з якого боку не можна вважати за реальні, бо бюрократичний обрахунок ще в меншій мірі відповідає дійсності, ніж це бувало за часів царського режиму. З другого-ж боку і ціна російського рубля тепер, коли її порівняти з ціною хліба, не буде вища за $\frac{1}{e}$ — $\frac{1}{10}$ копійки; отже, на думку автора, можна дивуватись не так зросту видаткового бюджету, як відносній обмеженості державних видатків—при тім величезнім апараті, якого вимагає тепер державне будівництво.

Характер цього будівництва виявляється з головніших видаткових статей бюджету; а саме, 80% всього обрахунку іде на такі основні потреби державного життя:

Військові справи—12,1 мільярдів, продовольчі—8,2 мільярдів, вища рада народного господарства—5,8 мільярдів, націоналізація підприємств та операційні видатки вищої ради 5,2 мільярдів, шляхи—5,1 мільярдів та освіта—3,4 мільярда. Загалом кажучи, військові справи та організація народного господарства на нових підставах забирають мало не половину всього бюджету держави, продовольча справа і шляхи—трохи більше чверти, а освіта і все інше—остатню чверть бюджету. Які-ж наслідки вистега дати ця система господарства?

Т. Спектатора вони зовсім не вдовольняють. Особливо його непокоїть регулярне збільшення дефіцитів по операційним видаткам. „Бюджет соціалістичної держави не податковий, це бюджет, збудований на експлуатації підприємств. Коли держава не матиме цього джерела доходу, то в неї не буде ґрунту для будівництва соціалізму. А тимчасом державне господарство, замість доходів дає величезні збитки“. Отже він приходить до висновку, що треба перебудувати радянське господарство так, щоб не тільки воно себе викувало, а щоб і держава мала з нього залишки на свої потре-

би. Міркування д. Спектатора на цю тему дуже резонні, хоч трохи й несподівані на сторінках органу державного комунізму. „Не можна допускати, щоб велика більшість людності жила на кошт держави. Та це й фактично неможливо. Адже держава не має тай не може мати других джерел доходу окрім тих, що своєю працею утворює людність. Коли більшість людності не утворює досить засобів для свого існування, то й держава не має змоги її годувати“. Тепер видатки покриваються виключно випуском паперових грошей, який дійшов до колосальних цифр: на 1 січня 1919 р. державний борг народньому банкові перевищив 50 мільярдів рублів. „Але ж фактично це визначає, каже т. Спектатор, що держава одержує продукти у людності, а натомість їй не дає нічого матеріального, окрім папірців, що нічого не варті. А як, викидаючи на ринок величезну скількість паперових грошей, держава бере і величезну скількість продуктів, то в наслідок того настає виснаження не тільки біжучих джерел доходу людності, але й надбаного багатства. Країна все далі бідніє, і це показує величезний упадок ціни рубля, що страшенно швидко поступає все далі“.

Отже треба, на думку автора, переіменити і всю фінансову політику в таким напрямі, щоб „націоналізовані підприємства не обертались в благодійні установи“. А для цього треба „не тільки завести повний і точний контроль, але й ставити ціни на вироблений товар в залежності від видатків, від його вартості. Тоді виявиться, що багато чого не слід одразу націоналізувати, та що ті величезні виграти капітального характеру, які тепер робляться, можна рошити лиш з особливою обережністю“. Бо „поки існує ривок і ціни, держава не має сили порушувати основних законів економічного життя; вона повинна приватизуватись до них, не заходячи з ними в сутичку“... („Нар. Хоз.“ № 4—5, стор. 23—24).

Знов таки, з відносною втіхою бачимо, що за два роки практичної роботи коло державного господарства у економістів радянської влади здорові думки взяли перевагу над партійними гаслами, і видима щирість, з якою ці думки висловлює радянський офіціоз,—щирість, треба сказати, не часто на офіціальних сторінках,—вимагає від заінтересованих кругів усякого признання.

Зведемо до купи ті висновки, що подано в розглянутім вище офіціальнім ма-

теріялі. З авторитетних заяв і оцінок редакції „Нар. Хозяйства“ виходить, що промисловість на Україні, як і в Росії, перебуває в стані агонії. Совітська влада, замість будування соціалістичного ладу, мусять міркувати про способи рятунку промисловости від коначного загину. Але це завдання владі настільки не під силу, що вона має нахил до повороту на старі буржуазні шляхи, аби за всяку ціну хоч тимчасово припинити розвал промислової продукції. На перешкоді стоять внутрішні суперечности нового ладу, з якими владі доводиться мати великі труднощі: спіраючись на робітничі маси, одкидати з них „неширо пролетарські“ елементи; підтримуючи принцип владі місцевих рад, провадити централізацію фінансово-економічного апарату; касуючи старі форми буржуазної економіки в теорії, користатись з них в практичній роботі.

В признанні з боку радянських економістів непорушности старих законів економічного життя можна було б бачити певний здвиг пролетарської думки на шлях здорової економічної політики, як би, поруч з цим тоном казаття, з цею гострою самокритикою, не брехали воти великого зневірря до власних сил, яке полишає радянській владі лиш єдину, останню надію на підмогу зовнішньої сили. Але така надія надто близька до повної безнадійности...

Кінець-кінцем, для нашого краю з матеріялів „Укрсовнархоза“ можна зробити лиш песімістичні прогнози. Врятувати українську промисловість радянським економістам навряд чи пощастить, не вважаючи на їх добрі заміри, бо проєктованими компромісами основні причини промислової руйни усунуті не будуть. Мало того,—до них додається ще одну, спеціальну причину,—поворот до старого московського централізму, від якого тим менше можна ждати добра для українських інтересів, що не для них, очевидно, цю реформу й переведено. Принаймні, про це голосно свідчать хоч-би й ті нечувані форми, в яких перед нашими очима провадилась так звана „евакуація“ з України всього її рухомого майна і яким централістична реформа дала юридичну підставу... З цих фактів ясно можна було бачити, як радянська влада розуміє і рятування української промисловости і економічні взаємовідносини Совітської Росії до України...

П. Стебницький.

Українська кооперативна преса в 1918 році.

Маємо право і такий заголовок писати. Бо минулися ті часи, коли всієї української преси було дві-три назви, включаючи сюди й щоденники, й тижневики, й місяшники і навіть наукові видання. Тепер не те. Маємо десятки назв одних кооперативних часописів і то самих різнманітних типів—і місяшники, і двохижневики, і тижневики, і навіть щоденники. І то все справді українських—і мовою і змістом, хоч не мало єсть на Україні кооперативних часописів і російщиною дихаючих. Набуття волі слова й друку і на кооперативній ділянці україн. життя одбилося розмахом творчих сил, проявом живих струмків економічно-національної свідомости навіть там, де, здавалось, „ввікова тишина“, яку хіба Іван Іванович з Іваном Никифоровичем порушують. Ще один доказ для тих наївних, які вірять, що український рух Габсбурги з Гогенцолернами на кроки та марки утворили.

До війни 1914 року українська кооперативна преса (весь час маємо на увазі лише російську Україну) репрезентувалася лише двома органами—тижневиком „Муравейник-Комашня“ і двохижневиком „Наша Кооперація“. Хоча до них ще можна додати й хліборобський двохижневик „Рілля“, в кожному числі якої був спеціальний кооперативний відділ „Гуртом“. Майже на початку війни всі ці органи урядом були заборонені, хоча дозвіл на видання „Муравейника“ (вже без „Комашні“, а значить і без української мови) потім було видано, і воно продовжувалось з ясною кількістю білих місць—творчістю недобрї пам'яті кайвських цензорів.

В такому плачевному стані наша кооперативна преса зустріла й велику російську революцію. Але „Муравейник“ одразу ж і рішучо знісся „Комашнею“, „Наша Кооперація“ чомусь не захотіла воскресати, а „Рілля“ розвчала свою працю наново трохи згодом. До цих двох старих часописів на протязі 1917 року почали потроху прилучати свій голос двохижневики „Хлібороб-Кооператор“—Харківського о-ва сільського господарства, та старі двохижневики „Союз“—Кубанського кредитового союзу і „Южный Кооператор“—Одеського кредитового союзу, що час од часу містили на своїх сторінках статті українською мовою (правда—дуже й дуже мало, очевидно—випадково і без особливої охоти). Окрім того, Центральний Український Кооператив-

ний Комітет разом з Селянською Спілкою почав видавати на кооперативні кошти щоденну газету „Народня Воля“, де по перших кооперації одводилося чимало місця, а Волинський кредитовий союз—теж щоденну газету „Волинскую Газету“, але більш російську і політичну, ніж українську і кооперативну, бо статті по кооперації в українською мовою траплялися лише в ряди-годи. Правда, в Харькові ще виходив „Южно-Русский Потребитель“, а в Києві „Кооперативная Мысль“, але вони не тільки українською мовою нічого не писали, а навіть України самої не визнавали, та й досі не визнають, так що до української кооперативної преси прилучити їх не маємо ні рації, ні права. Оце і все. Для революційного та ще й російського (десятки і навіть сотні років страшних утисків на українське друковане слово) розмаху це ніби-то й зовсім мало. Але коли візьмемо на увагу, що перший рік революції кому-кому, а українцям особливо, було не до писання і не до кооперації, то давнього в квалому розвитку української кооперативної преси в 1917 році нічого не буде. „Довліет днів злота його“...

Початок 1918-го року теж не сприяв нормальному ходові речей, а значить і виданню кооперативної преси. Досить вказати на те, що друге число старої „Комашні“ могло вийти лише 13 березня (замість 15 січня) 1918 року, друге число „Рілля“—15 квітня (замість 1 лютого), що анонсовані ще з 1917-го року „Кооперативна Зоря“ почала виходити з 15 квітня 1918 р., а „Сільський Господарь“ з 15 липня, щоб побачити, що це справді так. Але потім, коли почав заводитись такий-сякий лад, коли розбурхане революцією життя почало входити в свої береги, а гетьманський уряд почав обходитись без „общественности“, закликав до урядової праці давніх „фаховців“ цієї справи і, таким чином, кооператори volens-nolens мусіли вернутись до своїх „пенатів“, почалася нова „ера“ в історії української кооперативної преси. До видання власних кооперативних органів потяглися не тільки губерніяльні та краєві об'єднання, а навіть повітові. По підрахунку В. Андріяновича, який оперував даними Центрального Українського Кооперативного Комітету (та й то ще не повними, як справедливо зауважує сам В. А.):

„Тепер на прикінці року (1918-го), на Україні виходить 47 кооперативних і сільсько-господарських часописів, а з них 21 на українській мові, 4 українською і мо-

сковською, 7 московською й українською та 15 московською мовою“¹⁾.

Коли до цього додати ще чотири назви кооперативних часописів, які ми знаємо, як не зараховані В. Андріяновичем, то вийде вже 51-ий часопис, при чому до семи московсько-українських треба додати з наших два часописи і до 15-ти московських теж два.

До речі занотуємо, що вичерпуючих даних ні в Центр. Коопер. Комітеті, ні у нас немає тому, що Україна за весь 1918 й рік ні разу не уявляла з себе території зайнятої одною владою, щоб з усіма її частинами можна було мати певний звязок.

З зазначених 51 часописів цілком українськими були:

1) „Українська Кооперація“—щомісяшний журнал, видання Україн. Центр. Кооп. Комітету.

2) „Кооперативна Зоря“—двохтижневик споживчої кооперації, вид. „Дніпросоюзу“.

3) „Сільський Господарь“—двохтижневик сільсько-господар. кооперації, видання Центр. Україн. Сільсько-Господ. Союзу.

4) „Комашня“—тижневик кредитової кооперації, вид. Київ. Союзу установ дрібн. кредиту.

5) „Полтавський Кооператор“—двохтижневик кооперат.-громадський, вид. Полтавської Спілки споживчих т-в.

6) „Рілля“—двохтижневик сільсько-господ. і кооперативний, вид. т-ва „Україн. Агроном“.

7) „Союз“—кооперат.-громадська газета, тричі на тиждень, вид. Уманського Союзу кооперативів.

8) „Наша Хата“—тижн. коопер.-громад., вид. Єлизаветського Кредитов. Союзу кооперативів.

9) „Вістник Роменського Кредит. Союзу“—тижневик.

10) „Будучина“—двохтижневик коопер. громад., вид. Сквирського Союзу споживч. товариств.

11) „Вістник Громадської Агрономії“—двохтижн. Всеукр. Спілки земств.

12) „Споживач“—неперіодичн. часопис споживчої коопер., вид. Катеринославського Союзу споживчих т-в.

13) „Вісти Вяницького Союзу Спожив. т-в“ неперіод. час., видання вищезазваного союзу.

14) „Кооперативний Листок“—неперіод. часопис Таращанського союзу кооперативів.

¹⁾ В. Андріянович. Кооперат. та сільсько-госп. преса на Україні в 1918 р., „Сільськ. Господарь“, ч. 2—3, 1919 р. стр. 21.

15) „Бюлетень Українбанку“—неперіодичний.

16) „Бюлетень Укр. Центр. Кооп. Комітету“—неперіодич.

17) „Бюлетень Подільського Союзу Кредит.“—неперіодич.

18) „Бюлетень Тульчинського Союзу Спожив. т. в.“—неперіодич.

19) „Бюлетень „Дніпросоюзу“—неперіодич.

Українсько-Московські.

1) „Кооперативно-Громадське Життя“—двохтижн. Кременч. Спільн. спожив. т. в.

2) „Єднання-Сила“—двохтижн. Немирів. Союзу спожив. т. в.

3) „Волинська Газета“—щоденна коопер.-громад.-політична газета Волин. союзу кредит. т. в.

4) „Хлібороб-Кооператор“—двохтижн. сільсько-господ. і кооперат., вид. Харків. союзу кредит. т. в.

5) „Южний Кооператор“—двохтижн. коопер.-громад., вид. Одеського союзу кредит. т. в.

6) „Союз“—тижнев. коопер.-громад., вид. Кубанського союзу кредит. т. в.

7) „Кооперація и Жизнь“—двохтижн. кооперат.-громад., вид. Кочетовськ. союзу кооперативів.

8) „Бюлетені Верходніпровського союзу кооперативів“—двохтижнев. часоп.

Таким чином, по не досить повних даних виходить, що в 1918 році кооперативна преса українська налічувала один місячник, 12-ть двохтижневиків, 5-ть тижневиків, один щоденник, один тричі на тиждень і решта неперіодичні органи.

Це що до історії і учота української кооперативної преси. Тепер звернімось до її змісту.

Перше, що кидається в очі навіть при поверховому ознайомленню з змістом цієї преси, так це її кооперативна невизначеність. Як кооператори за першого року революції за політикою кооперацію забували, так кооперативна преса на другий її рік в більшості органів кооперативні питання порушувала мимоходом, між иншим. Занадто ще атмосфера була просякнута політикою, щоб можна було цілком віддатись кооперації. Хоч серед видавців ми бачимо організації всіх галузів кооперації—і кредитові, і споживчі, і сільсько-господарські—але часописи ними видавалися все „кооперативно-громадські“. Часопис за часописом перегортаеш, і перед очима миготять „Універсали“, статті про „рідну“ школу, „рідну“ мову, самостійну Україну, мир з західни-

ми державами, земельне питання, боротьбу з більшовиками, грошову скруту, вірші, оповідання і т. д. і т. н., а кооперативних статей треба вишукувати. Цього не можна закинути лише тим часописам, що виходили в Києві. Очевидно, імпульсом до видання в тому чи іншому місці провінції кооперативного органу були потреби не суто кооперативні, а загально-громадські, політичні. Розбуркалась народня дума од сну віковичного, запрагла друкованого слова, інформацій на рідній мові, а центри виявили себе безсилими задовольняти ці потреби, хоча би через неналагодженість комунікації, от і прийшлося місцевим кооператорам брати ініціативу в свої руки. Тільки таким чином, на нашу думку, можна пояснити появу таких часописів, як „Волинська Газета“, „Союз“, „Будучина“, „Наша Хата“, „Кооперація и Жизнь“ і т. н.

Потреба чи бажання в негайному виданню свого власного органу в де-яких місцях була остільки великою, що не обійшлося без курйозів, які одбилися на новоявлених органах у всій своїй первісній „красі“. Наприклад „Єднання-Сила“—двохтижневик, „видаваємий“ Немирівським союзом споживчих т. в. обкладинку має на українській мові (досить безграмотній—але про це далі), статті всі без виключення друкуються російською мовою, а хроніка вся українська; „Бюлетені Верходніпровського союзу кооперативів“—заголовок український, а зміст мовою російською; „Кооперація и Жизнь“—заголовок російською мовою, всі епіграфи (а часопис має їх аж чотири) українською мовою, а зміст почасти московською, почасти українською мовою; „Кооперативно-громадське Життя“—заголовок і все, що коло нього, українське, а статті в перших числах майже всі московські, і тільки потім українські почали займати все більше й більше місця, і т. д. Врештіння таке, що люди з найщирішими бажаннями бралися видавати і писати „кто во что и какъ гараздъ“, а позаяк більшість інтелігенції, навіть і кооперативної, особливо в провінції, московської, то багатьом часописам і не вдалося стати виразно-українськими за браком українських літературних сил.

Спинимось тепер на кожному часописові з'окрема.

На першому місці і що до змісту, і що до викладу, і що до регулярності видання треба поставити ті часописи, що виходять у Києві. Тут на протязі 1918 року пробували такі інтелектуальні сили кооперації, яких знають далеко по за межами не тільки України, а й Росії—проф. М. І.

Туган Барановський, проф. І. М. Подільський, проф. К. А. Мацієвич, провідник кредитової кооперації на Україні Х. А. Барановська, артільний батько М. В. Левитський і багато інших.

Місячник „Українська Кооперація“, як орган ідейного центру української кооперації—Центрального Українського Комітету, поставив собі завданням наукову розробку кооперативної теорії, себ-то бути першим чисто-науковим товстим кооперативним журналом на українській мові. І з великою приємністю мусимо зазначити, що вже з перших чисел це своє завдання він виконує сумлінно, ставши окрасою не тільки української кооперативної думки. На сторінках тих п'яти книжок (шести чисел), що вийшли на протязі 1918 року, „Українська Кооперація“ дала цілу низку статей високої наукової вартости.

Особливо цікавими і коштовними статтями були, безумовно, ті, що належали перу фактичного редактора журналу проф. М. Тугана-Барановського. Біжучі події українського життя (большевизм, захоплення кооперативних об'єднань утворенням власних підприємств, грошова криза) стались приводом до написання ним таких статей, що розв'язували питання „святаї святих“ кооперативної ідеології: „Остання мета кооперації“ (кн. 1, стр. 2), „Продукційні підприємства кооперативів з погляду кооперативної теорії“ (кн. 2, стр. 1), „Грошова криза української кооперації“ (кн. 4, стр. 1) і „Відповідь д. Д. Уманському“ (з приводу кооперативних продукційних підприємств) (кн. 5—6, стр. 17).

Великий інтерес уявляють також статті проф. К. Мацієвича „Кооперація і національне відродження“ (кн. 1, стр. 14), В. Сазонова „Кооперація і Держава“ (кн. 3, стр. 1) і „Кооперація та земська агрономія“ (кн. 2, стр. 40), Ю. Новаковського „До питання про перспективи кооперативного будівництва“ (кн. 2, стр. 8), П. Ісиченко „Кооперація та право“ (кн. 4, стр. 26), Д. Б. Бухановського „Економічні взаємовідносини України і Росії“ (кн. 3, ст. 5), А. Скороходька „Кооперативне страхування рогатої худоби та коней на Україні“ (кн. 5—6, стр. 63). А окрім них мають ся ще статті таких авторів, як М. Левитський, Б. Мартос, П. Пожарський, І. Подільський, С. Драгоманів, А. Головка, що з кооперативної літератури досить добре знайомі громадянству.

Окрім оригінальних статтів в кожній книжці бувають „Огляди кооперативного життя“, але про них мусимо зауважити,

що ведуться вони досить поверхово, не захоплюючи всього українського кооперативного руху і без потрібного аналізу з погляду кооперативної ідеології. Те ж саме треба сказати й про одділ „Бібліографії“, який ведеться досить убого (випадковий підбір книжок, поверхові рецензії і т. и.) і цілком не відповідає солідности „Української Кооперації“, хоча в останніх числах (5—6) виглядає краще (реценз. П. Гавсевича). Цікавий матеріял подають огляди становища кооперації на місцях в одділі „Дописи“ (М. Івченко „Кооперативне життя на селах“, кн. 2, стр. 64; О. Борзаківський „Катеринославськ. союз споживчих т-в“, кн. 4, стр. 109; Страхівський „Бердянський Кредит. союз“, кн. 5—6, стр. 165, і инш.).

„Кооперативна Зоря“, як писала редакція в першому числі,—„перш за все ставить собі завданням обслуговування споживчої кооперації на Україні, освітлювання всіх питань, як теорії, так і практики кооперації в світлі щирої кооперації“, але не цуратиметься й „політики народної Української республіки що до земельної справи, до питань внутрішньої і закордонної торгівлі, до встановлення мита, до волі торгу, до так званого протекціонізму і до промисловости та багато чого иншого“, а „буде як найдокладніше виносити на суд читачів, щоб по їх везівках і ухвалі склалися відповідні законопроекти, які кооператори будуть одстоювати в відповідних законодавчих установах“. Що до останнього, то ми закинули б, чи не занадто це вже багато для популярного кооперативного часопису та ще й присвяченого „передовсім“ споживчій кооперації, але „Кооперативна Зоря“ все таки за перший рік багато зробила, і тому да простяться їй „фантастичні думи“ в 1-му числі. Іменно тому, що вона в супереч своїй програмівій статті не дуже глибоко полізла в політику, а зразу ж взяла виразно „передовсім“ кооперативний тон та ще й з погляду споживчої кооперації, вона знайшла собі певне, своє власне місце в кооперативній пресі України, на яке ніхто другий вже не зважиться претендувати і не зможе замінити її.

Передові статті „Кооперативної Зорі“ чутливо одгукувалися на всі болючі питання українського економічного життя, яких на протязі 1918 року було так багато. Тут і „Вільна торгівля та кооперація“, і „Всеукраїнський з'їзд споживчої кооперації“, і „Міжнародній кооперативний товарообмін“, і „Наступний мир і кооперація“, і „Про кооперативну війну“ (з російською коопе-

рацією), і „Чергове завдання кооперації в біжучий момент“ (про потребу кооперативної освіти), і т. д. Що-ж до інших статтів, то теми їх остільки різноманітні й багаті, що одне перерахування найцікавіших з них зайняло б кілька шпальт нашого часопису. Але не можна не згадати дуже цінної, особливо для нас українців, статті проф. М. Туган-Барановського „Чи потрібні Україні свої національні центри?“ (ч. 13—14, стр. 3), в якій вчений економіст на уїдливі закиди московських кооператорів українським в вузькому шовінізмі та безґрунтовному сепаратизмі, авторитетно, на підставі влучного й глибокого аналізу економічних взаємовідносин Росії і України, сказав: „Московська кооперація не тільки не повинна затримувати розвитку українських кооперативних центрів, а всіма засобами підтримувати і збільшувати їх сили... тридцятиміліонової український наряд повинен мати свої кооперативні центри“, і намагання де-яких „українських кооператорів московської орієнтації зробити українські центри підвладними Москві... не може бути оправданим з погляду ідеалів кооперативної незалежності і самодіяльності“... Або класичної статті видатного практика української кооперації Х. Барановського „Про обережність.“ (ч. 9—12, стр. 2), в якій він, на підставі цільного й дотепного аналізу балансу типового кооперативного об'єднання, застерігає кооператорів од захоплення набуванням і організацією власних підприємств й кличе до обережності. Або „Листа до земляків-кооператорів“ В. Мартоса (ч. 24, стр. 8), з якого треба вчитися популяризації викладу. А аналогічних, хоч може і менш талановитих, статей розкидано по „Кооперативній Зорі“ десятками. Тут і статті В. Ганчеля по питаннях кооперативного страхування, і В. Галевича по питаннях кооперативного виробництва, і А. Сербиненка по питаннях організації споживчої кооперації, і цілої низки авторів про взаємовідносини між ріжними галузями кооперації, між московською і українською кооперацією, і І. Чопівського про торговельні договори з центральними державами, і С. Драгоманова про кооперацію за кордоном, і т. д. і т. д., не кажучи вже про значну кількість статей, присвячених ріжним питанням виключно споживчої кооперації та життю і діяльності „Двіпросоюза“.

Але все таки кидається в вічі, що хоч „Кооперативна Зоря“ і орган „передовсім“ споживчої кооперації, а споживчій кооперації безпосередньо одведено в статтях не

так то багато місця, порівнюючи з іншими темами. Лишилося, наприклад, не дуже освітленим питання про набуття оборотних коштів споживчою кооперацією і з'окрема про вкладкові операції в споживчих тах та об'єднаннях. Так само нерозробленим лишилося питання кардинального значіння про союзне будівництво споживчої кооперації або про ревизійно-інструкторську справу і ще де-що інше. Інакше кажучи, з кооперативно споживчого боку „Кооперативна Зоря“ не досить самоопреділилась, хоч тою по первах взяла і правдивий. Одділ „Бібліографії“ поставлено не краще, ніж в „Українській Кооперації“, але, до речі зазначимо, щоб потім не повторюватись, це вада всієї української кооперативної преси.

Взагалі-ж, видання „Кооперативної Зорі“ є дуже цінним, навіть, як ми вже й зазначили раніш, незамінним придбанням для нашої кооперативної й економічної преси.

Про найстаріший орган українськ. кооперативної преси—„Комашню“ нам, як редакторів його й авторів багатьох статей, об'єктивно говорити трудно, але „въ порядку інформації“ маємо право подати, що на протязі 1918 року „Комашня“ не тільки вернула собі образ кооперативного часопису, який було приховала трохи в 1917 році, коли їй випало бути взагалі єдиним популярним українським тижневиком на цілу Україну, а й почала спеціалізуватися на кредитовій кооперації, як орган Київського Кредитового Союзу. Більшість статей на кооперативні теми здебільшого як раз і присвячено питанням кредитової кооперації. Цікавими з цього погляду є статті Х. Барановського: „Безгріштя“ (ч. 39—41, стр. 736), „Грошова справа“ (ч. 4—6, стр. 100), „Кооперативні підприємства“ (ч. 48—49, стр. 896), статті О. Міхновського: „Крамна операція кредит. т-в та споживча кооперація“ (ч. 7—8, стр. 163), „Дрібнорайонні союзи кооперативів“ (ч. 20—22, стр. 432, і ч. 26—27, стр. 529), „Кредитовий кооператив“ (ч. 50, стр. 955), стаття Панченка К. „Чергові завдання фінансового центру кооперації“ (ч. 14—16, стр. 320), статті д-ра Фабриціуса „Про економічну політику кредит. кооперації“ (ч.ч. 42—44) і т. д. З статей загально кооперативного змісту варті ширшої уваги статті: проф. К. Маціевича „Принципи кооперативної освіти“ (ч. 9—10, стр. 208), Х. Барановського „Союзне будівництво на Україні“ (ч. 1, стр. 9, ч. 9—10, стр. 214), Юга „Сучасне культурне становище України і наші зав-

данія" (ч.ч. 20—22, стр. 435) і инш. Чимало статей було присвячено загально-економічним питанням та культурно-просвітній праці кооперації, але не нам, повторюємо, давати присуд їм, хоч ми й гадаємо, що виконували своє завдання сумлінно.

„Сільський Господар" являється „двохтижневим часописом сільсько-господарської кооперації та практики сільського господарства", і з цього боку є найбільш чистим з кооперативних часописів: весь рік він служив тій справі, про яку оповістив у аншлязі, не залазючи в нетри загальної політики і не збочуючи до питань з других галузів кооперації. Тому і зміст його одноманітніший, вибір і розробка тем обмежені. „Чергові завдання сільсько-господарської кооперації", „Агрономична допомога і с.-г. кооперація", „Хліборобські спілки та артілі"—ось які теми в різних варіаціях фігурують майже в кожній книжці „Сільського Господаря" (за рік вийшло дванадцять чисел в 9 книжках).

Передові статті, якими починається кожна книжка „С. Г.", присвячуються біжучим питанням економічної та кооперативної політики сільсько-господарської кооперації, і, так би мовити, направляють її і тому представляють для читача, якого обходить питання про розвиток продукційних сил України, значний інтерес. Грунтовнішими з них ми вважаємо передові: в ч. 3—4 про розмежування діяльності сільсько-господ. кооперації з кредитової та про схему організації сільсько-госп. кооперації; в ч. 5—6 про організацію інструкторських сил с.-господ. кооперації; в ч. 8-му про шлях, якої пройшла кооперація взагалі і в с.-госп. з'окрема, в зв'язку з 40-літнім ювілеєм М. Левитського, і який ще треба пройти. В першій з цих статей проводиться та думка, що праця кредитової кооперації в справі збуту продуктів - виробів сільського господарства та постачання господарству потрібних речей є тимчасовим її завданням і згодом вона повинна перейти цілком до кооперації с.-господарської, як її безпосереднє завдання. А для цього потрібно закласти по селах с.-господ. кооперативи та об'єднувати їх в місцеві районні союзи. І в цій справі необхідна мобілізація всіх кооперативних сил без різниці фахів. Друга стаття говорить, що „справа підготовки інструкторського, агрономичного й технічного персоналу по різних фахах с.-госп. кооперації є найнекучіша, негайна справа, головне завдання центральних кооперативних установ, союзних об'єднань; від здійснення цього завдання буде залежати мо-

жливність дальшого розвитку й поглиблення справи сільсько-господарської кооперації" і намічає приблизну схему організації інструкторських шкіл та курсів с.-госп. кооперації. В третій статті редакція, виклавши ту еволюцію, яку перейшла українська кооперація на протязі праці М. Левитського, з'окрема спиняється на значінні в кооперації національного елементу і приходять до того висновку, що „хто б не працював в кооперації у нас на Україні і яких би він думок персонально не додержувався, він не повинен забувати про ці основні стремління до національного відродження нашого народу і мусить іти на зустріч цим стремлінням"...

Що до инших статей, які складала зміст „С. Г." в 1918 році, то цікавішими й докладнішими з них треба вважати: „Про хліборобські спілки-артілі" М. Левитського (ч.ч. 3—4, 5—6, 7), „Чергові завдання сільськ.-господ. кооперації" В. Сазонова (ч.ч. 5—6, 8), „Організація власних кооперативних підприємств" К. Шеметова (ч. 1—2), „Лісова промисловість на Україні та кооперація" М. Шаповала (ч.ч. 3—4, 5—6), „Агрономична допомога та сільсько-господ. кооперація" Б. Кречуна (ч. 5—6), „Можлива організація страхування худоби на Україні" І. Шереметинського (ч.ч. 10, 11), „Освіта по кооперації в сільськ. хазяйстві та організація курсів для селян-кооператорів" П. Тушкана (ч. 5—6), і де-які з дрібніших. Відносно-ж „практики сільського господарства", про яку в аншлязі „С. Г." в кожному числі згадується, мусимо зауважити, що на ці теми „С. Г." статей не має зовсім, коли не рахувати тих одні-двох, що якось попали в перші числа часопису, та й програмова стаття в ч. 1—2 нічого в цьому напрямі не обіцяла. Виходить, що слова „та практики сільського господарства" з підзаголовка часопису краще було би зняти.

Очевидно через ненормальність життя в 1918 році взагалі і через те, що 1918 рік для „С. Г." є першим роком видання, часопис має чимало вад внутрішнього характеру. В той час, як на сторінках „С. Г." одведено чимало місця для питань ваги другорядної і не негайних, або для статей, які конкретного нічого не визначають, а говорять в загальній формі „по газетному",—майже цілком обійдено такі кардинальні питання, як 1) фінансовий ґрунт с.-госп. кооперації, 2) конкретні шляхи оживлення старих с.-госп. т-в і о-в, яких є чимало по Україні, 3) статутна справа с.-г. кооперації. Дуже мало є інформацій про

діяльність с.-г. кооперації на провінції. Тяжко читати часопис, який виходить досить рідко, через місяць або й рідше, коли в ньому статті містяться не цілком, а з продовженням, а в „С. Р.“ за 1918 рік немає майже жадного числа, де б не було продовження якоїсь статті та ще й з таких, які треба читати з особливою увагою (див. те місце нашої статті, де ми наводимо назви цікавіших статей). Цього треба рішуче уникати тим більше, що при неможливих умовах „революційної“ комунікації половина чисел часопису може погубитися на почті в дорозі і т. н. і, таким чином, щасливіші числа згублять свою вартість і цікавість.

Далі з київських часописів кооперативних вважаємо потрібним спинитись ще на „Бюлетені Українського Народного Банку“ („Ріллю“ і „Вістник громадської агрономії“ не розглядаємо, бо їм не повезло в 1918 році, очевидно спіткнулися на непереборні технічні труднощі і тому випустили лише по 3—4 зшитки, в яких кооперації *volens nolens* одведено дуже мало місця). Хоча здавалося б, що завданням цього бюлетеню було „дво маленъкоє“—інформувати провінцію—членів Українбанку—про життя й діяльність фінансового осередку української кооперації, і оновити він себе виданням нерегулярним і безплатним, але в тих дев'яти числах, що вийшли в 1918 році, показав він себе з дуже гарного боку. Інформації такі лишались інформаціями, а от по-за інформаціями вміщено низку статей, які вимагають ширшої аудиторії, чим лише кілька десятків акціонерів Українбанку. Ми маємо на увазі статті Х. Барановського—„Грошовий стан“ в ч. 1, „Сучасне становище грошового ринку на Україні“ в ч. 2, „Станов. грошов. ринку на Україні і грошове становище української кооперації“ в ч. 4—5, „Кооперація та Рада Україн. Держ. Банку“ в ч. 7. Написані відомим знавцем і практиком кооперативно-фінансової справи вони зробили „Бюлетень“ фактичним фінансовим осередком української кооперативної преси. А коли так, то ми, виходячи з звичайної психології людської, хочемо й більшого: щоб до співробітництва в „Бюлетені“ було притягнуто не лише одного Х. Б., а й інших знавців фінансової справи, та щоб і д. Х. Барановський одвертіше писав, а то од деяких статтів лишається вражіння, що він може сказати більше того, що сказано, але не хоче і взагалі тримає себе в цій і без того таємничій для багатьох кооператорів справі дуже обережно.

Переходячи тепер до провінціальних часописів, наперед зазначаємо, що кожного часопису окремо розглядати не будемо. Про кожен з них, за невеликим виключенням, прийшлося б сказати те саме, що й за инший, хіба лиш прийшлося б наводити різні назви статей та уривки для характеристики того чи иншого положення. Більшість з них, хоч иноді має й „громкія“ назви, з'являється звичайними бюлетенями, в яких передруковується одна-дві статті з инших часописів, подаються більш-менш повні (в кращому випадкові) інформації про життя видавця і коли це орган цілком український, то подаються всякі урядові накази, акти, обіжники і то без всякої системи послідовності, вчасності. Скрізь багато паганої політики і ніколи нічого не довідаєшся про кооперативне життя району, про чергову роботу і завдання місцевої кооперації і т. н. І обовязково все це приправлено віршами, фел'етонами, оповіданнями хатніх письменників. Одним словом вражіння мішанини „гороху з капустою“. Та ще особливо там, де часопис видається на двох мовах—українській і російській. Московською мовою ще хоч пишуть з елементарною грамотністю, а українською мовою як утнуть иноді, так не добереш і до чого воно. І радісно, що от, мовляв, люде і освіченого українця не мають, а хочуть таки своєю рідною мовою писати, не хочуть поступитись перед „кацапами“, і боляче, що так спантелічено наш народ, що він і справді без „заср'бня сов'єсти“ може „рапортом рапортувати“ по анекдотичному. Ось, наприклад, частина головної сторінки часопису „Єднання—сила“:

Єднання—сила

Двохтижневик видаваний Немирівським Союзом споживчих т-в.

„Людність без єднання безсилна, а об'єднання не освідчене—некористно“.

„Освіта є іжа для розуму і дав розуму те ж, що іжа тілу“.

Це на обгортці. А статті з першого ж рядка і до хроніки (і то по всіх числах, які у нас маються) на мові російській...

Ще краща передова програмова стаття ч. 1-го „Будучини“, часопису цілком українського та ще й з Київщини (видання Сквирського Союзу споживч. т-в). В ній є такі шедеври:

„Но, як тяжко спомнути ту минулу свободу чоловічеських прав, які великі розчарування тих очікувань, просвіти і

науки у широких колах населення, потрібних знання і науки, науки як воздуха для життя. Як тяжко споминати часи і вид того, котрий не пішов цим шляхом, котрий відкалився від цього, відцуравсь свої основні життя, свідомости самого себе, а пішов дорогою розпусти, упав в розп'яту пасть сваволі і не чоловічества.

Тяжко споминати минуле. Но, не легше споминати і будучність, як понурі села, оспалі живці не пробудяться і не візьмуть молот науки і освіти в руки, і не розіб'ють ним темряву національної зорі“...

Хай тільки не подумє редакція „Полтавського Кооператора“, що ми й її часопис вважаємо таким, про які оце взагалі написали. Навпаки. „Полтавського Кооператора“ можна вважати найкращим часописом провінції і ні в яке порівняння з іншими він не йде. Він не тільки в обіцянках, а й на ділі старано служив споживчій кооперації Полтавщини, дуже рідко вмішувачись не в свої справи (сіречь—політику; звичайно, ще краще було б, як би він і зовсім не вмішувався). Служив статтями, дописами, порадами, інформаціями. Що до інформацій з провінції, то столичній пресі треба дуже й дуже почервоніти, бо порівнюючи з нею в „П. К.“ ця справа поставлена прямо блискуче: кожне число має по кілька дописів і то дописів справжніх—докладних, серйозних, грамотних, написаних досвідченими в кооперації людьми. Так само зразково поставлена тут і інформація про життя та діяльність кооперативних центрів (в вишній провінц. пресі, то цього й зовсім немає).

Ми були-б несправедливими, коли б не одзначили ще Кременчуцького „Кооперативно - Громадського Життя“, Катеринославського „Споживача“ і Єлизаветської „Нашої Хати“. Ці часописи те-ж поставились до своїх завдань уважно, передруками і політикою не зловживали, розуміли, для кого й для чого вони живуть на світі. Поступ за рік зроблено ними досить значний, і є підстави сподіватися, що і читач з провінції їх найде, вони його, і разом будуть вони робити свідомо велике кооперативне діло.

Підводячи на цьому підсумок українській кооперативній пресі ми маємо підстави думати, що стоїть вона на певному шляху. Вже за один рік маємо більш десятка цілком порядних часописів. З часом половина з тих 51-ного часопису одвіється, лишиться чисте зерно, додасться кілька нових, що вийдуть за нормальніших часів і тому будуть кращими, і українська коопе-

ративна думка матиме досить шляхів до широких народніх мас. Зараз же побажаємо їй славним традиційним латинським побажанням—vivat, floreat, crescat!

Ів. Прихоженко.

„Мистецтво“.

Літературно - мистецький тижневик Української Секції Всеукрліткома. Ч.ч. 1, 2, 3, 4, 5—6. Травень-Липень 1919 р.¹⁾

Всеукрлітком... Яким далеким згучить це скорочене ім'я. Поруч з Пролеткультом, численними Студіями, Агітпросвітами, Кінокомітетами та іншими інституціями, Всеукрлітком мав на меті будівництво в певному куточку культурної праці. Тепер, коли це все розсипалося в порошок, можна якось об'єктивніше підходити й до цього претензійного „Мистецтва“, що мусіло на собі відбивати нові напрямки в штуці, яку було покликано одною з перших, як великого чинника в відбудуванні життя на нових підвалинах. Справді, мистецтву надавали цю роль, на мистецтво покладали надії, його вважали революційним фактором.

Єсть таке емпіричне спостереження, що потяг до мистецтва помічається в добу занепаду громадського життя. І відносно недавнього часу, так званого „поглиблення революції“, ми можемо визнати, що спостереження це—справедливе. Варто пригадати, що відход до мистецтва почався вже в години війни і ще з більшою силою відновився за часи панування большевизму. В мистецтві легко було ховатися від „негуманної дійсности“. Мистецтво було щільною, крізь яку віяло свіже повітря і можна було дивитися на світ, на волю, на красу. Правда, большевизм приніс ніби новий погляд на мистецтво, надаючи йому нові завдання. „Пролетарське мистецтво“, „колективистичне“, „інтернаціональне мистецтво“. Так формулювали ці завдання нові проводирі в штуці. І щоб зрозуміти, чого вимагали від мистецтва ті, що в їх руках опинилася культурна справа, варто тільки розгорнути те чи инше число „Мистецтва“ і розшукати там теоретичну статтю. От наприклад, в 5—6 числі журналу в теоретичному шкiці В. Елланського—„До проблеми пролетарського мистецтва“ маємо спробу окреслити те, що носить цю назву. Виходить так, що особливого пролетарського мистецтва немає. Пролетарським, колективистичним треба вважати кожний геніяльний твір. Тому:

¹⁾ №№ зредена. кн. 1019—1023.

Шевченко, Пушкин, Гете, Українка, Коцюбинський, Горький, Толстой—колективисти. Лисенко, Вагнер, Скрябін—також“. І далі: „Пролетаріят, як позитивно творчий елемент,—основа нового ладу, основний і складовий елемент Людства, він його очищає від поділу на класи й інших аномальностей“. А тому, він не утворює свого, окремого від загально-людського мистецтва, своєї культури, він тільки знищує перепони до їх розвитку“... Все це розуміється не розв'язує, а скоріше отсовує основне загальне питання про суть та завдання „нового мистецтва“, бо дуже легко проголосити Скрябіна чи Коцюбинського колективістами, але дуже важко зробити з цього які небудь висновки. З статті Елланського що до поглядів на мистецтво можна зрозуміти лише те, що процес творчості він уявляє собі, як „творчість колективу через найбільш яскравих, найбільш виразних своїх представників—індивідів“. Мистецтво є фактор не ідивідуалістичний, а колективістичний. Але в цьому погляді немає нічого нового, і хоч В. Коряк (ч. 1) запевняє нас, що „Нове пролетарське мистецтво—це нова точка погляду на мистецтво в сфері теорії“, ми не знаходимо її в теоретичних статтях журналу. Гн. Михайличенко (ч. 1) розкриває поняття пролетарського мистецтва так: „це мистецтво праці, поезія праці, велич праці, велич її досягнень, захоплення процесом праці і її всеохоплюючею чинністю“. Виходить так, ніби центр новизни переноситься на новизну змісту, і коли В. Коряк проголошує, що пролетарський театр буде цілком в новій формі, бо „в мистецтві форма є зміст“,—не знаєш вже, чому няти віру. В чім новизна „нового мистецтва“—пролетарського, колективістичного? В новій теорії мистецтва?—Ні. В новому змісті мистецтва, в новій його формі?—Невідомо. В відповіді на ці запитання журнал не дає нічого ясного, певного. І скоріше можна повірити на слово д. П. Мертвопетлюкові, який „новим“ називає „мистецтво розмаху, буяння сил, мистецтво величезної акції, апогейного напруження“. Але очевидно—нове ще не відтворилося, бо такого захоплення має, щоб в їх середку закладалося нове мистецтво,—ще не було. Акторам, музикам, малярам і поетам—всім відчинена була можливість шукати нового: мистецтво було в фаворі. Але як би струнко та логічно ні складали свої тези теоретики пролетарського мистецтва, „нового мистецтва“ в особливому розумінні слова дійсно не виявилось. І слід би було назвати мистецтво вчорашнього дня не но-

вим, а молодим мистецтвом, бо під прапором його йшли різні напрямки, різні школи, які в останній час культивувались серед поетичної, артистичної, музичної, малярської молоді.

„Мистецтво“ - журнал в театральній справі стоїть на-рівні Молодого Театру: в поезії на-рівні футуризму, „Музагету“ і інших гуртків молодих поетів; в малярстві славословить молодого майстра А. Петрицького, малюнкам якого присвячено перше число.

Про Молодий Театр в „Мистецтві“ кілька статей. Найбільш цікаві дві: Л. Курбаса „На грані“ (ч. 1) і С. Боднарчука „Театральні замітки“ (ч. 3). В них відбилися настрої, блукання й досягнення Молодого Театру. В них помітні сперечання актора й режисера, змагання про суть театру, яким він повинен стати, чи театром актора, чи театром маріонеток. Розуміється, що Молодий Театр більш ніж інші міг наблизитися до того „театру середь майдану“, до якого закликали проводирі „нового мистецтва“. Але по суті він був настільки театром глибоко індивідуальної творчості, витончено-стильним, театром недосягненого ще шукання, що виконати завдання „пролетарського мистецтва“ не зміг би.

Найбільш цікаво, як теорія нового мистецтва відбилася в журналі на відділі мистецтва слова. Тут ми бачимо тих молодих поетів, що своїми поезіями оздобляли книжки журналів і Літературно-Наукового Вістника, і „Шляху“, й „Музагета“. Тут всі вони—і Д. Загул, і П. Тичина, й М. Терещенко й Клим Поліщук. Але вони дали для „Мистецтва“ не кращі свої твори, і немає на чому спинитися читачеві. Їх поезії також були б на місці і в строгому „Вістнику“ й в добірному „Музагеті“, а „Мистецтву“ вони не надають особливих рис. Тільки у К. Поліщука та В. Ярошенка знаходимо спробу дати нові мотиви й втілити в вірш новий патос. Але це виходить примушено, надумано, як признається сам К. Поліщук.

А зараз „ми“ не „ми“—
Складаєм зміст поем... (ч. 1, 5).

У В. Ярошенка є бажання творити нові слова й образи згідно з вказівками теоретичної статті: „Нові форми життя утворюють нові поняття і нові символи тих понять. Нові слова. Нові поєднання слів—нові мови і нові молоді літератури“ (В. Коряк. ч. 1, 29). Іноді у Ярошенка це виходить гарно:

Де в небо вітять ясочорі,
Мов ручить матері дитина.

Або в віршу „Луни“—талановито:

Деж легкий, як шовкова тканина,
Затопився теплим, теплим злотом:
Доспіває буйних жнив калина
Під полонінним, соняшним льотом.
Назлилися літові груди
Повні вщерть і тепла й молока;

Втішно, і тепло, і легко
Миється літневий південь,
Стерень обсмалений півень
Пір'я розкидав далеко (ч. 5—6, стор. 4).

Иноді—незрозуміло й грубо. Нові обра-
зи накідані щедрим жмутом, але здаються
вони набором слів, які не зворушують ні
уяви, ні почуття.

Іхтіозавр і архиптерикс
В пенсне, кепі—пів-звір, пів-птах
Електрокрила птиця Фенікс,
Що хоче взнати неба фах (ч. 1, 12).

Це як раз те, від чого застерігає П.
Твичина:

Тверезить земля:
Од вас я, од вас тільки волі—
Жодних кривлянь (ч. II, 3).

Поруч з Музагетовцями в „Мистецтві“
маємо ще найцільніших виявників „нового
мистецтва“—поетів-боротьбистів—В. Чумака
та Вас. Еллана і наприкінці самого реву-
туриста М. Семенка. У останнього—поезо-
фільми рахуються на метри, самохітно мо-
жуть бути скорочені, продовжені, розбиті на
де кілька самостійних поезофільм—це їм не
шкодить. Буває так, що кінофільма псується;
тоді вирізують поповане місце, зліплюють
стьожку і пускають далі. Так і з поезо-
фільмою Семенка; вона збудована по ме-
тоду „аглютинації“, нанизування образів,
рухів, малюнків, вражіннь, думок то-що.
Вони не звязані з цілим і здається, що
жартовливий чи неухважний техник вклеїв
не туди, куди слід, ті чи інші рядки. Се-
ред весняних думок поета, малюнків при-
роди („Весна“ ч. II, стор. 9.)—рантом таке:

І хлопчик загубив матір,
Почав плакати на базарі.

І тільки. Звідки воно? Для чого тут ці
два рядки?

А уява, уява яка у Михайля Семенка!
Які мрії!

Хочеться по верьовці на небо злізти.
(ч. II, 9)

Роздягнусь біля Хмельницького,
Покажу всім
Що в мене красиве тіло
Небо надушило низько
Зсім
Два оселедці сміливо (ч. I, 10).

А які образи—шаради! Їх треба розга-
дувати:

На небі ювилей Тараса Шевченка
(цеб-то урочистість).
На сході висовують сліпучий плякат.
(цеб-то сонце) (ч. I, 8).

В судільній поезофільмі Семенка не-
має ритму і жадних розділових знаків. Це
прикмета чогось зовсім нового? Проте ми-
мо, чительнику, мимо!

Відділ „Красне письменство“ стоїть на
грані між прозою і віршем. Дивитесь, на-
приклад, „Земколо“ і „Сполох“ Лебедниця,
„Рефлекси“ Гордія Юрича, шкідливі І. Михай-
личенка чи „презюїєні“ Трирога. Коротен-
цькі, побільшості психологічні нариси,
які похапцем писалися між двох засідань
якихсь либонь комітетів,—вони не лишають
по собі яскравого, сильного вражіння. Бліді,
иноді мало зрозумілі, вони звязані з ментом
і не мають на собі ознаки „світового, за-
гально-людського“, що, по Елланському
(ч. 5—6, стор. 24), тільки й може бути
ознакою мистецтва. І справді, це скоріше
коротенцькі, імпресіоністичні фел'єтони в
дусі „Боротьби“, з її фразеологією, з її
настроями. Крім цих нарисів, є в „Мистец-
тві“ три більших по розміру оповідання:
символістичне „Місто вмерло“ М. Івченка
(ч. 1), реалістичне, „Червоне Марєво“
К. Л. Поліщука (ч. 4) і побутова безпретен-
зійно-проста фотографія селянського життя
„Перед жнивками“ М. Проскурівни. Ці два
останніх оповідання по характеру своєму
своють зовсім далеко від „нового мистец-
тва“ і, власне кажучи, уявляють собою
справжню данину старому.

Серед інших статтів мистецького та
літературно-критичного змісту треба одмі-
тити ґрунтовну й цікаву статтю Б. Тверця
„Сучасна українська лірика“, статтю про
О. О. Мурашка М. Бурачка, розвідку
Ю. Михайлова „Ткачування на Україні та
перекладну статтю Я. Тугенхольда „Пей-
заж у французькому малярстві“. На остан-
не число „Мистецтва“ (ч. 5—6) припадає
три змістовних статті, цілком наукових і
серйозних. Видно, що журнал міг би стати
на міцний ґрунт. Останнє число навіть з
зовнішнього боку виглядає значно приємні-
ше ніж перші зшитки. Гарна в дві фарби
обклашка, цікаві заставки Г. Нарбути, в
яких мистецький малюнок в національних
рисах переважає над штучним футуризмом.
Досить гарно з технічного боку виконані
знімки з картин О. Мурашка та французь-
ких пейзажистів (Піссаро, Мане, Моне,
Сезан) почасти на окремих аркушах, по-
части вклеєні в текст. Це все доводить,
що „Мистецтво“ могло б жити й викону-
вати ролю щільни серед несприятливих
обставин. Еволюція від першого числа, де
в „ревуфутноємі“ було пропечатано вулич-
ний лозунг „з буржуя ми зробимо котлету“
до останнього, де поважною мовою загово-

рили про французьких пейзажистів, занадто помітна. І коли в перших числах самовпевнено проголошували нові точки погляду в мистецтві, а в останньому повинилися, що жадного „пролетарського мистецтва“ немає, а є загально-людське, світове мистецтво, то й тут ми бачимо те здорове зерно, яке вже почало давати паростки. І коли „Мистецтво“ вмерло, то разом з В. Елланським можемо проголосити—хай живе мистецтво! Потреба в мистецькому журналі єсть. Не тільки тому, що знов воно може стати щільною, крізь яку віє свіже повітря серед громадського занепаду, а і просто тому, що є до того можливості. Заснування секції історії ми-

стецтва при Науковому Товаристві викликало вже де-який рух в сфері обговорення теоретичних і історико-мистецьких питань. Інтенсивна праця в національному напрямку, яку провадили мистецькі відділи Головного Управління справами мистецтв та національної культури, теж зробили не мало. Ми чули, що в колах Наукового Товариства закладається новий мистецький журнал. Тому—хай живе Мистецтво. Помилки і хиби „Мистецтва“—журналу врятують наслідувачів від небезпеки надто близького копіювання чи перекривляння сучасного менту.

В. Міяковський.

Критика і бібліографія.

І. Історія.

1024 В. Біднов. Що читати по історії України (Коротенька історіографія України). З викладів на учительських курсах українознавства. Видання Правобережної Філії Катеринославського Українського видавництва. № 9. Кам'янець Подільський, 1919 р. Ст. 72. Ц. 5 карб. 50 коп.

Основна назва книжки та її підзаголовки показують, що автор поставив перед собою два, не зовсім однакових завдання, уявивши, що дати коротеньку історіографію України це все одно, що скласти покажчика наукової і науково-популярної літератури по історії України для народнього учительства.

Можна було б, розуміється, дати короткий огляд історіографії і разом з тим одмітити, що з написаного варто прочитати, а що ні, але вся біда в тому, що власне історіографії (огляду розвитку історичної науки і систематично-складеної історичної бібліографії) автор не дає аж ніяк. Він обмежується тим, що знайомить читача з випадково взятими, без всякого плану в одну купу накопиченими книжками по історії України, пропускаючи багато цінного і дуже потрібного і вносячи, або зовсім мало цінне, або таке, до читання якого треба підійти з критичним упередженням, про що автор книжки нічого не говорить.

В. Біднов поділив книжки по історії України на два відділи: 1) писані російською мовою і 2) мовою українською. В покажчиках, звичайно, приймається класифікація вища—по періодах і по темах. Тільки при такій класифікації легко було б орієнтуватись читачеві.

І в тому і в другому відділі мається сила пропусків.

В. Біднов очевидно не визнає потрібним для народнього учителя, для якого він пише свого покажчика, знайомство з Київською державою, бо не подав ні одної вказівки на таку багату історичну літературу первісного періоду державного існування України Русі. Така напр. спеціально для самоосвіти скомпонована книжка, як „Кіевская Русь“ під ред. Сторожева з цінними статтями М. Грушевського останеться невказаною для людини, що захоче, користуючись покажчиком, поповнити та систематизувати свої історичні знання.

З багатой літератури про доісторичне життя і археологію України В. Біднов вказує тільки на книжку Ростовцева в перекладі Л. Чикаленка.

Історія Великого Князівства Литовського так само обійдена автором покажчика: цінний „Очерк історії В. Кн. Лит.“ М. Любавського, знову ж таки пристосований для первісного ознайомлення і самоосвіти, не внесений в список книжок.

Ні словечком не згадана книжка М. Василенка „Очерки історії Західної Русі и України“, дарма, що вона являється повною досить компіляцією як раз пристосованою для такого читача, для якого укладав свого покажчика л. Біднов.

Праці по місцевій історії, які залюбки буде читати і шукатиме провінціальний читач не подано зовсім, навіть недавніх видань (Багалій, Дорошенко, Антонович) немає.

З старими нашими істориками у В. Біднова вийшов цілий конфуз. Ор. Левицького згадано тільки саме ім'я—хай сам читач шукає, що цей історик написав. Про Куліша... нічого не сказано. Ні пак, сказано! На ст. 37 д. Біднов зазначає, що „число авторів, як кількість історичних трудів, котрі безпосередньо стосуються до України, можна значно збільшити, бо багато з них не названо тут навіть по імені... (от як П. Куліш)“. Оце все, що учитель дізнається про Куліша, з творчістю якого звязана така інтересна, повна полемичної пристраси і широкої ерудиції, сторінка в нашій історіографії. Невже д. Біднов вважає непотрібним для народнього вчителя читати історичні праці Куліша, чи може він вважає ті праці шкідливими з погляду патріотичного? Ні те, ні друге не оправдує відсутності імені визначного історика хоча би і в „коротенькій історіографії“.

Про Ол. Лазаревського з книжка д. Біднова читач дізнається, що цей учений „уславився своїм „Описанієм Старой Малороссіи“. Бідний читач, що захтів би скористатись цими вказівками! З великими трудами добуде він „Описаніє“ Лазаревського, буде знайомитись з матеріалами по історії, а не з розвідками, а така, напр., розвідка Лазаревського, як „Малороссійскіе посиолитые крестьяне“, що мусить бути мало не в основу знайомства з Гетьманщиною покладена, з силою барвистого побутового матеріалу, останеться йому невідомою, бо автор не то забувся про неї, не то не вважав потрібним її вносити.

Найбільшу увагу присвятив д. Біднов систематичним курсам української історії—Єфименкової, Аркаса, М. Грушевського, але в оцінці цих книжок він виявив відсутність власного твердого (позитивного чи негативного) відношення до книжки. Історія М. Аркаса характеризується різними рецензіями М. Грушевського, Ф. Красицького і В. Липинського.

В. Біднов не має мужности заявити, що він внакше на працю Аркаса дивиться, і він починає залутувати думку читача фразами, що роблять просто курйозне враження. Хоч „і видатний наш історик і відомий художник висловлюють дуже суворий присуд відносно „Історії України-Руси“ М. Аркаса... все-таки ця книга мала надзвичайно великий попит і надзвичайно швидко розійшлася“. „Автор її безумовно зробив велику послугу нашому національному рухові“ (чим!?). „Досвід наших днів дає нам яскраві докази того, що не науковість захоплює громадянство, а щось инше, проти-

лежно(!?) першій“ (ст. 50). З одного боку виходить, що історія Аркаса не має ніякої цінности, з другого д. Біднов, не збиваючи аргументів, не зробивши нічого, щоб зменшити їх убійчу силу (а це можна було зробити, бо історія Аркаса має певну вартість), доводить цінність Аркаса тим, що в життю має значіння „щось протилежне науковості“, що Аркас поширювався серед робітництва та селянства Катеринославщини („Автор цих рядків був свідком того, як книжка М. Аркаса поширювалася серед робітництва та селянства Катеринославщини“).

Свій неповний огляд д. Біднов закінчує прихильною вказівкою на „Історію української культури“ Огієнка, „котру обов'язково треба рекомендувати кожному читачеві“, але, коли так, то чом не вказаний М. Грушевський „Культурно-національний рух XVI—XVII ст.“?

Треба ще додати, що д. Біднов дуже небагатий на характеристики окремих авторів. Він не скупиться на епітети „славнозвісний“, „видатний“, „відомий“, але тяжко конкретизує „славнозвісність“, „видатність“, „незабутність“. Про Антоновича, напр., маємо на ст. 13:—„...переходимо до *незабутнього* нашого громадського діяча і *видатного* нашого історика... В. Б. Антоновича. В. Б. Антонович *дуже видатна* людина: народився він в польській родині“... і т. д. О. Я. Єфименкова на ст. 24 характеризується зовсім оригінально. Вона, бачите, цей „відомий історик-женщина дуже цікава особа“ і т. д. Взагалі, і над змістом і над словесною формою книжки автор мало працював і в результаті ніякої „історіографії“ не вийшло, а покажчик получився малоцінний, без порівняння гірший старого, на превеликий жаль, поки що єдиного у нас „Указателя“ Дорошенка.

О. Гермайзе.

1025 *Василій Василевичъ. Извѣтъ старца Рафаила. Изъ Кіевскихъ настроеній времени Богдана Хмельницкаго. Кіевъ, 1919. 20. 30.* Ціна не вказана.

Невелика брошура, що її заголовок виписали ми у-горі, в свій час була прочитана, як реферат, в науковому т-ві Нестора Літописця.

Її тема—неприятні відносини поміж Київським митрополитом і представниками московської влади. Д. Василевич пояснює цю неприязнь тим, що духовенство столло під польським впливом і, разом з тим, боялось за свої шляхецькі права і майно. Таке пояснення видається нам трохи одностороннім. Тут безперечно були й інші при-

чини. Крплися вони з одного боку в поглядах московських церковних кол, які визнавали більшість православних українців не зовсім „православними“, а з другого боку і в тому, що київські ієрархи звикли вважати себе більш-менш самостійними і незалежними од якоїсь вищої влади,—тоді як після Переяславської Ради їм довелось цілком коритися московському патріярхові.

Становище вищої ієрархії на Україні було тим гірше, що середне й нижче духовенство тягнуло до Москви, як це видно з великої кількості усяких доносів, надісланих й словесно зроблених представникам московської влади в Києві.

До числа таких доносів, між иншим, належить і „Извѣтъ“ ченця Михайлівського монастиря Рафаїла, який було подано московським воеводам Волконському й Курякину 13 травня 1654 року.

Чернець Рафаїл обвинувачував митр. Сильвестра Косова й архимандритів Йосипа й Теодосія в зносинах з польським королем та литовським гетьманом Радзивиллом; він свідчив, що зазначені вище особи чекають тільки, аби польське військо приступило до Києва, і тоді вони „с поляки готовы над Києвом сонча промышлять“; донос цей було доведено ще й тим, що родичі арх. Йосипа служили при дворі польського короля. Далі Рафаїл прохав московських воевод послати його у Москву, що й було ними зроблено.

На цьому справа одначе не скінчилася, бо 29 травня 1654 року воеводи одержали від Богдана Хмельницького листа, в якому було написано, як про це доносили в Москву воеводи: „вѣдомо де ему учинилось, что в Киеве нѣкие воры черныцы Раваил да Соероннї заворовав в монастырѣ, на разных людѣй непотребные рѣчи говорятъ, и намъ бы тѣмъ их рѣчамъ не вѣрять и тѣхъ чернцовъ отдать“. Про те ж саме прохав воевод і митрополит. Воеводи згодилися на те, щоб ченців було заарештовано, і тим покінчилася справа, цікава, як справедливо говорить п. Базілевич, „тѣмъ, что даетъ любопытныя подробности къ картинѣ кїевскихъ настроеній 260 лѣтъ назадъ, когда кїевляне оказались въ круговоротѣ сложныхъ полетическихъ отношеній и круиныхъ событий. Появление в Кїевѣ московскихъ воеводъ, различіе стремленій и симпатій разныхъ круговъ кїевского населенія, невыясненность общаго положенія и многое другое создавали здѣсь атмосферу взаимнаго недоверія и колебаній, среди которой и возникали дѣла, подобныя извѣсту старца Рафаїла“. (Ст. 12).

Напрзкінці зазначимо, що книжечку видано дуже чепурно—на доброму папері, гарним і виразним шрифтом і в обгортці роботи А. К. Красовського, з добре переданим в заголовку скороченом XVII століття.

С. Шевченко.

1026 Prof. Dr. R. F. Kaindl. Polen. Mit einem geschichtlichen Ueberblick über die polnisch-ruthenische Frage. Zweite verbesserte Auflage. Mit 6 Karten im Text. Verlag und Druck von B. G. Teubner in Leipzig und Berlin. 1917 (з серії „Aus Natur und Geisteswelt“. 547 Bändchen.

Дуже цікава й важлива книжка. Титул її навіть обмежує те, що подав у ній автор, бо крім багатьох історичних згадок про Україну в тих розділах її, де він розглядає історію Польщі, він присвятив українцям шість розділів цілком, почасти 8-й 9-ий та 10-й розділи. Безумовно 6-й розділ має теж вагу, бо проф. Р. Ф. Кайндль присвятив його нарисові історії України. Цікаво зауважити, що автор рішуче підкреслює ту думку, що українці й великороси уявляють з себе цілком різні народи. Але не можу погодитися з шановним автором з приводу його гадок про походження української держави. Він додержується дуже перестарілого погляду, ніби Київську державу склали варяги. Безумовно, для такого твердження нема жадних історичних підстав. Появу варягів у Києві треба віднести до дуже пізнього часу, коли Київська держава існувала вже багато років і об'єднала навколо себе інші країни східньої Європи.

Ще цікавіші для нас розділи 9-ий та 10-ий. В них проф. Кайндль розглядає по перше історію українського культурного й визвольного руху, по-друге українсько-польські і почасти українсько-російські стосунки. Треба визнати, що шановний автор поставився до справи цілком об'єктивно. А тому визнає правдивість українських домагань, як можна добачити з де-яких його уваг. Завважу також 8-ий розділ, який автор присвятив економічному та культурному питанню. В ньому автор згадує часто-густо й про Галичину. Взагалі ця книжка варта уваги з боку українських читачів.

Проф. В. Данилевич.

1027 Д. Дорошенко. По рідному краю. Дорожні вражіння й замітки. Вил. „Благодійного товариства вилання загально-корисних та дешевих книжок“ № 79. Київ. 1919. Стр. 92 іл. 16°. Ц. 2 карб.

Ще одною безумовно-корисною книжкою більше в серії загально-приступних книг

Благодійного Т-ва. Ще одна послуга рідному краю та рідному народові, яка поставиться на карб і авторові й видавцеві!...

Невеличка книжка оця така мила і проста, непретенсійна й лагідна—і в цій простоті та непретенсійності й полягає вся її сила й пранада. Як же додати до цього ту щирю любов до рідного краю й рідного люду, якою перенято всі начерки, що входять в книгу, добре ознайомлення з історією краю й люду, добрий літературний смак і вироблений стиль автора,—то все це може нам уявити, яке коштовне придбання становить книжечка д. Дорошенка для нашої літератури.

Почавши читати її, залюбки й непомітно дочитуєш до кінця, а перегорнувши останню сторінку, ремствуєш, що дійшов до кінця... Ніби тихого, сумовитого вечора завітала до тебе людина лагідної вдачі, що багато де-чого бачила й знає, і ллеться струмком розмова в вечірнім присмерку, і поволі встають перед очима тіні минулого.

От Гетьманщина з її тихими нині закутками—Глухів, Новгород Сіверський, Чернігів, забуті або напівзабуті гетьманські монастирі. Далі—Волинь з її тужливими спогадами про Берестечко, Луцьк, Почаїв, Кременець. Давне й сучасне силітається в чудесний вінок, скроплений росю широкого почуття... Ще далі йде Чигирин, над долею якого так сумував Шевченко і для образу якого автор зумів найти де-які нові фарби. Трохи осторонь стоїть Бахчисарай, оповитий тугою й мукою наших бранців. Але в майстерному оповіданні автора і він стає близьким і рідним нам. З його найменням так само звязана одна з сторінок нашої історії.

Щаслива це думка—дати збірку невеличких монографій, що торкаються історії й сучасного стану визначніших міст і місцевостей України. Цього так потребують інтереси нашої культури.

І тому всією душею слід побажати, щоби ця книжечка уторувала шлях для монографій більшого розміру, з повним науковим апаратом, монографій які б торкнулися усіх найбільш прославлених місцевостей України.

Ів. Оптоков.

II. Економіка і соціологія.

1028 Проф. М. Туган-Барановський. Політична економія. Курс популярний. З оригіналу переклав О. Варава. Видання Дніпровського Союзу споживчих Союзів України. Київ. 1918 р. Ст. 238. Ціна 20 гривень.

Маємо перший український підручник політичної економії. До цього часу для за-

гального ознайомлення з проблемами політичної економії українською мовою були лише дві брошури—Баха і Б. С.; обидві ці книжечки, являючись перш за все виданнями агітаційними, не в усьому задовольняли потреби науковости, і рекомендувати їх можна було лише за браком кращих. Тепер, з виданням книжки небіжчика проф. Т.-Барановського, цю серйозну прогалину в нашій літературі зановнено.

Праця Т.-Барановського, являючись популярною роботою, яка мусіла б дати загальне уявлення про приняті в науці положення політичної економії, цьому своєму завданню не відповідає. Дав вона ту трактовку питань і те освітлення проблем, які були характерними для покійного економіста. Ця особливість книжки, яка мусіла би бути заліченою до хиб, недонесених в популярній роботі в тім разі, коли б видана праця належала перу когось з другорядних письменників, для книжки, автором якої являється один з видатних економістів Європи, є прикметою, що збільшує її вартість. Являються в ній перед читачем проблеми політичної економії об'єднаними в одну струнку цілість єдністю виразно зазначеного наукового світогляду, характерного для покійного ученого.

Книжка складається з двох частин, з яких перша трактує проблеми з обсягу капіталістичного господарства, друга з обсягу трудового господарства. До останнього автор залічує селянське господарство, хатне виробництво, ремесло, кустарництво й кооперацію. Останній покійний професор, відповідно до своїх інтересів в останні роки життя, уділяє в книжці, рівняючи, більше місця, ніж иншим проблемам.

Дух часу та інтерес до України і української справи, який привернув небіжчика в наші ряди, позначились і на цій книжці. Знаходимо в ній дуже цікаві сторінки публіцистичного до певної міри характеру, присвячені аналізу земельного питання в Росії і на Україні.

Трактівка і освітлення основних проблем політичної економії в книжці, як ми підкреслили, скрізь ті, які визнавав за правильні покійний. Не приводяться їм погляди інших напрямів, інших течій, хоч би останні й користувались визнанням в досить значних наукових колах. Зроблено так автором, наприклад, при викладі теорії ціни.

Для книжки написаної Т.-Барановським, як ми вже підкреслили, це не може являтися хибою; його погляди здобули право громадянства в науці і мають за собою

прихвильників. Проте цю характерну для популярної роботи рису книжки ми вважаємо потрібним підкреслити ще раз.

Конструкція популярного курсу проф. Туган-Барановського різниться від загально-принятих і звичайно вживаних в підручниках політичної економії схем. Мав, очевидно, автор на увазі не так знайомить з тією науковою системою, яку утворила наука про народне господарство, як загалом ввести читача в курс тих проблем, які виникають при спостереженні господарчих з'явищ, збудить цікавість до них.

Через те помітно у автора змагання скоротити і зменшити вузько-теоретичну частину і натомість збільшити частину описову; з тою-ж метою заведено їм до книжки два розділи („Господарський лад перед капіталізмом“ і „Початок капіталістичного господарства на Заході“), яким скоріше місце в курсі історії господарського побуту, а ніж в курсі політичної економії.

Рекомендувати увазі читача книжку, яка вийшла з-під пера Туган-Барановського являється, розуміється, зайвим: ім'я автора говорить само за себе. Читача з середньою підготовкою, не знайомого з політичною економією, ця книжка введе в курс питань, які трактує ця наука; окремі сторінки, окремі екскурси цього твору з інтересом і цікавістю перечитають і ті, що ознайомлені вже з соціально-економічною літературою.

На закінчення два слова відносно перекладу книжки. Переклад зроблено з російського оригіналу О. Варавою. Особливість цього перекладачця, що виявилась в його попередніх перекладах,—його нахил до русизмів—позначилась і в цій книжці. Здибуємо також в книжці певну невитриманість термінології—так напр. слово „оброк“ перекладачк передав і словом „оброк“ і виразом „грошова данина“ і „грошовий податок“. Проте в цілому переклад можна визнати задовольняючим.

З зовнішнього боку ця книжка, як і всі видання „Дніпросоюзу“ видана пристойно, на гарному папері і має недорогу ціну.

Маємо певну надію, що цей твір знайде свого читача, не зважаючи на ті скрутні умови, в яких тепер опинився наш культурний і просвітний рух.

В. Садовський.

1029 *Г. Феценко-Чопівський.* Природні багатства України. Частина II. Сільське господарство та сільсько-господарська промисловість. Вид. Всеукраїнського Кооперативного Видавничого Союзу. Київ. 1919. Стор. 150, ціна 16 гривень.

В свій час ми зазначили на сторінках „Книгаря“ *) появу першої частини розсліду д. Феценко-Чопівського—про мінеральні багатства та велику промисловість України. Тепер маємо другу частину, що закінчує огляд продукційних сил і засобів на українській території. Складена по такому самому плану, як і перша, ця нова книжка подає детальну статистичну характеристику продукції та вжитку по кожній з галузів сільського господарства і зв'язаної з ним промисловости, освітлюючи наведені цифри цікавим коментарієм. Ми не будемо перелічувати рясного матеріялу, скупченого в князді, полишаючи охочому читачеві безпосередньо познайомитись з інтересними для нього відділами. Спинимось лише на деяких, важніших частинах розсліду та на загальних висновках, що робить з нього автор.

В першій, основній главі—„Сільське господарство“—знаходимо широку картину України, як переважно хліборобської держави в сучаснім стані. Про це красномовно говорить статистика української людности, з її поділом по роду діяльности, але поруч з тим статистика дореволюційного землеволодіння на Україні наочно показує ненормальне становище її сільського господарства, опертого на голодні і бідні землі селянські маси. Звідси виходить зрозумілим наслідком низький рівень господарської техніки на всім просторі цієї „житниці Європи“ і перевага в ній до останніх часів старих, мало не допотопних, систем сівобороти. А млявий і слабкий розвиток продукції сільсько-господарського знаряддя, — показаний теж в яскравих цифрах,—та інших, важних для країної економіки промислових галузів, держали сільське господарство України на послугах всеросійського торговельного балансу, без змоги для українського народу використати всі можливості, зложені природою в його рідну землю.

В детально розроблених таблицях автор подає взяті з спеціальної літератури останніх літ цифри посівної площі та хліборобської продукції України по губерніях, порівняння врожаю на поміщицьких та селянських землях, підрахунок експортних лишків та міри власного вживання харчо-

*) Число 18, № 776.

вих хлібів, і приходять до сумного висновку, що український селянин, при відносно добрій продукції хліба, споживає далеко менше власного здобутку в порівнянні з такою країною високої культури, як північна Америка, і однаково недоїдає, як і селянин російський, болгарський, румунський (стор. 40).

Останній розділ книжки, де автором зведено до купи головні висновки з попередніх розділів, має метою по змозі зм'якшити загальне враження від сумного економічного становища України кращими перспективами принаймні на майбутній час. Автор стоїть на тому, що майбуття Україна повинна бути не тільки сільсько-господарською державою, але має розвинути на своїй території й інші галузі добуваючої та фабрично заводської промисловости. Надію на це автор бере з певного зросту освіти серед українського селянства, з його цікавості до всяких новин в сфері хліборобської техніки й культури, з поширення його самосвідомості й самодіяльності в усяких формах кооперації. Планомірна праця державних та громадських установ над інтенсифікацією сільського господарства, творча робота кооперативів та добра фінансова і торговельна політика повинні, на думку автора, поставити економічне життя України на твердий ґрунт і наблизити здійснення тих блискучих перспектив, на які дає право українському народові рахувати весь широкий обсяг природних багатств його території. Закінчує автор свої уваги кількома тезами детального плану тих умов, які, на його думку, державна влада повинна була б перевести в життя на користь добробуту української людности і зміцнення державного цілого. Ми наведемо з цих тез лиш найбільш загальні і характерні з погляду сучасних обставин життя України:

„Вирішати аграрне питання демократично і на користь незаможному селянству, справедливо, з умовою—не порушити тим фінансових інтересів держави. Скласти певний план ціло-державного народнього господарства на близький і далекий час. Закликати до творчої організаторської роботи місцеві самоврядування, обрані на демократичних основах“...

Очевидно, автор писав свою книжку ще тоді, коли, з одного боку, структура держави ставила певні обмеження для кардинальних проблем економічного життя, а з другого—все-ж можна було сподіватись на широку постановку і розв'язання чергових питань в державнім масштабі. З того часу багато води утекло, багато старої дер-

жавної будівлі порозсипалось, але-ж і умови для розцвіту хліборобства та промисловости України не стали кращі... скоріше навпаки. Чи скоро українська державність спроможеться взятись за упорядкування економічних основ державного ладу, того ніхто не вгадає, але для громадської та індивідуальної праці в цім напрямі увага д. Фещенко-Чопівського не втратила свого інтересу, а зібраний в його книжці великий статистичний матеріал завжди матиме цінну.

На мінус авторові доводиться поставити його виклад, над-міру засмічений москалізмами або непевними словотворами. Було-б краще обійтись без таких виразів, як „брожіння“, „бродіння“, „дубління“, „одброс“, „получала“, „мільчає“, „первобутний“, „благополуччя“,—або „становий“, „украшаний“, „посівплоща“. Що більше потреби відчувається у нас в добрій технічній і науковій літературі, то більше ваги набирає для авторів, як і для читачів,—справа чистоти української літературної мови...

П. Стебницький.

1030 Б. С. Лисін. Глина та глиняна промисловість на Україні. Цегла, черепиця, звючак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, шкло. В-во „Праця“. Київ. 1918 р. Стор. 1—160. Ціна 4 карб.

Науково-технічне товариство „Праця“ за короткий час існування в Києві встигло випустити в світ цілу низку дуже цікавих що до змісту, добре складених і гарно виданих книжок, присвячених огляду природних багатств України в зв'язку з їх вартістю в економічному життю нашої землі: „Економічні нариси“, „Цукрова промисловість на Україні“ і „Граніт на Україні“ І. Фещенко-Чопівського, „Фосфорити України“ проф. В. Чирвинського, „Підземні води України“ і „Український янтарь“ проф. П. Тутковського, „Торф'яні багатства України“ проф. Є. Оппокова і т. инш. Серед цих книжок книжка Б. С. Лисіна звертає на себе увагу широтою самої теми і значною практичною вартістю поданих відомостей.

Це дуже потрібна і цікава книжка. Вона дає багато відомостей і цифрових даних що до кераміки України взагалі. Досить нагадати, що за останні двадцять років не було видано ні одної книжки по цьому питанню, коли не брати на увагу статті інж. З. Кошеля, яка була надрукована в 1912 р. в кн. 2-ій „Збірника природничо-технічної секції Українського Наукового Товариства в Києві“ (ст. 84—108) під назвою „Українська глиняна промисловість“, та, почасти, давала

де-який матеріал в цьому напрямі. Таким робом нема чого суперечить про доцільність, своєчасність і необхідність такої книжки, яку написав Б. С. Лисін, інженер-технолог і преподаватель Київського Політехнічного Інституту.

Маючи на увазі перш над усе інтереси технічної промисловости, автор поділяє перший розділ своєї книжки на такі глави: 1) Містонаходження і технічно-промислове значіння каолінів і глини. 2) Каоліни і глини Поділля. 3) Класифікація огнетривалих глини. 4) Каоліни і глини Волині. 5) Полеві шпалти. 6) Каоліни і глини на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині, Катеринославщині, Херсонщині. 7) Домова (кустарна) гончарна промисловість. 8) Кварц, вапняк, алюбастер, доломіт. В технічно-природничо-науковій літературі до останнього часу не було нічого такого, щоб давало хоч до якоїсь міри систематичну та повну картину розповсюдження глини на Україні, характеристику всіх відомих містонаходжень корисних гатунків глини та технічної здібности їх. А тим часом на протязі майже всієї території України під ґрунтами її знаходиться сила мінеральних багатств, між якими перше місце належить глинам. І тому ми особливо вітаємо книгу д. Лисіна, що це питання порушує і розробляє.

Другий розділ книжки присвячено портланд-цементовій та шкловій промисловости (стор. 87—107); нарешті, третій розділ (стор. 108—150) присвячено гончарній промисловости в широкому розумінні слова (загальний огляд керамічної промисловости, цегельна та черепячна промисловість, бруковий звончак (клінкер), гончарні труби, огнетривалі фабрикати, каолінові заводи, фарфоро-фаянсова промисловість, фабрика електротехнічного порцеляну, висновки). Останні десять сторінок містять в собі: додаток I.—Постанова з'їзду по керамічній промисловості від 19 травня 1918 р. і додаток II.—Ручна (кустарна) промисловість в Чигиринському повіті.

Автор подає опис містонаходжень керамічних матеріалів, головним чином глини, опис окремих галузів керамічної промисловости, багато аналітичних, статистичних і географічних даних, серед яких є немало зовсім нових, досі ще ніде не оголошених та за ваних по земських і міських архивах; 37-м кремних таблиць, які в більшості докладно розроблені і в значній мірі полегшують читання книжки та підносять її науково-прикладну вартість. Але вся книжка носить на собі відбиток де-якої спідности,

наслідком якої з'явилися де-які хиби та помилки. Частина їх не можна було позбутися з огляду на збірний характер самого твору, але трапляється серед них багато таких, що їх могло б і не бути.

Матеріал, який подано автором, викладається далеко не рівномірно в залежності від індивідуальних поглядів автора. Певне, завдяки цьому Північній та Правобережній Україні відведено значно більш місця, ніж Південній Україні, не дивлячись на те, що по кількості існуючих даних і по вартості містонаходжень відповідних корисних копалин Південна Україна заслуговує більшої уваги. Так само ті дані, матеріали та спосереження, які здобуто й перевірено самим автором, безумовно набірають високої вартости, але ж нерідко відведено їм стільки місця, що вони винірають собою інші, не менш цінні в науковому і практичному розумінні дані та містонаходження. Самий список містонаходжень в де-яких частинах перестарілий або помилковий; так зустрічаються помилки географічні, в тому числі плутанина з повітами та окремими місцевостями, навіть з самими назвами. Дуже цінні, персонально здобуті автором дані відносно якости де-яких містонаходжень подаються иноді без певних вказівок, де саме такі містонаходження покладені. Катеринославщина, котра, згідно з словами самого автора, „своїми скарбами каолінових облогів займає найважливіше місце“, і дійсно уявляє собою дуже багатий та навіть класичний по своїм містонаходженням різноманітних глини край, має право на далеко уважніше відношення до себе, ніж сухий перелік дрібних географічних назв. Між иншим, як раз для містонаходжень Катеринославщини маються в літературі кращі й більш характерні хімічні аналізи, ніж ті, які подано в книжці Лисіна.

Джерела, з котрих взято аналітичні дані, і автори відповідних творів в більшості не зазначені в книжці, крім тих випадків, коли ходить про індивідуальні дослідження самого автора. Отже такі бібліографічні вказівки були б дуже корисними для читачів, котрі побажали б більш докладно ознайомитися з зачепленими в книжці питаннями. В справі що до користування літературним матеріалом або зібраним самим автором відомостями не рідко приходиться зауважувати відсутність критичного відношення, завдяки чому виникають иноді де-які прибильшення, помилки і т. п.

Про різні інші природні матеріали, котрі поруч з глинами вживаються в кераміч-

ній промисловості (кварц, вапняк, алюба-стер, доломіт) в книжці Лисіна говориться небагато і взагалі слабо (стор. 69—87). Натомість найкраще викладено технічну частину книжки (розд. II та III), і можна навіть пожалувати, що автор, відомий в цій справі спеціаліст, та не відвів для неї більше місця. В кожному разі ті дані, що їх піднесено автором в технічній частині книги, дуже цінні і дуже потрібні для всіх, хто цікавиться справами керамічної промисловості на Україні, і можна лише висловити побажання, щоб автор відокремив цю частину свого твору в окрему книжку, збільшивши її що до обсягу і додавши вказівки на літературу і інші джерела, чого бракує в сучасному виданні і в чому не можна не зауважити безсумнівного дефекту роботи Б. Лисіна.

Але не дивлячись на всі вищезгадані нами дефекти, ми можемо щиро вітати видання Товариством „Праця“ книжки інж. Б. Лисіна і визнати цю книжку дуже потрібною, необхідною і корисною для всіх зацікавлених в зачеплених в ній питаннях теоретичного і технічно-практичного характеру, позаяк вона уявляє собою більш-менш повну, хоч і стислу збірку майже всіх наших відомостей в справі що до місцезнаходжень найголовнішого з керамічних матеріалів—глин, їх властивостей, вживання в життю, фабрикації і статистичних даних, чого так бракувало досі на нашому книжному ринку.

Цілком зрозуміло, доведеться ще багато зробити в цьому напрямі. Книжка Лисіна лише перша ластівка. На черзі стоїть видання детальної геологічної карти України з докладним поясненням відносно розповсюдження мінеральних багатств, що давало-б дійсну можливість уявити собі між иншим, яку площу в даній місцевості займає те чи инше глинище і які технічні здібності цієї глини, бо глина — гордість України, і Україна самою природою призначена для керамічної та глиняної промисловості.

Проф. В. Дубянський.

1031 *Проф. В. Чирвинський.* Головні корисні копалини України в зв'язку з її геологічною минулиною. Науково-популярний нарис. Вид. Всеукраїнського кооперативного видавничого союзу. Київ 1919 р. Стор. 63. Ціна 5 гривень.

По своїй темі книжечка проф. Чирвинського близька до першої частини „Природних багатств України“ Феценко-Чопівського, але відрізняється від неї майже повною відсутністю економічно-промислового матеріалу й освітлення. Натомість у

проф. Чирвинського знаходимо докладну характеристику важніших копалин України з погляду геології та мінералогії, де-то наукові дані про походження копалин, їх поширення на українській території, хімічний суклад і інші властивості кожної копалини; іноді подано статистику добування та скількість запасу корисних копалин в їх родовищах та покладах. В цікавій вступній главі автор дає загальний нарис геологічної минулини української території, на ґрунті якого ясніше уявляються аналогічні уваги в окремих розділах книжечки. До тексту додано в відповідних місцях таблиці хімічного аналізу важніших копалин, а в першому розділі маємо також і таблицю геологічних підподілів історичного періоду існування землі.

Виклад книжки загалом добрий, але поставлений на обгорці епітет „науково-популярний нарис“ треба приймати умовно, розуміючи під цим хіба стислість викладу, а не його популярність; в кожному разі книжка вимагає певної підготовки, і для широких мас люду не буде зрозуміла. Але учні технічних шкіл, гірничі техніки, установи місцевого самоврядування і т. и. знайдуть у книжці проф. Чирвинського гарний справочник для ознайомлення з мінеральними скарбами нашого краю.

П. Стебницький.

1032 *Проф. Є. В. Опіков.* Торф'яні багатства України. Видавництво „Праця“. Київ, 1918 р. Стор. 1—30. Ціна 1 карб.

Книжечка написана одним з видатніших спеціалістів по торфознавству та болотознавству. Автор поставив собі метою популяризувати серед українського громадянства думку про необхідність звернути якомога більшу увагу на наше місцеве паливо, торф, отой замуляний рослинний перегній, що відкладався протягом довгих часів на дні численних стоячих озер-болот, загальна площа котрих на всій Україні досягає 2,000,000 десятин. З огляду на те, що Україна після останньої війни страшенно збідніла лісами та й ніколи не була занадто багата на мінеральне паливо і запаси водної сили водоспадів, на торф, як на місцеве паливо, полягає велике завдання—задовольнити потреби в паливі, стати на місце дров і мінерального палива в тих випадках, де це можливо по технічних умовах. Перший розділ своєї книжечки (стор. 1—9) автор і присвячує яскравим доказам, що при вживанні належних методів здобування та оброблення болотяний торф—це справді таки головне наше пали-

во в будучині і що він може легко стати головним джерелом нашого майбутнього добробуту, даючи можливість утворювати власні промислові райони на зразок Московсько-Богородського, зберегати для інших потреб дорогій будівельній ліс, що так по-хижацькому нищиться зараз на дрова, і разом з тим повернути в кізяку та соломі нашим знакам назад ті споживні речі, що ми виб'ємо з землі врожаєм збіжжя.

Більша частина книжечки (стор. 9—29) уявляє з себе майже виключно коротенький переклад уміщених в окремому виданні (по російськи) праць 2-ї наради по торфу та барвовому вуглю 14—15 лютого 1917 р. докладів: 1) проф. П. А. Тутковського: „Місця знаходження торфу на Мінщині та Волині з погляду геології“; 2) проф. Є. В. Оппокова: „Де-які доповнюючі відомости про болота Мінщини“; 3) проф. Є. В. Оппокова: „Де-які відомости про торфовиська Чернігівщини та Полтавщини“; 4) проф. І. Р. Кобецького: „Торфовиська на Київщині та Поділлі“; 5) Л. Я. Ляпина: „Результати дослідження де-яких торф'яних підприємств у районі Київського уповноваженого по мінеральному паливу“; 6) Ф. І. Левченка: „Де-які відомости про розповсюдження ропшово-лукових ґрунтів та торфовиськ у південній частині Волищини“; 7) проф. П. П. Орнатського „Про добування торфа в районі Київського уповноваженого по мінеральному паливу“.

Відносно багатьох болот подаються відомости що до їх поверхні, товщини болотини, запаса сірої маси, почасти й що до характеру підложжя, хімічного складу болотини й її якості та умов практичного використання (переважно по дослідям покійного проф. І. Р. Кобецького та власно самого автора). На жаль, всі ці відомости не систематизовано, що ускладняє з'ясування дійсного становища діла, але у всякому разі книжечка може служити дуже гарним порадищем для кожного, хто зацікавився справами торфознавства на Україні. Звичайно, подані автором відомости далеко не вичерпують собою всіх торф'яних багатств України, але навіть і при цих відомостях ясно, скільки коштовного торф'яного палива зараз лежить даремно, без використання його (в досліджених болотах одної Київщини придатної до розроблення на паливо болотини враховують на 3^{1/2} мільярда пуд.), не дивлячись на те, що Україна зараз почуває дуже гостру потребу в паливі, позаяк загальний споживок твердого мінерального палива на Україні, згідно з працями П. П. Орнатського, досягає одного мільярду пудів, а між

тим навіть в 1918 р. Україна одержала такого палива лише 500 мільйонів пудів. Цілком поділяємо думку автора, що розроблення болотних значно ускладнюється завдяки розкладу багатьох з них в долинах болотних річок, які потребують осушення. Але не в одному цьому полягає значна складність використання торфовищ, як палива з технічного боку, і для співучасті належному розвитку експлоатації торф'яних багатств на паливо безумовно необхідно улаштування на Україні окремої досвідної станції по досліджуванню наших болот. Нагадаємо тут, що припустивши навіть загальну кількість придатної для розроблення торфу площу болот України рівною лише 500 тис. десятин при середній товщині в один сажень, будемо мати колосальний запас теплової енергії, котрої вистачило б на сто років, при умові витрати щорічно по 6 мільйон. пудів торфу (Один пуд гарної машиноформованої болотини по теплової здібності є майже цілком еквівалентний одному пуду сухих березових дров, $\frac{1}{2}$ пуда кам'яного вугля і $\frac{1}{8}$ пуда нафти). Цілком зрозуміло, що такі колосальні торф'яні багатства, які досі лежать в значній мірі марно, можуть дійсно стати джерелом добробуту України і могутим чинником для розвитку великої промисловости, для постачання електричної енергії і світла у міста, для електрифікації де-яких залізничних колій, а особливо для широкого селянського вжитку замість дров, солом, кізяка та иншого палива... Принадлива мрія!.. Тільки великим напруженням праці народньої може бути переведена вона в життя... Автор намалював досить яскраво ту мрію, нагадав про де-які кроки до здійснення її, але як цього досягнути в повній мірі,—це вже, розуміється, инша справа, і навчити цього не було вже його завданням...

Проф. В. Дубяньський.

1033 *И. Хоткевичъ. Кооперація въ Галичинѣ. Издательство „Союзъ“ Харьковскаго Кредитнаго Союза Кооперативовъ. Харьковъ. 1918. Ст. 112. Цѣна 5 р. 50 к.*

Брак книжки, яка б давала уявлення про надзвичайно цікаву історію і сучасне становище кооперації в Галичині, давно відчувався в літературі. Єдина присвячена цій справі брошура А. Неуна, що вийшла до війни, зараз вичерпана, і вказати жадної книжки, яка би освітлювала цю справу не можна було. Книжка Г. Хоткевича вчасно заповнює цю прогалину. Книжка популярно і цікаво в докладних рисах знайомить чи-

тача з становищем кооперації в Галичині. З початку автор дає коротенький огляд економічного стану Галичини та історії в ній кооперації. Після цього вступу в книжці подаються докладні відомості про діяльність кожної з окремих кооперативних установ Галичини; крок за кроком автор розглядає економічну діяльність „Просвіта“, роботу „Сільського Господаря“, „Краєвого Союзу ревізійного у Львові“, становище кредитової, споживчої та молочарської кооперації, кооперативів по збуту худоби і для закупки і продажу предметів сільського господарства і діяльність універсальних кооперативів і кооперативів по забезпеченню.

Кожен з окремих розділів книжки дає повне уявлення про ту справу, яку трапляє автор. Виклад весь час провадиться в зв'язку з загальним соціально-політичним становищем в Галичині. Передивившись книжку, читач матиме уявлення не тільки про становище кооперації в цій країні, але про ті відносини, які склались там між поляками та українцями, уявлення про ті надзвичайно важкі умови, при яких доводилось українцям провадити свою національну боротьбу й роботу.

Автор, як відомо, не належить ані до спеціалістів по кооперації, ані загалом до письменників, яким би раніше брався за обробку соціально-політичних тем. Те, що гадує, якої торкається він в своїй книжці, являється для нього новою, відбивається почасти на способі його викладу. Його книжка носить виключно описовий характер; спроб аналізувати ті форми кооперації, які утворились в Галичині, спроб зв'язати їх з соціально-економічним становищем краю в книжці ми не знаходимо. В тих же небагатьох місцях, де автор примушений виходить за межі фактичного викладу, напр. там, де він порушує питання про доцільність утворення національних кооперативів, він зачепленого питання навіть в малій мірі не вичерпує. Але оскільки книжка д. Хоткевича має познайомити з фактичним станом української кооперації в Галичині, цю свою мету вона виконує цілком, і сміло може бути рекомендована читачеві.

Хайбою книжки ми вважаємо те, що автор доводить свій виклад історії і становища кооперації в Галичині тільки до часів війни. Аджеж в 1918 році, коли писалась книжка, певні, хоч і утруднені, зносини з Галичиною у нас були, і автор мав можливість поповнити книжку матеріалом про вплив війни на кооперативний рух Галичини. Таке доповнення викладу тільки би збільшило вартість книжки.

Не можемо проминути мовчанкою також того незрозумілого для нас факту, що данна книжка виходить не українською, а російською мовою. Аджеж автор її є українець, а видавництво „Союз“, яке видало цю роботу, не цурається видання українських книжок. Через що Г. Хоткевич при цих умовах рішив збагачувати своєю працею російську літературу, коли відповідної книжки бракує на нашій мові? Цей факт для нас абсолютно незрозумілий.

В. Садовський.

1034 *А. Силенко.* Електрика на селі і кооперація. З малюнками. Вид. т-ва „Український Агроном“. Київ, 1918 р. Стор. 64. Ц. 1 карб. 50 коп.

Широкий розвиток кооперації на Україні як по кількості, так і по якості, дає повну можливість поставити на чергу для використання електричної енергії на селі як для сільського господарства взагалі, так і для хатнього господарства з'окрема. Коли, скажемо, Київський Кредитовий Союз серед наймовірних умов російської революції наших часів, окрім десятків інших підприємств, зміг подарувати Таращі таке електричне освітлення, до якого й киянам була б охота, то нічого неможливого не було би в тому, коли б і інші кооперативні об'єднання взялися за цю справу і широкою хвалою пустили електричну енергію на село. От цій справі цілком слушно й своєчасно А. Силенко присвятив свою популярну книжку. В ній автор розказав і про наукову суть електрики та електричних машин і про способи вживання їх у різних випадках сільського господарства, і про ту роль, яку може відіграти кооперація при поширенні електрики. Звичайно, на 60-ти сторінках не легка річ добре про все те розказати, тяжко уникнути всяких дефектів, але А. Силенко справився з своїм завданням більшість задовольняючо. Слабіше всього вишла теоретична частина книжки. Автор хотів бути можливо-точнішим з наукового боку і сучаснішим і тому приніс в жертву популярність, вживаючи без пояснень таких термінів, як позитивна та негативна електрика, трьохфазний і перемінний ток, трансформатори і двигуни з током перемінним (власне деякі з цих термінів почасти й пояснюються, але вже далі, після того, як вони не раз і не двічі вживалися на попередніх сторінках), подавши мало не на одній сторінці поняття ампер, вольт, уат, кіловат і взагалі основи електричного міряння. Вишло дуже й дуже недоступно, а для популярної книжки це хіба не аби яка.

З інших дефектів на карб А. Силенкові треба поставити неуважне відношення до української мови в деяких випадках. Автор з легким серцем вживає не тільки таких термінів, як ток (можна: течія), катушка (можна: каточок), а навіть таких слів, як скотська праця (треба—скотиняча), обіход господарський, трудоємкі господарства і т. д. Це що до викладу. А що до змісту, то, на нашу думку, авторові треба було згадати про невичерпані природні джерела електричної енергії на Україні, які саме кооперативам і слід використати, це—стрімкі річки (Дніпро, Рось, Буг, Дністер), вітер (південь України) і торф.

Ів. Прихоженко.

1035 *Ол. Щадилів.* Економічна політика України. 1919. Стор. 30. Ціна 2 карб. В-во Ц. К. Селянських спілок. Місце не означене.

Брошура д. Щадилова вийшла, очевидно, в самому початку цього року, бо автор ставить своїм завданням показати, як „зараз, після війни та гетьманської політичної анархії“, Україна повинна перестроїти своє господарство по шляху розумного економічного використання своїх сил. Отже тепер поради д. Щадилова зробились уже анахронизмом, але проте і в ретроспективному розгляді його праця варта уваги, як для характеристики думок тої течії української інтелігенції, до якої автор належить, так і по суті.

Д. Щадилів зазначає, для ясності своєї позиції,—що Україна, як національна держава, його не інтересує: „для мене, як для соціаліста“,—каже він,—„зовсім не важна милітарна кордонна лінія держави при тій чи иншій національності,—державу я определяю, як територію з промисловим апаратом“, котрий держава повинна використати „для задоволення вимог найчисленнішої класи, що посідає дану територію“. Шлях до того—державна організація торгових і промислових відносин, яка повинна заступити старі, довоєнні форми державного господарства, оперті на вільній конкуренції.

Ця загальна ідея далі конкретизується у д. Щадилова в детальнішому плані економічних реформ на Україні. Звичайно, він має своїм ідеалом соціалістичний лад господарювання, але признає неможливим перейти до нього раптом, без попередньої широкої організації капіталу й підготовки праці: докази цього він бачить і в невдахах спробах соціалістичного господарства в більшовицькій Росії. Отже Українська республіка, на думку автора, мусіла-б поки-що „весь торг і промисловість узяти на учот і

звести регуляцію промисловости і торгу, поволі проводячи по різних галузях їх монополію на синдикацію“. Окрім хлібної, цукрової, вугільної, горіллячої монополії, які вже в той час увійшли в життя, автор радить завести монополії чаєву, тютюнову, сірникову, пивну, страхову, нафтову, красного краму, шкіряну, металову та инші, оскільки це дозволять фінансові ресурси держави і підготовка потрібного апарату. Вся инша промисловість, без жадних винятків, повинна бути синдикована і поставлена під робітничий контроль, але знов-же не в таких широких рамках, як в Росії, де робітники мають право розпорядження в підприємстві, бо така форма контролю дуже скоро приводить підприємство до загиби, на шкоду самим робітникам. Рациональний контроль повинен обмежитись організацією, регулюванням та розподілом виробництва в загально-державному розмірі.

Де-які промислові галузі, з огляду на їх скрутне становище або державне значіння, повинні бути націоналізовані, як загально-державне добро,—напр. приватні залізниці, цукроварні і тютюнові заводи. Далі автор накреслює низку потрібних заходів для широкої організації праці, піднесення її продукції та планомірного її використання: восьмигодинний робочий день, комісаріати й палати праці, інспекцію, примусові колективні договори, страхування робітників і т. д. Нарешті, торкаючись зовнішньої економічної політики, д. Щадилів стоїть за таку систему торговельних договорів і відносин, яка не порушала-б економічної незалежности України. З цього погляду він бачить небезпеку в тісних стосунках з центрально-європейськими державами, що при всякім розвитку своєї промисловости можуть поставити Україну в становище колонії; більш рационально, на його думку, завести торговельні зносини з такими несильними економічно сусідами, як Росія або Турція та з державами далекого заходу: Францією, Англією й Америкою.

Така схема економічного ладу, який рекомендує брошура д. Щадилова для України. Думки, що лежать в основі цієї схеми, взагалі, треба це признати, здорові і навіть для того часу, як брошура писалась, були в значній мірі „загальним місцем“,—отже навряд чи могла-б програма д. Щадилова зустріти якусь опозицію з боку інших верств громадянства, хіба з чисто практичного погляду, що до можливости негайного переведення тої або иншої деталі плану в життя. Але в цій справі і сам автор держиться досить уміркованої позиції і, оче-

видно, тільки про людське око вважає потрібним пересипати свій виклад великими дзвінкими фразами з агітаційного арсеналу: „необхідно рішуче борвати зі всіма старими традиціями хліборобства, торгу та промисловости...“ „Україна мусить очиститись од паразитів народнього господарства...“ „Ми мусимо вести найінтенсивнішу напружену роботу, щоб природній процес вимірювання капіталізму як найскоріше довести до краю й підготоватись до майбутнього вже недалекого часу переходу до соціалістичного ладу господарювання...“ Коли поруч з цим автор зазначає, що „націоналізація промисловости має бути поступовою, бо широка націоналізація може припинити приток капіталізму в Українську республіку і припинити розвиток промислових підприємств, що дуже не бажано“, — то ясно, що він сам розуміє неможливість занадто рішучої політики і говорить про неї тільки тому, що *publesse oblige*... і партійність теж.

В тексті брошури подамо для ілюстрації думок автора кілька статистичних даних про становище де яких галузів промисловости та зовнішню торгівлю України. Виклад дуже недбалий, нечистий з боку мови і не позбавлений поверхової балаканщини. Сила друкарських помилок утрудняє читання. Для майбутніх видань своєї все-ж корисної брошури, автор повинен би усунути ці дефекти, а також, розуміється, по змозі, використати й свіжий матеріал в спробах соціалістичного ладу господарювання, що подали нам нові факти політичного та економічного життя України. Може бути, що тепер д. Щадилу довелось-би укладати зовсім иншу програму економічної політики, ще з більшою терплячістю до окремих деталей буржуазного ладу, аби лиш поновити зруйновану промисловість...

II. Стебницький.

1036 Н. Ясний. Можесть ли Украина быть экономически независимой? Изд. т-ва потреб. общество Юга Россия. Харьк. 1918. Стор. 72, ц. 1 р. 50 к.

Брошура д. Ясного написана ще під час берестейських переговорів, в осуд і пересторогу Центральній Раді, з її тодішніми самостійницькими настроями. Це вже історія, але тема брошури не втратила ваги і для наших часів, коли, здається, Україна іронією долі знов вертається до старого розбитого корита і має довести своє право на кращу посудину...

Розуміється, на думку автора, одповідь на поставлене в заголовку брошури питання може бути лиш негативна. Схема дока-

зів, якими автор обставляє це своє твердження, не виблискує ні глибиною, ні оригінальністю, але варта уваги вже через те, що вона вразко характеризує бідність централістичного арсеналу: все той самий шаблон, той самий страх економічного консерватизму перед порушенням стану фінансово-промислової рівноваги. Бачите, в процесі господарського розвитку на російській території, Україні вичало постачати такі товари, а діставати натомість инші, і до цього поділу праці вже приналежало все її економічне життя. Відділявшись від Росії, Україна конче попаде під економічний вплив дужчих і багатших сусідів. Тепер найвигідніша для України форма господарства — це хліборобство, комбіноване з цукровою та спиртовою промисловістю. Розвивати, ба навіть вдержати цю систему господарства не дозволить конкуренція європейських держав. Інших форм промисловости Україна не має, бо російська політика змогла взагалі виховати по всій Росії, а в тім числі і на Україні, тільки паразитарну промисловість, що живе з державної допомоги, а до вільної конкуренції не здатна. Обернутись в край високого промислового розвитку Україна не зможе вже через велику інертність української людности: „великоруси в кожному разі далеко більш культурні, рухливі й підприємливі, ніж українці“. Отже відділення буде для України економічною катастрофою: великоруський ринок вона втратить, иншого не придбає і зробиться нужденною колонією Німеччини або Австро-Угорщини чи обох разом, сама ж не матиме куди навіть вислати лишень своєї людности, як це вона робить тепер. Така гірка доля ждала-б Україну і в часи перед великою війною, а тепер, коли вона виснажена й знесилена війною та революцією, — тим більше.

Цей самий спосіб доказу (окрім хіба аргументу *ad gentem* — про нікчемність українського народу) можна було б прикласти до Польщі, до Фінляндії, до всякої иншої країни Російської території: закрутила вас, мовляв, у свою економіку Росія і нічого-сінько вам доброго не робить, але краще вже держатись її, бо німець дужчий і вже зовсім задушить... Але-ж з нашого погляду ті самі посилки приводять як раз до протилежного висновку. В орбіті російського централізму Україна теж відіграє роль колонії, засуженої на експлоатацію її економічних ресурсів, без надії на користь для неї політику. Своєю політикою Росія навіть сама собі не спромоглась розвинути в потрібній мірі промисловість і вибороти

економічну незалежність. Отже під її керуванням Україна буде в кращім разі так само нидіти в економічній прострації, як ниділа весь час до війни. Тим часом тепер, для відновлення нормальних умов економічного життя, Україні, як і всякій иншій відрубній частині російської території, потрібне таке напруження всіх громадських сил, яке можливе тільки при політичній і економічній відокремленні від московсько-петербурського центра. Природних ресурсів для такого відокремлення і незалежного господарювання Україна має досить,—бракує тільки формальних умов і відповідного політичного ладу. Тоді може і людність українська покаже себе не такою інертною,—бо, напр., в Австрії той самий народ по енергії і здатності до організованої праці стоїть не нижче всіх инших націй, а у нас його енергію замертвила та сама російська політика. Що-ж до перемін в поділі праці, то цього, як бачимо, не побоялись ні Фінляндія, ні Польща.

Отже на запитання д. Ясного—„Чи може Україна бути економічно незалежною“ ми одповіли-б: і може, і мусить. Для цього навіть—до відому д. Ясного—зовсім не обовязкова ні політична самостійність України, ні германська чи австрійська орієнтація. Чисто економічні інтереси України могли-б бути в певній мірі задовольнені і при федеративнім звязку з Росією, аби Україна була сама господиня в своїх справах. На цей шлях, власне, повинна-б ступити сама нова Росія, що тепер починає відбудовуватись, бо то її інтереси вимагають самої широкої децентралізації економічної праці в державі.

В своїй песимистичній оцінці становища України, д. Ясний так зформулював умови її економічного розвитку: „коли буде можливо на-далі забезпечити постійний зріст продукційних сил України, то й вона буде розвиватись і її людність багатіти, а инакше, не вважаючи на свої природні багатства, Україна засуджена на застій, а її люд на бідність та переселення, або—при незможі переселятись—на вимірання“ (стор. 8).

Але д. Ясний дуже добре нам показав, що при економічній злученні з Росією Україна не мала і, очевидно, не матиме змоги розвивати свої продукційні сили. Ми теж, з свого погляду, кажемо, що економічний централізм „засуджує Україну на застій, а її люд—на бідність та переселення“. Отже, приймаючи цитовану формулу д. Ясного, ми, в інтересах кращої буду-

щини, повинні добиватись для України—економічної незалежності, а в приложенні до цілої Росії ця формула може визначати лиш федеративний лад..

Міркування д. Ясного обставлені серйозним, хоч не скрізь однаково повним, статистичним матеріалом, котрий зберігає свою вагу і при незгоді з світоглядом автора.

П. Ствбницький.

1037 *Ол. Шуліка.* Як шукати щастя-долю (про кооперацію). В-жо „Світло“. Київ, 1918 р. Стр. 19. Ц. 1 гр. 50 шаг.

Простим безиретензійним віршом, справді щиро-народньою мовою говорить Ол. Шуліка темному селянству про кооперацію. І ми певні, що його маленьку книжку всі радо прочитають чи вислухають. Щасливої дороги на село треба їй побажати. Книжку густо прикрашено малюнками, але малюнки не такі вдалі, як виклад: нечіткі, дуже слабенькі з боку художнього. Зокрема треба зауважити, що в книжках призначених для широкого вжитку особливо треба дбати про прищеплювання народів елементів української культури: коли на малюнках показується школа, чи „Просвіта“, чи „Народній Дім“, то будинки їх мусять бути намальовані в українському стилі серед українського оточення. А то в книжці Ол. Шуліки, наприклад, школа й „Наша Хата“ (очевидно „Народній дім“) і з національного і з естетичного боку не витримують ніякої критики: якісь казарми гірш чим казюнного зразка, а не українські кооперативні здобутки.

Друк чіткий і ціна на сучасні гроші невелика.

Ів. Прихвуженко.

III. Красне письменство.

1038 *О. Кониський - Перебендя.* Оповідання. Частина II. „Просвітянська книгозбірня“. № 13. Серія 1. „Красне письменство“. Видання Полтавської Спільки Споживчих Товариств. Полтава, 1919. Стор. 91, ціна 2 карб. 15 коп.

Ці „Оповідання“—друга книжка, присвячена Полтавською Спількою Споживчих Товариств творам Олександра Кониського. Першу, що мала заголовок „О. Я. Кониський-Перебендя. Твори ч. I“ і що містила в собі троє віршів і два оповідання—„Дід Євмен“ та „Спокуси́ва нива“—надруковано року 1918-го (див. на неї рецензію С. Єфремова в ч. 20 „Книгаря“, № 861).

Не знати, чи думає видавництво й далі видавати твори Кониського і чи видаватиме лише оповідання з селянського життя, як робило досі, чи надрукує щось його ж таки і з життя інтелігенції української. Що правда, завдання видавництва—постачати книги для просвітянських бібліотек, здебільшого, певно, для бібліотек селянських „Просвіт“, і про такі цілі видавництва за-

значено в оповістці його про свої видання („Просвітянська Книгозбірня містить у собі добірні твори українських письменників та письменників інших країн за для народнього читання“); виясняється це і з перегляду виданих книжок (Шевченкові „Гайдамаки“, оповідання Марка Вовчка, Морцовця, пьєси Кропивняцького, оповідання Т. Вордуляка й чотири книжки оповідань А. Тесленка). Але ж просвітянська бібліотека повинна мати у себе і твори з життя інших суспільних груп, з життя інтелігенції; читач-селянин мусить ширше знати громадське життя, надто ж українське і надто тепер,—тому й полтавське видавництво мусить взятися до видання саме таких творів (хоч видавництво початок цьому вже зробило, видавши опов. П. Мирного „Товариші“). Добре було б з цього погляду видати щось і з творів О. Кониського, аджеж є у його цілий ряд повістей з життя інтелігенції і всі вони не знані широко у нас, бо друкувались всі в Галичині („Непримирення“, „Чотири вечери“, „Юрій Горовенко“, „Молодий вік Максимма Одянця“ та інші).

В другій книжечці творів Кониського уміщено три оповідання—„Млин“, „Хвора душа“ і „Старці“. Добрано й на цей раз оповідання гарні—змістовні, написані цікаво й до того чудесною мовою. Перше з їх розповідає історію збудування в селі „казьонного“ млина і його сумної долі (устами селянина, бувшого старшини, що набрався лиха з тим млином). Звички селяне за кріпацтва до тодішніх порядків, гірше всякого зла боючися панів та „начальства“, мусять вони зустрічати „нового енорала“, що їхав з благими цілями допомогти селянам, мусять також (прибравши, вимивши й вишпуривши росправу), говорити генералові на запитання його про свої нужди. Селянам болять податки і вони вже несміло починають про це говорити, але ж спинаються на думці про потребу громадського млина (хто знає, що пан думає,—а ну лишень, скажу йому правду?!). Генерал обіцяє збудувати млин, і справді—млин ставлять, але ж ставлять погано і він не меле. Щоб не мати нарізки від вищого начальства, „окружний“, що чимало заробив певно на млинові, та меткий мірошник уживають заходів до направлення млина селянськими силами. Але ж селяне не беруться за те, чужі майстри просять великі гроші за роботу, і от... млин горить та й всякі сліди змінюються. Знов метушня обвинувачення старшини в недогляді, допити в земському суді, повітовому, в палаті; бідний старшина одкупається й теллицями й лошицями... довго

тягнеться справа і тільки з наказу міністра припиняється за неможливістю знайти винуватих. Двоє інших оповідань торкаються кріпацтва чи, властиво, обставин життя селянського по кріпацтві.

В оповіданні „Старці“ дід-старець, бувший кріпак розказує про своє сумне життя—про те, як жив він у хазяїна-козака; як полюбив його дочку і марно мріяв про одруження з нею, як помер пан, і кріпаків (і його також) взяли в опіку, щоб повернути їх у казну; як сподіваючись на те оженився Гриць з козачкою. Викупившись з неволі в опікуна, він жив як вільний, і тільки по багатьох роках, коли приїхав новий пан, виявилось, що опікун обдурив його, і став він знов кріпаком з цілою сім'єю. Синів його пан віддав у москалі, жінка померла з горя, а сам він пішов старцювати.

Оповідання „Хвора душа“ по формі є також спогади (Оришки Прядчихи) з минулого. На першій місці незвичайно інтересна постать чоловіка, в котрого і „душа була тепла“, котрий був і „дбаха невсипуший“, та в котрого, як згадує удова його Прядчиха, було „дві великих вади“. Любив він часто згадувати чортів, а що найгірше—лаявся з панями. Витерпівши замолоду багато лиха від панів, він заповзявся в кожні роковини „волі“ що раз відшукати якогось пана і вилаяти його на чім світ. Вже його й судили за це, й певно платив, а все не міг вгамуватись, і навіть хворий намагався виконувати своє правило. Оповідання що до головної думки досить штучне, але добре характеризує наше минуле.

М. Плевако.

1039 *Панас Мирний*. Товариші. З передмовою В. Щепотьєва. Видання Полтавської Спілки Споживчих Товариств. Полтава, 1918 р. in 16, XVI+103. Ціна 5 гривень.

Це оповідання П. Мирного, як каже д. В. Щепотьєв в своїй передмові, було написано більш як сорок років назад (в кінці оповідання стоїть точна дата—1875 р.), але в свій час воно не змогло по'явитися в Росії, бо було заборонено цензурою; видруковане за кордоном, в Женеві, воно зосталось мало відомим нашому громадянству. С. Єфремов в своїй „Історії українського письменства“ (видання 3-тє, Київ 1917 р.) про нього навіть і не згадує. Що ж до д. Стешенка, який присвятив П. Мирному простору статтю в VII числі „Літературно-Наукового Вістника“ за 1914 р. (і окрема відбитка), то про це оповідання він каже тільки кілька слів, але якось неясно, так що читач,

який сам не познайомився з цим твором нашого письменника, може утворити собі невірне про це оповідання поняття. Ів. Стещенко каже, що в цьому творі П. Мирний намалював нам поступовців 70-х рр., „які на вдивоважу другим, зрікаються свого добра для народнього“ і йдуть в народ для проповіді своїх колективістичних ідей. Представниками таких людей у творі Мирного „є Жук і його учень Телепень; сей хотів був стати письменником, щоб малювати горе народне, але Жук і се вважав зайвим: негайно йти в народ—от що, на його думку, було єдино-розумним. Сим шляхом і пішов Телепень, знайшовши, разом з іншими, звичайну сумну долю“ (стор. 89). В своїй статті І. М. Стещенко, перш усього, допускає кілька помилок: в повісті Мирного Телепеня зовсім не являється учнем Жука. Обидва вони виступають товаришами з гімназійальних років, живуть і розвиваються один поруч одного під впливом самого життя. На стор. 58—60 свого оповідання автор ясно нам показує, як виростили і розвивались народолюбні думки Телепеня під впливом тих кривд, які він бачив серед людей; як далі Телепеня, хоч і був одних думок з Жуком, став на інший шлях, ніж його товариш, що пішов в гуцу народню проповідувати свої ідеї і заплатив за ту проповідь арештом. Телепеня стає письменником, гадаючи, що будити жаль у серці до покривжених людей—це велике діло (76), і Жук нарешті допомагає йому в цій роботі, визнаючи його не аби-який письменницький талант (78), нарешті Телепеня арештовано, і арештовано не за якусь практичну роботу політика, а виключно за його письменницьку діяльність, арештовано саме тоді, коли він складав якесь своє оповідання про гірку долю народню. У в'язниці Телепеня божеволіє і кінчає життя самогубством. Поруч з ним, підкінець його пробування у в'язниці, з'являється і Жук. Так складається доля цих двох товаришів, які вийшли на шлях громадської роботи, керуючись вказівками свого доброго чулого серця. Тим часом другі товариші. Шестірний та Попенко, які уже в школі були недобрими хлопцями, пішли іншими стежками, зробились тими звичайними жорстокими обивателями, які тільки дбають про себе. Таким чином, ми бачимо, що в цьому оповіданні Панас Мирний зачепив дуже цікаве питання про нашу поступову молодь 70-х років, але постаті її не вийшли у нього ясно змальованими; автор не показав нам, як витворився її настрій, не зазиравав глибоко в психологію своїх героїв,

і через те вони вийшли у нього якимись блідими тіннями, тим більш, що про їх життя ми дознаємося тільки через спогади Телепеня у в'язниці. Але не вважаючи на цю хибу, оповідання П. Мирного, яке являється одним з його ранніх творів, носить на собі всі ознаки видатного таланту. Воно написано живо, читається легко, з захватом. Переживання Телепеня у в'язниці, остання його божевільна балачка з нещасною матіррю на побаченні, постать матері, її страждання—все це змальовано з великою силою правди, і можна бути тільки вдячним Полтавській спілці споживчих товариств, що вона своїм виданням дала змогу широкому громадянству познайомитись хоч тепер з цим цікавим твором нашого славетного письменника.

Що ж до передмови, яка написана д. Щепотьевим, то вона зложена тоном, як і всі ті передмови, які ми знаходимо в виданнях цієї спілки: автор не дає скільки небудь докладного оповідання про літературну діяльність П. Мирного—він тільки коротенько зазначає зміст його твору „Хіба ревуть воли, як ясла повні“, та того оповідання, про яке ми тепер говоримо, а то більш пояснює, що таке інтелігенція, як вона працювала для народу, як відносила до неї влада і т. п. До речі, треба б людям, які близько стоять до нашого шановного письменника, подбати про те, щоб нам мати уже всі можливі відомости про нього. Дай Боже ще довго працювати нашому славному письменнику на користь нашої літератури, але він уже людина, як каже д. Щепотьев і як самі ми знаєм, старого віку, і через те треба б попіклуватись про те, щоб зібрати всі можливі матеріали про його життя і літературну діяльність. П. Мирний і досі уявляється якимсь тьмемним сфінксом у нашому письменстві; багато людей і не знає, хто дійсно заховується під цим прибраним іменням, і хоч д. Щепотьев і каже, що наш письменник, як людина старого віку, „звик уже до свого псевдоніму і не хоче на старості підписуватись якимось инакше“, але, здається, час уже відкрити всякі заборони, за якими колись ховались люде, і виступити під своїм власним іменням, яко український громадський діяч; час уже дати змогу людям оповістити ті матеріали, які потрібні для освітлювання літературної діяльності та і самого життя нашого письменника. Колись Пушкін казав, що ми (це він відносив до росіян, але це з тою ж правдою можна сказати і про нас українців) зовсім не цікавимось діяльністю великих людей за їх життя, а потім і хочем

дознатись щось про них, та вже пізно. І тому, мені здається, людам, які близько стоять до нашого письменника, хоч би і д. Щептиєву, треба подбати про те, щоб були зібрані всі можливі матеріали про діяльність П. Мирного, не вважаючи на те, що він сам через свою скромність не хоче відкривати свого псевдоніму.

М. Марковський.

✓ 1040 Українські легенди. Наклад. видавниц. „Волошки“. З ілюстр. Київ. 1919 р. Стор. 36. Ціна 5 карб.

Кожний нарід має свої легенди, бо легенда є утір фантазії народної, що виростає на ґрунті дійсних подій минулого, і характеризує нарід і його владу. Треба вітати думку видавн. „Волошки“, що видало окремою книжкою десять українських легенд, оброблених Руданським, Вороним, Чуриркою, Кузьменком, Манжурою, Франком, Грінченком, Старицьким, В. Мовою. І справді, коли читаєш оті наші легенди, яскраво бачиш, який з моментів життя народного найбільш зафіксувався в його спогадах; які герої найулюбленіші, кого і за що нарід найбільш ганьбить та кляне.

Звичайно, це період війн з ворогом, період козацтва, що так багато поглинив по собі згадок; це лицарі, гетьмани і просто герої, яких увіковічив нарід в своїх утворах; це риси непохитності, залізної стриманості перед ворогами, навіть під час катування; це почуття глибокої любови до вітчизни, саможертва—це все в легенді осяяне ореолом.

Що ганьбить в них нарід? Зраду рідному краю, ренегатство, навіть воли трапляється воно у жіноцтва на ґрунті кохання. Жорстока кара за це і ганебна пам'ять („Погане поле“). Отже бачимо, як в цих історичних легендах одбилися погляди народні, як в них заховалася згадка про події історичні, свідомість національна.

Легенди ці мають через те подвійну вартість і як художні твори відомих художників-письменників, і як матеріал історичний, що в надрах народних заховався до наших часів.

Видано легенди за для наших часів цілком добре, охайно, чепурно, без помилок, гарним шрифтом, з ілюстраціями. Добре б було видати дешевше, простіше, з невеликою передмовою для несвідомих людей, з поясненням самого слова „легенда“ і вказівками на історичне походження виданих легенд, щоб не були прочитані вони, як казка.

М. Івчинна.

✓ 1041 *Андр. Заливчий. 3 літ дитинства. Новелі. З портретом автора і вступним словом Гізета Михайличенко. Вид. Укр. Пар. Соц. Рев. Київ. 1919 р. ст. 32. ц. 1 карб.*

Ця маленька книжечка, з вступним словом про А. Заливчого і його біографією, містить в собі кілька коротеньких (по 1½—2 ст.) спогадів з дитячих літ автора на різні теми: як авторові, маленькому хлопчиківі, не було чого їсти дома і він ходив до сусідів, саме в обід, надіючись, що його нагодують, як він був хворим, як утопився і його одбачали і т. и. Г. Михайличенко називає це „новелями“, вважає що видання їх буде „першим вшануванням світлої пам'яті А. Заливчого“... На наш погляд краще б для такого вшанування почитателі і однопартійці А. Заливчого видали його переклади (про які згадує Михайличенко)—такі як „Перша спроба соціальної революції“ Бокуніна і „Нова наука права і держави“ А. Менгера (певно ж тільки останній переклад з російської мови)... А про „новелі“ їй-Богу нема чого сказати, остільки вони невразні.

Коректура в книжці акуратна, треба б тільки знати Михайличенкові, що по-українському буде „вступне слово Гн. Михайличенка“, а не „Михайличенко“. Курйозним також здається виривок з цього ж вступного слова — міркування про політичних діячів і письменників. Нарешті, хіба справді про А. Заливчого можна сказати: „А (Я?) родився не бордем, а співцев“, як це говорить про нього Г. Михайличенко.

П. Горещкий.

IV. Педагогика і школа.

1042 *О. Курило. Курс українського правопису. Підручник для шкіл і самонавчання. Вид. „Криниця“. Київ, 1919. Ст. 157 in 8°. Ц. 12 грив.*

Глянувши вперше на чималеньку книжку і прочитавши на ній „Курс українського правопису“, не можна не здивуватись і навіть трошки не злякатись. Так оце той хваленний правопис?! Та це ж книжка не менша від „Русского правописанія“ Грота, де зібрано *все*, що стосується до такого складного й важкого правопису, як давній правопис московської мови! Але дивуєшся подвійно, прочитавши далі: „Підручник для шкіл і самонавчання“. Так оце школяр тільки *самого* правопису української мови повинен буде стільки „пройти“?

З такими невідгидними для авторки вражіннями розгортаєм книжку. На жаль, вражіння те не зменшується і по ознайомленні з книжкою.

„Курс правопису“ О. Курило (прізвище чомусь не відмінюється) призначається, очевидно, для найрізноманітнішого споживача— для школяра з перших ступнів навчання і для учителя, для українця і для общероса. А коли це так—книжка повинна мати багато хиб, бо не можна ж писати разом шкільний підручник і справочник, для дитини й дорослого, очевидно ж, що або комусь з них, або й нікому не догодить. Що ж книжку писано справді для всіх, тому багато доказів. У „Вправах“, напр., подається дуже рясно цілком дитячий матеріал, як з „Баю-Баю“, „Дзелень-Бома“ і т. п. (напр., ст. 4, 8, 30, 75). Характер „Вправ“ так само дитячий: матеріал для списування становить більше половини всієї книжки і часто подається просто для техника письма (напр. кл. впр. 1). З другого боку в тих же самих „Вправах“ трапляється чимало й такого матеріалу, що вже ніяк не можна подавати його дітям, як, напр., такі от речення: „Ні в чім так не відзначалась душа, як в пісні“ (Впр. 13), „За чужую кривавицю купив церкві плащаницю“ (Впр. 40), „На апостольським престолі чернець годований сидить“ (Впр. 86), „Варягорузька аристократія втерляла територію, котру осягла була правом оборони від хижого азійства“ (Впр. 141) і багато инш. Не для дітей і инші з правописних правил, де, як напр., у § 3 „склад“ вживається як річ цілком відома читачеві, або „шелестівка“ (§ 4), „речення“ (§ 14), „наголос“ (§ 20), „речівник“ (§ 36) і баг. инш. В наслідок такої непослідовності трапляються трохи давні речі: для пояснення такого примітива письма, як вживання великої літери, береться, напр., термін „речення“ (§ 14), у § 3 „склад“ є засіб пояснення невідомого, а „Вправа“ 148 (остання!) пропонує „розбити на склади“ слова оповідання.

Незвичайна різноманітність книжки по змісту й викладу робить з неї разом і підручник і справочник—почасти по правопису, почасти по граматиці, почасти навіть по фонетиці.

Але я дозволю собі зупинитись на ній, як на шкільному підручнику правопису, з таким бо титулом її видано.

Загальний характер і зміст книжки д. О. Курило дає право гадати, що її призначено для початкового навчання перш над усе. Хоч авторка і не зазначила, для якої саме школи—української чи московської—призначено книжку, проте ж сама мова книжки дозволяє взяти її, як підручник для української школи. Отже й розглядаємо її, як початкову науку правопису в рідній школі.

Здається, вже кожен педагог знає, що правопис рідної мови не повинен становити при початках навчання якоїсь окремої науки, що він є і повинен бути лише незначним, хоч часто й нудним додатком до науки мови взагалі. Ця остання, як певний синтез мови балакання й мови-слухання, а потім ще й мови-читання та мови-письма, займає дуже важне, чільне місце при початках навчання. Усі ці чотири засоби мови становлять нерозривну цілість (звісно, коли вони всі відомі людині) і не можна, або краще сказати до крайности нераціонально, вчити скажемо, письма без найтіснішого зв'язку з иншими мовами (мовою-балаканням і т. п.). Письмо, як мова, є вміння *графічним способом* переказати свої думки иншим, при чім правопис унормовує де-які хисткі, непевні сторони цього способу, тоб-то упереджує можливу неодноманітність письма. Вже з цього бачимо, яку незначну частину мови становить правопис. Це єсть власне просто механичний додаток до мови, якого може навіть і не бути без великої шкоди для розвитку мови людини. Ледви чи Шевченко був би кращим письменником і взагалі розвинутішою людиною, коли б він звав краще правопис (Шевченко, як відомо, писав дуже „безграмотно“). Більш того, історія знає видатних для своїх часів „письменників“, котрі *ніяк не вміли писати*. Значить, не тільки правопис, а навіть мова письмо не є ще ознаки доброго знання мови, тоб-то не свідчить ще про розвиток людини. Правда, в наші часи вміння писати є необхідністю, і наука письма повинна бути в школі в числі найголовніших навчань. Та наука ця повинна йти в супроводі навчання, власне розвитку й поглиблення мови взагалі, і на перших ступнях мова-письмо повинна обмежитись графікою та основами правопису. Правда, при складних, історично-етимологічних правописах мимоволі доводиться дуже налягати на правопис, та навіть і тут останніми часами науку правопису намагаються як найтісніше зв'язати з мовою взагалі, і штучні правописні препарати, як „диктовки на певне правило“ то-що виходять з ужитку і заміняються то списуванням *цілих* живих словесних композицій, здатних зацікавити дитину, викликати працю думки й бажання висловитись, то, так званим, вільним диктантом, то письмом з малюнків то-що, одним словом, такими способами, коли дитина не завчає правопису як якоїсь мертвої догми, а вчиться мови, тоб-то читає, слухає, списує, оповідає щось цікаве, таке, що викликає працю мисління і збагачує лексично, граматично і т. п., і вже *при цім* більш чи менш свідомо

засвоює її якусь правописну трудність. Немає що й казати, що при письмі фонетичним правопис повинен ще в меншій мірі становити окрему науку. Правда, „правописні препарати“, як от спеціально підібрані речення то-що навіть і тут можуть бути корисними, але ж на них ні в якому разі не можна спувати спеціального підручника правопису. При фонетичних правописах вже знання графіки, власне абетки, становить добру підвалину грамотності (в письмі), а знання те й головних випадків нефонетичного письма (яких, до речі, в українській мові дуже небагато) при розвиненій мові взагалі і звичці до чистої з фонетичного боку вимови, дає змогу бути грамотною людиною. Знання всіх правописних закутків набувається лише з протягом часу і потрібне власне лише для учителів та інших спеціалістів слова, для великої ж маси людності потрібне знання лише основ правопису.

Такий погляд на правопис примушує вимагати від шкільного підручника правопису перш над усе його, скажу так, літературності. Коли не весь матеріал, то принаймні велика більшість його повинна бути цікавою і корисною для учня змістом, викладом, лексиною. Коротко сказати—книжка повинна містити в собі добірний матеріал—оповідання, вірші і т. п. *цілі* і по змозі художні словесні композиції, пристосовані до науки правопису. Всякі правописні спостереження і правила в систематичному порядку повинні бути розміщені в *цікавій книжці*. Само собою, як і до всякого іншого шкільного підручника, не можна не ставити таких вимог, як строга методичність, послідовність в розкладі матеріалу і „органічність“, простота, ясність, стислість і точність висновків (правил) і відсутність загромождження підручника непотрібними подробицями.

Підходячи з такою міркою до „Курса правопису“ д. О. Курило, не можна не відзначити в ньому де-яких хвб.

Найперше що до „Вправ“. Їх у книжці аж 148, але цілих словесних композицій лише 12. Решта—окремі, нічим, крім якоїсь правописної прикмети, не зв'язані групи речень. І це становить не менше $\frac{2}{3}$ підручника! Можна засушити учня таким матеріалом і відбити всяку охоту до науки й мови. Це ж система славнозвісних підручників Некрасова, перестарілих навіть для московського правопису.

Упорядчиця дбала лише про те, щоб *око* та *руки* *руки* призвичаювались до письменних образів слів. А чом же не дано матеріалу для слухомови? Чом принаймні

немає вказівок учителеві, що навчання правопису повинно йти з як найбільшою допомогою слухових та язико-рухових вправ? При переважно фонетичному правописі вони становлять найнадійнішу підпорку науки правопису, бо тоді весь правопис зводиться до засвоєння випадків письма *проти вимови*, або його нефонетичності. Правда, сам учитель з книжки міг би взяти доволі матеріалу для слухомови-вимови-вправ, та йому ж потрібні для цього певні вказівки, бо він звик до навчання правопису московської мови, де як раз руко-рухові та зорові образи лежать в основі навчання, як правопису дуже складного. Отже оробочість вправ та суха абстрактність змісту їх роблять підручник д. О. Курило не лише нудним, а й мало позитивним для школи.

Що ж до другої частини підручника, тобто до висновків і пояснень явищ правопису, то й тут далеко не все гаразд.

Це є власне лише почасті правила правопису, бо їх пересипано то фонетичними, то морфологічними відомостями без всякого відношення їх до українського правопису. Так, напр., § 9 навчає, що „літера *в*, що стоїть після голосівки не в початку складу, вимовляється, як недочутне *у*“ (воки і т. п.). Невже це має якесь правописне значіння? А коли й має, то як же учневі додержуватись цього правила, виписуючи вправу до нього, що починається: „Де не взявся...? Хіба в цьому слові якась різниця між обома *в*?“. В § 27 радиться писати багатий, гаразд... тому, що в них чується *а*. § 31 каже: „слова з *і*, що їх можна змінити так, щоб на місці *і* стояло *о* або *е*, треба писати через „*і*“ (збір, жінка...).

Ще більше таких правил правопису відносно окремих частин мови. Тут ми знаходимо вказівки, що курій, плаксії... пишуться через *і* (§ 38), ноги, хати... (род. одн.) через *и* (§ 43), хаті, стіні... (дав. одн.) через *і* (§ 44), гарного, батькового... через *-ого* (§ 52), був, була... через *-в, -ла* (§ 75) і т. д. без кінця й краю. Навіть при вивченні чужої мови такий правопис лише заплуває й спантелечить учня.

Не менше туману й там, де висновки й вказівки потрібні. § 2 проказує: „*и* пишемо тоді, коли його вимовляємо твердо“, „*і* пишемо тоді, коли його вимовляємо м'яко“. Виходить, що *и* й *і* можуть бути і твердим і пом'якшеним кожне. Але ж туман ще густішає від уваги: „З голосних звуків *а, е, о, и, у, і* тільки звук *і* є м'який“. Значить звук *і* є м'який, але писати його треба лише „тоді, коли його вимовляємо м'яко“. Або

§ 4: „Ь (м'який знак), поставлений після шелестівки, показує, що ця шелестівка визначає м'який шелестовий звук; *тому* (курс. мій—О. С.) м'який шелестовий звук визначається на письмі двома літерами“. „Дві однакові шелестівки *можна* (курс. мій—О. С.) писати в початку слова перед голосівками, або в середині слова mezi голосівками“ (§ 12). З § 48 довідуємось, що, між иншими, у род. мн. іменників буває закінчення „-ів, а не -ив“, з § 19, що „сполучення чн пишеться через ч“.

Трапляються в книжці й правила наперекір самій книзі й українській мові, як от у § 96 не радиться (чому?) вживати фонем Вкраїна, український (з в), хоч у підручнику, напр., у вправі 16, є „Вкраїна“. У тому ж § є таке правило: „слово, що починається двома шелестовими звуками і що стоїть після слова з кінцевим шелестовим звуком, приймає на початку і“, але само це правило написано тоді безграмотно (шелестовим звуком).

Як бачимо, ні явності, ні точності, ні навіть правильності правила правопису не відзначаються. А що найгірше, в морі тих ніби правописних правил зовсім тонуть справді потрібні відзнаки *українського* правопису, —нефонетичні випадки письма. Тоді, скажемо, як дзвінким шелестівкам перед глухими (казка...) „Курс“ присвячує по-над 5 стор., хоч сама ж авторка каже, що тут повної асиміляції нема, значить і правописні труднощі або невзначні, або зовсім нема їх, такій важкій нефонетичності, як невідзначення на письмі асимільованих ж, ч, ш, т перед ц (ліжці...) не присвячено й 5 рядків (пор. § 15 і Вправу 66).

З „Курса“ д. О. Куряло могли б скористати хіба ті, що переучуються з московської мови й грамоти на українську, але ж до чого тоді ті численні вправи з таким змістом, як „Гон-гон гон! Гу ту-ту! вари кашку круту“ і т. п.? Здається, українці не збираються українізувати московських дітей.

Коли викинути з „Курса“ всі вправи і належним чином формулювати правописні правила укр. мови, викинувши все зайве, — з книжки міг би вийти досить повний справочник для учителя нашої школи та інтелігента—блудного сина України. За-для української ж школи він непридатний.

Хоч і молода ще українська школа, а все ж час би їй вже мати справжні методичні українські підручники, а не перевернуті на українську мову та часто ще й гірші підручники московської школи.

О. Снядський.

1043 *И. П. Блажкевичъ*. Кратное руководство къ изученію украинскаго языка для знающихъ русскій языкъ. 1918 р. Стор. 39. Ціна 1 карб.

Д. И. Блажкевич поділяє старий погляд, ніби-то з граматики можна навчитися мови, і для того склав свою граматику, рахуючи тільки на тих, „которые хорошо знакомы съ языкомъ русскимъ“.

Щоб прискорити навчання української мови по своїйому підручнику, автор користується методом порівняння, при чому де-не-де можна примітити погляд на українську мову, як на таку, що повстала з російської (наприклад: українское И пишется тамъ, гдѣ слышно звукъ средний между русскими Ы и И; встрѣчается чаще всего *вместо* русскаго Ы и послѣ согласныхъ“—ст. 10. „Часто въ украинскомъ и русскомъ языкахъ окончанія одинаковы, но нѣкоторыя *измѣнены*“—ст. 16.).

Що до самої граматики, то не багато відомостей тут знайдемо, бо на 29-ти маленьких сторінках уміщено тільки коротеньку фонетичну й етимологію, при чому на сторінках 9—14 уміщено найголовніші правила українського правопису.

Термінологія „Руководства“ одмінна од прийнятої у наших шкільних підручниках; частина її така сама, як у граматиці С. Смоль-Стоцького і Ф. Гартнера, а частина взята з инших джерел наприклад, числа *единче* (единственное) і *многе* (?) (множественное).

Розглядаючи цю книжечку з боку практичного її значіння, треба зазначити, що вона не може бути корисною для тих, хто не знає української мови практично, бо граматична теорія викладена дуже скорочено (напр. про дієслово не сказано, навіть у тих межах, як це звичайно робиться у шкільних підручниках, і читач з книжечки Блажкевича не довідається про поділ дієслова на відміни й инше), а практичну сторону (вправи, матеріял для читання й инше) на всю книжечку репрезентує тільки дванадцять рядків вірша Т. Шевченка „Минають дні“...

До „Руководства“ додано: „Иностранныя слова“ (правопис цих слів), „руско-украин. слова товарищескаго обихода“ (коротенький реєстр найбільш розповсюджених слів, як назви місяців й инше), „руско-украинскія слова подобнаго вида, а различнаго содержания“ (Словничка цього складено на підставі не зовсім наукових джерел) і „Незгідність укр. правопису“ (стаття зовсім зайва).

С. Шевченко.

1044 Шиндлер, Франц. Фізика для вищих початкових шкіл. (105 мал. в тексті). З німецької мови пер. Андрій Сабат. Опрацював і зредагував Т. Губенко. Вид. Т-ва „Вернигора“, Шкільна Секція, ч. 15. Київ.—Відень, 1918. Ст. 93. (Друковано 15.000.). Ціна 6 гривень.

Завдання науки у вищій початковій школі і в середній мусять, на мою думку, мати перед собою такі цілі: 1) навчити дітей мислити і 2) дати їм де-які гуманітарні та природничі відомості, хоч і в невеликих розмірі, але досить продумані і такою дорогою засвоєні, а не завчені чисто формально. Діяльне мислення учнів мусять бути тією кінцевою основою, на якій будеться надбання ними відомостей.

Зазначені цілі встановлюють вибір і розподіл вивчаемого дітьми комплексу знаття, і це в першу чергу повинен мати на увазі впорядчик усякого підручника для вищих початкових шкіл.

З особна, що до підручників наук природничих, до яких відноситься й фізика, то тут впорядчик підручника мусить бути особливо обережним. Не можна говорити дітям про природу сухою мертвою мовою. В розмові з ними, а таку власне розмову і уявляє з себе кожен підручник, треба вживати тієї живої образної мови, якою говорять вони самі, треба до мови підручника додати того елементу радості життя, яким так сповнені діти: в їх забавках і розвагах треба знайти вихідні точки для початку розмов про явища природи й про закони, які ними керують, щоб діти мимоволі відчули й зрозуміли, оскільки близька їм природа в їх щоденнім житті і полюбили природу такою-ж живою й радісною, як і вони самі.

Хай такий спосіб викладу в значній мірі побільшить розміри підручника. Це так. Але з другого боку він надзвичайно полегчить читання й розуміння прочитаного; діти з більшою цікавістю прочитають п'ять сторінок живою й образною викладу і з більшою легкістю зрозуміють і засвоять ті сторінки, ніж десять рядків сухою, мертвого опису явища або викладу того закону, якому воно підлягає. Виклад мусить бути таким, щоб діти самі шляхом мислення, паралельного читанню підручника, підходили до неминучого й природнього висновку. Тоді висновок не буде їм накинута в вигляді готової, кимсь вигаданої, догми, яку иноді швидко вивчають, але яку завжди легко й неминуче забувають.

Школа мусить не тільки дати дітям де-яке знаття й навчити їх міркувати; не

менш, коли не більш, важливе завдання школа мусить бачити в тім, щоб навчити дітей *досліджувати*. І в цім відношенні першу роль відіграють виклади природничих наук. Їх саме матеріалом повинна користуватись школа для того, щоб непомітно, шляхом живого впливання з природою, навчить дітей *бачити й досліджувати*. З цією метою мусить бути вжито й відповідного методу викладу в підручниках. Догматичний метод викладу мусить бути раз на завжди викинутий з початкової школи й заступлений методом генетичним. Для початкової школи потрібна не стільки знайомість з тими або иншими уявленнями в остаточній формі, скільки процес утворення цих уявлень. Спільна з підручником або вчителем праця учнів у утворенні нових уявлень є найбільш певним шляхом до вироблення в учнях здатності до самостійного мислення. А це останнє є кінцевою й неминучою умовою продуктивної творчості людини в дальшій розвої.

Виходячи з цих принципів, я й звертаюсь до розгляду підручника Шиндлера. В супереч з елементарними вимогами педагогіки й методики підручник написаний надзвичайно сухою й мертвою мовою. Спосіб викладу догматичний. Якого-небудь *внутрішнього* зв'язку між окремими уступами, окремими явищами немає, немає й життя в словах автора. Хто зна, напр., чи зрозуміє дитина навіщо їй потрібно *завчити* главу I „Про тіла взагалі“.

Науці про теплові явища присвячено II главу, всього в 10 стор. короткого сухою опису де-яких явищ без усякого внутрішнього зв'язку між ними. Цей опис обмежується иноді тільки одним определенням; инакше не можна назвати те, що автор каже, напр., про „твердження“ тіл.

Менше, ніж на трьох сторінках розмістив автор науку про магнетизм. Тут у нього, між иншим, є заголовок „полярність“, але що то таке полярність ніде не сказано.

В гл. IV автор присвячує 13 таких самих мертвих сторінок описові електричних явищ і ні слова не каже про індуктивні токи, проміння Рентгена і т. инш.

Далі, главу V (17 стор.) присвячено викладові де-яких відомостей з хімії, причому, до речі мовити, автор пише підзаголовки „неорганічні тіла“ й „органічні тіла“, не пояснюючи, яка між ними різниця.

Гл. VI „Механіка“ (21 ст.) присвячено механіці твердих, рідких і газуватих тіл. Тут виклад ще сухіший, як попередній, і

обмежується майже опрeдeлeнням понять; кинематичні поняття перемішано з лива мивними без якої-небудь провідної нитки і внутрішнього зв'язку; скрізь недовомовленість, скрізь відсутність думки, яка б оживляла виклад. Просто шкода стає тих дітей, які вчитимуть усе це. І коли б вони спитали, навіщо їм це потрібно, то, поклавши руку на серце, довелось би їм сказати — „не знаю“.

Науці про звук присвячено VII гл. (4 стор.), а науці про світло VIII гл. (11 стор.). З цього одного можна бачити, що й як встиг автор написати на цих сторінках.

Та цього мало. Для якої б школи не був призначений підручник, він мусить бути написаний без хиб що до науки й виразною мовою. І цієї й другої вимоги автором не додержано.

Спочатку про де-які хибі першого типу. 1) Опрeдeлення фізичного тіла (ст. 7) неправдиве; 2) слова автора в кінці § 8 ст. 13: „Силу тяготи має не тільки земля, але взагалі всі небесні тіла“, неправдиві й не мають ніякого сенсу; 3) речення: „Студінь... не є якоюсь іншою від тепла „силою природи“ — не має сенсу, бо тепло не є „сила“ природи; 4) початок § 27 ст. 29 цілком неправдивий; 5) ст. 31 рядок 1 — неправдиво; 6) ст. 34, твердження автора: „як що зануримо шматок міді в розведенім сірковім квасі, то вільний кінець його буде мати додатну електричність“ — неправдиве. Це справедливо тільки тоді, коли одночасно туди „занурено“ й другий з поставлених вище в ряді Вольти метал, напр., цинк; 7) ст. 35 — передостанній абзац — неправдивий; 8) ст. 37, рядок 1 — слова: „під час замикання“ — не правдиві, рядок 4 — слова: „при відповіднім зближенні“ — неправдиві; 9) ст. 58. Опрeдeлення центру ваги цілком неправдиве; 10) ст. 69. Закон Архимеда віднесено тільки до твердих (ціпких) тіл, що не справедливо.

Гадаю, що цих прикладів досить, аби скласти думку про невелику книжку. Перелік усіх хиб забрав би занадто багато місця.

Перейду до хиб у викладі. Перш за все, підкреслю те, що автор часто вживає виразів, зміст яких або зовсім забуває пояснити, або пояснює значно пізніш. Цілком, напр., не пояснено значіння слів: сублімація, полярність, органічне, симетричні, лямбусовий напір й инш.; несвоєчасно наведено пояснення слів: сільний квас, впадниця й инш.

Далі, дуже багатьом місцям бракує ясності викладу. Що значить, напр., вираз: „Кулі до гори часто бувають однакові зав-

білшки“? Дуже коротко й нечітко сказано про „мішанину й розчин“. Про спосіб опрeдeлення питомої ваги нічого не сказано. Автор на ст. 17 пояснює циркуляцію води під час нагрівання, користуючись змістом закону Архимеда, а про цей закон сказано мало не при кінці книжки, та й то тільки в відношенні до твердих тіл. На ст. 18-й є таке питання: „яке значіння має мороз для пухкості ораної землі“. Хто зна, чи викличе це питання задовольняючу відповідь. На ст. 21 говориться про температуру кипіння „при тисненні повітря 760 мм“, а про тиснення атмосфери йде мова тільки на ст. 71.

Опис жарової лампи (ст. 37) цілком не задовольняючий. На ст. 65 автор ставить питання: „як взагалі обраховується при рівномірнім русі дорога, час і скорість“. З попередніх рядків цілком невідомо, що треба відповісти на таке питання! Пояснення влаштування й діяння артезіанських колодязів цілком не задовольняюче. Але досить і цих прикладів щоб бачити, оскільки незадовольняюче написано книжку що до ясності викладу.

Підкреслю ще дивну особливість книжки, призначеної для початкової української школи. Помітка на „фігурах“ скрізь зроблено латинськими літерами, терміни скрізь подано в дужках німецькі, поруч з українськими; довжичку секвентового маятника подано для Відня. Не вадило б подати її для Києва замість Відня.

Рисунків дуже мало; велику частину їх зроблено не гаразд. Видруковано книжку зле.

Що до розподілення матеріалу, то воно цілком не звичне й з методичного боку незадовольняюче: науку про магнітні й електричні явища найменш відомі дітям з щоденного життя й такі що менш за все надаються до конкретного тлумачення, поставлено раніш за науку про звукові й світляні явища. Може така дивна реча пояснюється вимогами австрійського шкільного програму (цього програму в мене немає), але вона протирічить вимогам методики.

Резюмуючи все сказане, я прихожу до висновку, що книжка Шіндлера не придатна, як підручник для вищих початкових шкіл України: виклад догматичний, занадто сухий і короткий, не дає дітям можливості самостійного мислення — її можна *завчити*, але *зрозуміти* не можна; розподіл матеріалу протирічить вимогам методики; обсяг матеріалу не відповідає програмам вищих початкових шкіл України, а це теж має чималу вагу.

Проф. П. Косоногов.

V. Видання для дітей.

1045 *Стюла*. Як Петрусь метеликів збирав. Оповідання з практичними порадами для дітей. Вид. Т-ва „Друкарь“. Київ, 1919. Ст. 31. Ц. 1 карб.

Петрусь, зовсім не знайомий з природою, „приїхав на село з великого міста“. Ранком другого дня він вибіг з хати й раптом побачив на клуні лелеку, який мостив собі гніздо. Страшенно здивував і зацікавив великий птах малого Петруся. Він і не чувся, розглядаючи лелеку, як до ліси наблизивсь Михалко. Михалко, жвава дитина села й природи, перший розпочав розмову з Петрусем; сказав, що знав про лелек. Позайомилась. Пішовши в гостину до Михалка (в якого сестра була вчителькою), Петрусь побачив великі й цікаві збірки метеликів і сам захопився до збирання. Михалко весь час йому допомагав і вчив його—як і що треба з метеликами робити. Такий, коротенько, зміст „оповідання з практичними порадами для дітей“. Написано оповідання легко, правдиво, немає вимушености; читається воно легко.

Гарно написано автором і слово „до читачів“, яке кінчається так: „Добре тому, хто багато знає! Даваймо-ж і ми зайти в природу. Почнемо уважніше придивлятися до того, що навкруги нас робиться, будемо вивчати природу. Вона багато до чому корисному навчить нас, і нам ніколи не доведеться жалкувати за витраченим часом.“

Підемо й ми за прикладом Петруся. Хай наше майбутнє літо стане для нас початком корисної праці!“

Є в книжці й три рисунки. Репродукції не погані. Зовсім була б бездоганна книжечка, коли б не деякі недоречности, яких неможна обминути мовчанням.

От, напр., глава перша, ст. 6. Михалко розповідає Петрусеві про те, що лелеки дуже сумирні птахи, але, коли який напасник (чоловік) намірється зруйнувати їхнє гніздо, то вони злітаються до гурту й б'ють ворога „дзьобами, крильми, ногами і відганяють ворога від гнізда“. Говорить так, значить—матя про лелеку непевні відомости.

Далі, на ст. 7 розповідається романтичний забобон про помсту лелеки, як він за зруйнування гнізда підпалює напасникову хату. „...Бере сухої трави, несе на хату і починає дзьобом терти траву об камінь, аж поки трава не загориться“... Правда, Михалко говорить, що так „люде кажуть“, а він сам думає, „що це неправда“. Але ска-

1761

зано це так не категорично, що малий читач лишиться в непевности: чи підпалює лелека з помсти хату, чи ні?

І, нарешті, з тієї самої глави можна зробити такі висновки: лелека найбільш корисний нам через те, що знищує жаб, гадюк і вужів, отже—жаби наші вороги. Нічого ж подібного!

Корисні нам і жаби й вужі, бо знищують силу шкідливих комах, а вужі ще й мишею.

Такі дефекти в самому оповіданні. Що-ж до „практичних порад“, як ховати й зберігати метеликів, то тут все написано правдиво, зрозуміло й цікаво.

Коли б ще д. Стюла, замість назви розп'ялка та ціан-калі, вжив—розпиналка, ціаністий-калі, а при словах гусінь та кокон, згадав (в дужках) про осельню та опряд—на цьому книжечка виграла-б ще більше.

С. Паночіні.

1046 *В. Корнієнко*. Запорозький клад. Казка з малюнками. І. Стеценки. Україн. Видавн. в Катеринославі. 1919 р. Стор. 28. Ц. 3 грив.

Казка В. Корнієнка цінна перш за все тим, що вона є одним з небагатьох творів нашого талановитого, дорослого вмерлого артиста-малювача, ілюстратора „Енеїди“. Талановитість художника звичайно не завжди йде поруч з хистом письменника, але казка Корнієнка дає підставу гадати, що з смертю його Україна загубила не тільки артиста-малювача, але й артиста-письменника, що так яскраво вмів надавати всі найхарактерніші рисочки українські своїм творам. Отже й цей маленький утвір, виписаний за допомогою не пензля, а пера,—відзначається особливо тим, що і фабула і одяг її—стиль оповідання такі суто-українські, а разом з тим і поетично-художні. Легенда про запорозькі скарби у нас використана багатьма письменниками, але ця, спеціально для дітей написана, особливо повинна припасти до серця нашим дітям. До того вона гарно ілюстрована, а це так рідко трапляється в наших виданнях для дітей; і хоч відтиснуто малюнки дуже невиразно, неначе серпанком вони завішені, проте видно руку артиста, що вималювала їх.

Книжка вийшла другим виданням, але треба побажати, щоб незабаром вийшло і третє—в можливо найкращому зовнішньому вигляді. На такі книжки видавці повинні звертати особливу увагу.

М. Ішуніна.

VI. Інформаційні видання.

1047 *З. Євтушенко*. Про широкий Університет. Вид. Золотоношськ. Бюро. Золотоноша. 1918 рік. Стор. 29. Ц. 2 гривні.

Важливе і своєчасне питання про широкий Університет підіймав автор цієї книжечки в доповіді Всеукраїнському з'їзду діячів позашкільної освіти. В свій час певно доклад був прийнятий і до відомости і для переведення в життя. Але то був час, коли широ вірилось в силу тах про-

1762

вінціальною „Просвіт“, що сотками повиростали на Україні під час революції. Та тільки чи в залежності чи не в залежності від бурхливих подій „Просвіти“ не справдили тієї надії на ініціативу їх, непохитну національну свідомість, уперту просвітню працю. Навіть Центральне Бюро в Києві і те якось занепало, замість того, щоб справдити надії, що покладав „Перший Всеукраїнський З'їзд Просвіт“. Тепер, читаючи той доклад, мимоволі думаєш: не варт було авторові видавати його окремою книжечкою. Бо таке складне питання, до якого готуються століттями, не можна солідно обговорити в наспіх скомпонованому для з'їзду докладі. Отже і виглядає та книжечка якоюсь то ріденькою розмовою з читачем, і порадами не зовсім доречними з недосить обгрунтованими відомостями про широкий Університет по інших краях. Коли й доживемо ми, ті що міркували в різні способи про закладання отих Університетів, певно доведеться якісь зовсім інші поради давати, а може й ті непотрібні стануть, бо життя України певно складатиметься по далеко ширшому маштабу, а ніж в той час, як читались доклади З'їзду позашкільної Освіти.

М. Ішуніна.

VII. Словники.

1048 Словник української фізичної термінології (Проект). Відбитка з I тому „Матеріалів до української природничої термінології“. Вид. Термінологічної Комісії Природничої Секції Українського Наукового Товариства. Київ, 1918. Ст. 133. Ц. 18 гр.

В червні місяці 1919 року Природничої Секції Українського Наукового Т-ва в м. Києві неофіційно святкувала вихід з друку першої праці термінологічної комісії—відбитки з I-го тому „Матеріалів до української природничої термінології“.

Ця відбитка й є „Словник української фізичної термінології“ (проект), огляд якого ми зараз і спробуємо подати читачеві.

Перш за все, „Проект Словника“ має свою досить складну історію, з якою нас знайомить передмова до нього, подана Термінологічною Комісією Секції. В червні місяці 1917 року Радою Наукового Т-ва було засновано загальну Термінологічну Комісію на чолі з д. П. Холодним; д. Холодний, яко голова комісії (?) доручив п. О. Курило „скласти словник фізичних термінів“; коли доручення було виконано, фізична підкомісія Термінологічної Комісії, що складалася з д.д. П. Холодного, О. Яницького, Г. Холодного і П. Шахрая, переглянула працю п. Курило, виправила її, вибрала терміни, „які на її думку (Комісії) були найбільш відповідними, поставила наголоси і додала чимало нових термінів“.

Такі, коротенько, етапи повстання нашого словника. Власне-проекту його.

1763

Тепер цікаво поглянути, на підставі яких джерел п. О. Курило складала словника. З тієї-ж таки передмови до проекту словника ми довідуємось, що д. Курило використала для цього російський підручник д. Краєвича (тут треба зауважити, що словник, який ми розглядаємо, російсько-український; таким чином російська його частина збудована на підставі одним однієї тільки книжки д. Краєвича), а з українських джерел—галицькі підручники: др. В. Левецкого — „Фізика“, П. Огоновського — „Учебник фізики для вищих клас шкіл середніх“. Вид. 2-е, 1910 р., Ф. Шиндлера—„Фізика для вищих клас народних шкіл“. Пер. А. Сабат. Відень, 1912 р. та ще відому „словникову трійцю“ Грінченка-Тимченка-Уманця. (Між иншим підкреслимо, що всі автори, як бачимо, пишуть цілком слушно *фізика*, а не *физика*, як у „Проекті“ Науков. Т-ва, див. ст. 70, терм. 2896).

А на підставі чого виправлено працю д. Курило? На це дасть відповідь знов така передмова до „проекту“. Підкомісія виправляла, „користуючись підручниками різними мовами писаними (які це підручники і якими саме мовами писані—не згадано. С. П.), а також зазначеними вище словниками (Грінченко-Тимченко-Уманець? С. П.), фізичною термінологією Винницького педагогічного гуртка (див. рецензію в „Книгарі“, ч. 9 за 1918 р., 440. С. П.) та особистим власним досвідом“.

Далі, в передмові підкреслено, що „словник містить в собі тільки терміни, які підкомісія визнала можливими до вжитку; з цих термінів найбільш на її думку влучні видруковано курсивом“. Комісія сама згожується, що словник має ті великі хиби, що в нім „не зазначено джерел, з яких вибрано терміни“, а крім того, „багато термінів, не ухвалених Підкомісією, не надруковано зовсім, в той час, коли вони могли б бути використані, яко матеріал до вироблення більш сталої термінології в майбутньому“. Згожуємось і ми з комісією, що це є дві дуже великих хиби словника.

Ми зумисне спинилися так довго на „Передмові“ до словника через те, що вона є тим ключиком, який дасть нам можливість одімкнути двері до тих скарбів, які містить в собі Словник Наукового Т-ва.

Перш за все, як влаштований цей словник з технічного боку?

Видрукований він по схемі всіх словників—у дві колонки; ліва половина кожної колонки містить в собі російські терміни, права—українські. Перед кож-

1764

ним російським терміном стоїть порядкове число. Це зроблено для того, що кінець книжки одведено під „Український покажчик до словника фізичної термінології“ (ст. ст. 78—133). Тут розміщено тільки українські терміни; після кожного з них стоїть те порядкове число, яке надруковано *перед* відповідним російським терміном. Таким чином, словником користуватись дуже зручно.

Перша частина словника — російсько-українська (ст. ст. 5—77) містить в собі 3232 російських терміни. Правда, це не академічний словник, а тільки проект, який, як сподівається Комісія, буде проредатований самим жаттям, але нам би хотілося бачити в нім більшу кількість термінів, бо того числа, яке є в проекті словника, для практичної роботи (а для цього тільки й має рацію видання такого словника) не вистачає. Справді, в словникові Наукового Т-ва є показне число термінів 3232, але з них переставних термінів (напр. „косточка слуховая“, 965—„слуховая косточка“, 2402) є по над 480, таким чином, маємо 3232—480=коло 2750 Крім того, з цієї суми треба відкинути складні терміни, які легко комбінуються з простих термінів. Наприклад: „равновісје“—2087, „устойчивый“—2879, звідси—„равновісје устойчивое“—2091. Таких термінів є не менш 250; вони уявляють з себе тільки, вживаючи терміну словника. „сиовидні“ терміни й користи від них майже ніякої. Таким чином чистих термінів маємо тільки коло 2½ тисяч. Цього все-ж таки мало.

Але ж часом і невелика кількість може бути добрим матеріалом, гарно систематизованим і незрівняно прокорегованим, то може й тут так? На жаль, ні.

Що до техніки друку, то й тут є чимало дефектів.

Перш за все—новітні відтиски літер, особливо лігера є (та ще й з наголосом). Це для людей, що негаразд знають українську мову, ставитиме великі перешкоди.

По-друге, в словнику є й друкарські помилки.

Нарешті, по-третє, взагалі неохайне відношення до книжки під час її друкування. Наприклад, між літерами Н і О немає ніякої павзи (а це хоч і непомітно, але боже раз гальмує роботу), на багатьох сторінках не додержано алфавиту, такі сторінки: 14, 21, 31, 38, 41, 45, 61, 75 і т. д.

Самий вибір термінів і розміщення їх задоволення не викликають:

1) Цей словник є тільки *словник фізичних термінів*, а не *чужомовних слів та речень* і пояснення слова адсорбція або анрі зовсім зайве, коли аберація, азимут та інші zostались без пояснення. Очевидно, двох словників складати разом не можна.

2) Викликають сумніви і деякі зміни в чужомовних словах, пристосованих до укр. фонетики. В словнику Наукового Т-ва читаємо: *метер, спектер, термометер*, це нічим не краще від наших народніх слів *вармія, банок, патрет*.

3) В словнику є досить таки й невдалих і невідповідних перекладів російських термінів (бо це таки літеральні переклади, а не наші терміни). Напр., „*волнообразное движение*“—245 переказано словами *хвилястий рух*, перекладайте знов на російську мову і матимете „*волнистое движение*“; „*волосная трубка*“—247—*волоскуватая трубка* читає в перекладі—„*волособразная трубка*“; далі „*вращение плоскости поляризации*“—273—*скручування площі поляризації*, ні, це буде „*свертывание плоскости поляризации*“ і, нарешті, „*разбавленная водой*“—211—„*розводненний*“, т. б. т. „*разводородненный*“, а ми маємо слово *розведенний*. На жаль, вузькі рамки рецензії не дають можливості спинятись над іншими непорозуміннями такого-ж розбору, а є їх досить майже на кожній сторінці.

Зазначимо ще тільки анархію, позначку „духу часу“, який поклав своє тяжке та вроді на „Проект словника“. Терміни, що хочуть, те й роблять: напр., термін української *затичка* захопив собі аж три позиції—„*штепсель*“—3079, „*пробка*“—1980 і, нарешті, на сором нам і Товариству—„*клапан*“—866. В останнім випадку термін *затичка* надруковано курсивом, т. б. т. комісія визнала його позицію влучною!

Вага цього словника в тім, що він робить непотрібним гортання тих словників, на матеріалі яких заснований. Але користуватись ним треба з великою обережністю, пам'ятаючи, що це проект не досить проредатований.

С. Паночіні.

VIII. Мистецтво.

1049 Народне мистецтво Галичини й Буковини. Народное Искусство Галиции и Буковины и Земский Союзъ въ 1916—17 г. войны. Изд. Комитета Ю. З. Фронта В. З. С. Киевъ. 1919. Стр. 65 in fol.

Одним з завдань, що стояли перед Всеросійським Земським Союзом за часи війни була допомога людині, що потер-

піла од військових подій. В цій галузі діяльність Союзу виявлялася між иншим і шляхом організації трудової допомоги. Отже таким чином виникло на фронті та в прифронтівій смузі багато різноманітних майстерень шевських, майстерень для латання, та між иншим і низка майстерень художньо-промислових.

Щось подібне до справоздання про діяльність цих останніх є вищезазначене видання „Народне мистецтво Галичини й Буковини“; заголовок надто широкий, бо справа йде тут не про народне мистецтво, а лише про заходи що до його розвою в ненормальних обставинах фронтового життя, причому увага концентрується майже виключно на майстерні жіночих виробів і переважно шиття.

Безумовно цікаво прочитати оповідання про те, як з невеличкого почину—майстерні на 10—15 робітниць, що була улаштована д. Шушановою в Острові-Будневі в першій чверті 1915 р. за які-небудь півтора роки виросло велике підприємство з чотирьма десятками майстерень, чотирьма тисячами робітниць та з оборотами на сотні тисяч карбованців. Цікаво переглянути таблиці, що наочно показують зріст цієї справи; але до народнього мистецтва усе це має дуже мало відношення. Правда, в книжці знаходимо де-кілька сторінок про те, як щиро „закохані в красі“ Карпатські українці, які гарні їх національні костюми, про те, як кожна побутова річ у них є свого роду художнім витвором і т. п.; знаходимо також коротеньку характеристику буковинських шитків та визерунків, але ж художньо-етнографічного аналізу цієї галузі народньої творчості в книжці нема.

Складається книжка з двох частин: п'яти невеличких статей (п. п. Біляшівського, Тугенхольда, Спаської, Полінової, Прибильської) та з „Дѣлового Обзора“. Статті мають більш газетний характер, не претендуючи на науковість. „Дѣлового Обзор“—чисто бухгалтерський.

Надруковано статті у двох текстах: російському та українському, „Обзор“—тільки по російськи. Треба заважити прикру недбалість в перекладі з російської на українську. Так, слово „руководѣльє“ передається словом „вишивки“ (стр. 13, 14 і инш.); „многоугольникъ“—„восьмикутник“ (стр. 44); „хранитель“ Клівського Музею Д. М. Щербаківський в перекладі на українську мову зробився „директором“, а з 4.000 робітниць Островської майстерні, про яких говориться в російському тексті, до українського перейшло лише 600 (стр. 24) і т. п.

Цілком окреме місце займають в книжці фарбові таблиці визерунків, кахлів, писанок та кінцівки й заставки роботи Прибильської та Мозалевського. Ці таблиці і малюнки з текстом зовсім не зв'язані, але мають самостійну художню вартість. Можна пожалкувати, що таблиць цих надто мало (усього шість) і що видавці замість того, щоби побільшити їх кількість і таким чином дати хоч би невеликий художній альбом по мистецтву Галичини й Буковини, як воно і проектувалось спочатку (ст. 65), витратили енергію й кошти на друкування тексту порівнюючи незначного інтересу і вже зовсім невдатних репродукцій аматорських фотографічних знімків (ст. 19, 33 та ин.).

Навидовижу чепурний, особливо для сучасного видання, зовнішній вигляд книжки зі стальною обгорткою д. Прибильської в характері Буковинської тканини.

С. Гіляров.

ІХ. Поезії.

1050 О. Олесь. Твори. Том III. Видання друге. Київ. Ви-во „Криница“. Ст. 144. Ц. 15 грив.

Маємо друге видання третього тому поезій Олесь. Перше видання цього тому, що давно вже розійшлося, вийшло десь коло 1912 року (на самій книжці року не вказано) і містило в собі знамените „Що року“, „Над Дніпром“, „Трагедія серця“ і „З лірики“.

В другому виданні знаходимо ті ж поезії і в тім же розкладі, що і в першому виданні,—тільки в відділі „З лірики“ випущено педагогічну „Рідне слово в рідній школі“. З цього вже бачимо, що поет критично ставиться до своїх творів і наново випускає їх тільки після перегляду. І справді, перечитуючи самі поезії, знаходимо тут де-які зміни в порівнянні до 1-го видання. В другому виданні поет иноді змінює окремі слова, иноді вирази, образи. Для прикладу спинимось на де яких змінах. „Не тягнуться валки по битих шляхах“—було: не тягнуться фури... „Потоками щастя весь світ залило“—було каскадами щастя... „І страшне чуття облуди В серце стрілами впялось“—було: кітлями впялось. В однім місці знаходимо—„І для ніжних шлунків винувате зерно Мелеться в млинах“—замість добрих; але які ж ніжні шлунки в українському селі?!

Ще частіше знаходимо виправки цілих виразів і образів, і в більшості такі зміни дають кращі варіанти; наприклад—раніший текст:

„І тільки твій слід на землі я знайду,
Твій слід чарівний і знайомий,
Як сокіл я з неба в ту мить упаду
І стану в красі нерухомиї“...
перероблено:

„І тільки твій слід на землі нападну,
Твій слід чарівний я пізнаю,
Як сокіл з-під неба в ту мить упаду,
Впаду, засміюсь, зарідаю“.

Такий варіант звичайно треба признати сильнішим і яскравішим.

Проте, в інших місцях, на наш погляд, зміни не дають кращого вірша; наприклад— „Чи скоро я вглежу Усміх його“ (сонця)— було— „Крила його“; „Білі сніги опустились, Згорбились, Танути стали“ — було — „Білі сніги опустились—І танути стали“.

Варіант в першому виданні здається кращим, бо зміна ритму в „І танути стали“ дуже гармонірує до тієї зміни, яка має статися з снігами.

Поруч з меншими знаходимо чималу зміну—дуже гарний варіант про дівочу непостійність.

„Бо дівчина, хмарка наче—
То розквітне, то заплаче“, і т. д. (в „Над Дніпром“).

Взагалі що-до самих поезій, то друге видання дає де-що навіть кращого, як в першому виданні.

На-жаль, в-во „Криниця“ недбало поставилося до видання, до видання того поета, якого треба видавати як найкраще. Тут знаходимо багато помилок, мова іноді також неправильна: „І пух твій розкидали білий“ (зам. свій); „все що ни есть навкруги“; *в-ночі і вночі, вранці, в-день*, яблуки (зам. яблука), „точуть шаблі“ (зам. точать), з під (зам. з-під), *пройди і не гляну* (пройду і не гляну).

Прикрим русизмом треба признати й таку форму—„В мене цікавість жіноча більше від страху була“ (зам. більша цікавість—сінтаксична особливість української мови).

А на закінчення треба сказати: приємно мати нове видання Олеся, але кращих поетів наших треба видавати як найкраще.

II. Горещкий.

1051 О. Слісаренко. На березі Кастальському. В-во „Сяйво“. Київ, 1919. Стор. 80. Ціна 20 грив.

Літературний урожай минулого року приніс нам ще одну книжку поезій, що з'явилася друком уже наприкінці зимового сезону. Книжку невелику, не зовсім виразну, з огляду на власне обличчя авторове, але

разом з тим далеко не безінтересну. Назва її—„На березі Кастальському“—переносить нас в сферу Аполлонового культу, її формат пригадує перші два томи Олесевських поезій (в Петербурзькому виданні), а зразки власної творчості поета розгортають перед нами картину довгого й пильного шукання свого власного стилю та тону, довгої й пильної роботи поетової над власним віршом.

Почав автор, здається, з Олеся й Чупринки; від них подався до Бальмонта, безперечні ремінісценції з якого раз-у-раз надібуємо „на Кастальському березі“; через Бальмонта прийшов до велемовно-ефективного символізму в дусі Якова Савченка—до Огненого Порога й Огняного Хвоста, Соняшної Смуги й Весняної Змоги, Білого Рогу й Таємничих Ковалів; а ще далі—перескочив через Савченка і подав нам цілу низку прегарних, насичених образами і мальовничих поезій: Вечорі („Над розхвильованими нивами“), Хрести Придорожні, Посуха і т. инш. Отже маємо три стилі, три різні маніри: найдавнішу—Олесевсько-Чупринківську, пізнішу—Бальмонтівсько-Савченківську і найпізнішу, яку можна подекуди з повним правом називати Слісаренківською.

Для першої маніри характерні поезії, що автор виніс на кінець збірки: „Тоді як тихий сон злетить тобі на очі“ (стор. 62), „Я мов тінь пройду в житті“, музичне „Не заплаче рідна мати“ (стор. 72), „На чужині“ (стор. 73) і нарешті весь цикл „У горах“ (пор. „У Криму“ в I т. Олеся). Для другої—Полов:

Полонив мене Великий Бог,
Полонив Великий Добрий

та Квітка Синегуб:

Над могилами самогубців
Уночі схилився Білий Ріг.
Над могилами Синегуб цвів
І ніяк одповісти не міг.

Для третьої—„Співають коло червоної брами“ та На пасіці. Спочатку автор не виходить з зачарованого кола Олесевських настроїв і тем:

Раз хмарка світлим ранком,
Під згуки водних лір,
Легким своїм серпанком
Повіяла чоло гір.

Струмки кресали скелі
Й гукали їй: лети,
Бо ми тоді веселі,
Коли ридавш ти.

З „палом-травою“ і „улюбленим цвітом-Огнецвітом“ з'являється у Слісаренка лексикон і ритми другого його учителя—Чупринки:

Хай в душі твоїй, як хвиля,
Нижній родиться мотив,

І летить під час весілля
Нерозважний юний спів.

А ще далі Слісаренко вклоняється перед великими літерами і невиразними заїменниками—„чийсь“, „хтось“, „чнесь“, „щось“, переймаючи їх од своїх найближчих кастильських товаришів та сусідів:

*Хтось жалібно стогне в бур'янах придо-
рожніх...*

*Хтось рапи неба роз'ятрив...
Серце чнесь кров'яніє на камені...
У морі чорному на білім камені
Чийсь жорстоко підтяті крила...*

Занадто сильно піддається наш новий кастильський жрець впливам чужої індивідуальності!

Але підпадаючи чужим впливам, Слісаренко разом з тим помалу перетравлює їх у собі, використовує їх, як певний учебний матеріал. То поставить перед собою залячу підбрати вишукані рими, і тоді кокетує такими созвучностями, як „самогубців—синегуб цвів“; то захопиться грою звуків, почне бавитися франтовитими, а проте штучними й неглибокими алітераціями: „думу дума дуб дібровний“, „золотисто зомлівають над землею змії-дзвони“; то нарешті поженеться за образом, за влучним і гострим словом,—стане вигадувати такі порівняння, як

*в'яжуть важкі снопн
вечірові зірниці.*

але кінець-кінцем все це—проби пера, етюди для будучої картини, школа поетичної техніки, „опыты“,—як у Брюсова. Таке вражіння—принаймні на мене—справляє Слісаренкова книжка.

Як оригінальний поет, Слісаренко почав виходити на власну стежку тільки недавно. Лежить та стежка не через наслідування Олеся та Савченка, а через ті багаті образами спроби, які нерідко надбуем в збірці. У Слісаренка є дар поета-живописця:

*За день квіткам тепла доволі
Наляло сонечко в чарки...
Весняна ніч вплела у коси
Червоний місяць, як дукач...*

Зразковою поезією в цьому роді є поезія „На пасіці“.

*Давай. Душлянка. На березі білій
Іконка праведних Зосими і Саватія
Над вуліками-келіями день цілий
Кружає працьовита братія.
Несуть у келі ченці крихаті
Мед золотий і віск на жовті свічі
Привіт мій вам, працювники завзяті!
Уклін мій вам, невтомні будівничі!
Невтомно цілий день працює братія
А вечером стихають в келіях шуми руху...
Іконка праведних Зосими і Саватія
Вартує монастирь від злого Духу.*

Образ викінчений і рел'єфний, який дає змогу певні надії покладати на хист д. О. Слісаренка.

Подібно до інших найновіших наших поетів, Слісаренко свідомо ставить до питань поетичної техніки, шукає інтересних ритмів і строфічних сполучень, стежить за звуковою стороною своїх поезій. Спроби „вільного віршу“, не зовсім звичайні рими, алітерації, терційні чергування рим („Вечорі“)—все це показує, що тут маємо ми діло не з безпосереднім провінціальним аматором поезії, а з людиною, яка уважно коло себе і свого віршу працює. Огріхи, правда, трапляються частенько: бувають у автора й русизми („шляхів розбіги“, „водне тіло“), і прозаїзми („о білі зорі, о білі криги у формі зір“), і просто банальності („Не можна юність прожити двічі, в сухих озерах збудити сплиск“),—але русизми автор поділяє з багатьома молодими нашими поетами, що менш ніж треба ходять коло літературної мови, а його прозаїзми й банальності, сподіваємось, минуться згодом, з розвитком поетичного таланту. І тоді Слісаренко з повним правом займе своє місце коло Кастильського джерела.

Мик. Зеров.

Х. Музика.

1052. К. Стеценко. Початковий курс нотного співу. (Методико-дідактичні матеріали). Шкільна секція ч. 10. Київ, р. 1918. Видання Т-ва „Вернигора“. Ст. 32. Ц. 60 коп.

1053 Його-ж.—Шкільний співаник. Ч. I. Т-во „Вернигора“. Київ. 1918 р. Ст. 19. Ц. 1 карб. 20 коп.

1054 Його-ж.—Шкільний співаник. Ч. II. Ст. 31. Ц. 3 карб.

Видана т-м „Вернигора“ книжечка К. Стеценка уявляє собою разом з додатковими „шкільними співаниками“ незамінний матеріал для шкільного вжитку. Це перша і, треба сказати, дуже влучна спроба систематичного викладу навчання нотного співу. Не легкій галузі шкільної освіти, особливо серед елементу невідготованого музикою. Цю важку працю навчителя і має полекшити нове видання. Треба визнати, що виклад зроблено не тільки з повним знанням справи, але з великою логичною консеквентністю, котра вже не залишає по собі жадних запитань, а крім того трактовано самий предмет з простотою і ясністю думки, які може дати тільки серйозна практика.

Що до співаників, то матеріал у їх підібрано дуже добре і з музичного боку, а так само що до змісту текстів, в котрих, особли-

во в другій частині, червоною ниткою переходить дух національної гідності. Це саме те, чого нам бракує в вихованні молодшого покоління. Заведено в співаники мелодійні найкращі пісні, між якими трапляються й дуже популярні, співані мійськими інтелігентськими хорами. Те, що така добірна музика через школи полетіть десятками струмків у село, має велике значіння, особливо що до боротьби з різними несприятливими впливами, які в останні часи все більше засмічують чисте джерело української музики.

Отже закинувши про кілька коректурних помилок та русизмів, що втерлися між чистої мови, — „початковий курс нетного співу“ К. Стеценка треба рекомендувати до як найширшого розповсюдження.

Н. Дубровська-Трикулевська.

1055 Марш до драми Л. Старицької-Черняхівської „Гетьман Дорошенко“. Вид. гуртком ім. М. Лисенко при т-ві „Боян“ у Полтаві. 1918 р. Ц. 1 карб.

Музика до п'єси „Гетьман Дорошенко“ була написана М. Лисенком незадовго до смерті його. Та буди в той час людиною вже літньою, композитор наш зберіг всю чуйність своєї вдачі як з-замолоду. Так перейнявшись трагичністю моменту й вилити це в небагатьох власне згуках, відбити в їх разом з тим стиль епохи — міг тільки великий музикант й великий українець, яким і був раз-у-раз славетний М. Лисенко.

„Марш Дорошенка“ — прекрасний і сумний, як прекрасною і сумною зостанеться завжди в пам'яті сучасників згадка про самого автора її...

Н. Дубровська-Трикулевська.

Некролог.

О. О. Мурашко.

† 14 червня 1919 р..

Не раз приходилося нам чувати, як де-хто з кол російських ставився іронічно до українства Мурашка: вихованець і лауреат Петербурзької Академії, активний член вистав петербурзьких та московських, який же український художник Мурашко?

В минулому ми маємо приклади того, що і Левицький, і Боровиковський, Лосенко, Ге, Репін та інші, записані на почесних сторінках історії російського малярства.

1773

І тому на ці іронічні випадки мені хочеться одповісти фактами.

Яко представник чистого мистецтва, О. О. не надавав великої ваги питанню національному; художник для нього був людиною космополітичною.

Крім того, безпосередній контакт його з Заходом, де він так довго працював, міцно зв'язав його з мистецтвом європейським, і всі свої симпатії О. О. оддавав Заходові. Там він був своїм; там талан його мав аудиторію, яка розуміла і любила його, там він знайшов і оцінку своєї творчості.

З походження і виховання — українець, перенятий європейською культурою, він не затримався на-довго ні в Петербурзі, ні в Москві „на ловлє счастья и чиновъ“, — його тягнуло на Україну, де, натурально, він не міг знайти відповідної для своєї діяльності атмосфери: до нього Київ відносився з пошаною трохи переляканого неукраїнського провінціала.

А тому з 1909 р., коли О. О. Мурашко став постійним мешканцем Києва, він виставляв свої твори переважно закордоном — в Берліні, Мюнхені, Венеції и т. инш. Дуже рідко виставлявся він в Москві, а ще рідше — у Києві.

Але така енергійна, діяльна людина, як покійний Мурашко, не могла навкруги себе бачити те мертве, сонне болото, яке уявляє з себе Київ з погляду мистецтва.

І О. О., ще задовго до війни, поставив собі метою утворити в Києві Академію Мистецтва, але заснувати її на фундаменті національному, зв'язати з мистецтвом народнім, аби Академія не була в повітря, а дійсно відповідала потребам рідного краю.

Хиба-ж це думка московського, або пензенського художника?

Другий факт. Коли при кінці 1915 р. гурток наших художників збирався улаштувати в Москві виставу українських художників, то на пропозицію прийняти участь в цій виставці Мурашко відповів: „але-ж натурально, що я, яко українець, не тільки візьму, але й мушу взяти участь в виставці“.

Що ж торкається 1917—1919 рр., то в цей період Мурашко виступав не тільки, як художник український, але приймає діяльну участь в справах національного мистецтва і, до певної міри, громадського життя.

Батько Мурашка, Ол. Іванович, був власником відомої в Києві іконописної май-

1774

стерні. Весь уклад життя в його домі був типовим укладом життя заможного ремісника з додатком тієї патріархальності, яку надавав самий фах Ол. Івановича. Майстерня працювала не тільки хліба ради, а й для Бога.

Українська старосвітська провінція була своєю в тій майстерні: сюди приїздили сільські батюшки, селяне, повітові купці, що замовляли ікони, кіоти та іконостаси.

В такій сем'ї родився р. 1879 О. О. Мурашко.

Безперечно, що всі ті святі, золоті „фони“, яскраві фарби, вся чарівна лабораторія батьківської майстерні рано збудили творчі сили будучого художника, а працюючи в малярській школі дядька, М. Ів. Мурашка, знайомлючись з мистецтвом взагалі, молодий Мурашко рішуче запротестував проти вузької перспективи, що малював батько синові. Після смерті батька майстерня повинна була перейти до сина, перейти зо всіма атрибутами забезпеченого матеріально, спокійного життя.

Але мистець, що жив в душі О. О. шукав не хліба, а ідеї. Бідувати, але бути художником, служити красі, творити вільно, а не залежати від некультурного смаку „заказчика“.

Після завзятої боротьби між сином та батьком, останній, під впливом проф. А. В. Прахова, нарешті виправив сина до Петербурзької Академії.

Академію О. О. Мурашко скінчив по класу Рєпіна. За картину „Похорон кошового“ молодому художникові Академія присудила велику золоту медаль і одіслала його в закордонну екскурсію, речинець якої двічі продовжувала (це, здається, нечуваний в літописях Петербурзької Академії випадок).

З цього властиво моменту і починається життєпис того Мурашка, якого знають всі—і у нас, і за кордоном.

До цього часу під впливом Рєпіна, передвижників (з якими він часом виставлявся) праці Мурашка, хоч і одзначаються талановитістю, але ще відбивають впливи Академії: кольорова гама сіра, бідна барвами, ніби забрукана нудною сльотою Петербурзького неба (пригадайте, напр., портрет М. І. Мурашка на виставці професорів Української Академії Мистецтв в листопаді 1917 року).

Перебування в Парижі зараз же відбилося на творах Мурашка поширенням кольорової гамми, бурхливістю темперамента, віртуозністю техніки.

Про це свідчило те, напр., невелике полотно, що було виставлено Мурашком на виставці передвижників в 1903 р. під назвою „Серафіма“—яскраво талановита річ, яка заганяла в кут всі „стовпи передвижників“.

Вражіння це з подорожі по Італії, Алжиру,—небо, сонце, гарячі, блискучі фарби цих країн ще побільшили кольорову вражливість художника. І оселившись вкупі з гуртком талановитих молодих німецьких художників в Мюнхені (в німецькому „Барбізоні“ — Дахау), О. О. Мурашко добуває з своєї палітри нові незвичайно барвисті ефекти.

І от, озброєний високою технікою, європейець по культурі, О. О. вертається нарешті до дому, вертається, яко закінчений художник, для якого техніка, всяке знання лише засоби для того, аби висловити власні думки, почуття та настрої.

На короткий час затримується О. О. в Петербурзі, а з 1909 р. остаточно поселяється у Києві.

Тут він малює цілий ряд чудесних портретів та картин.

В Москві на виставці всіх зупиняє перед собою прекрасний портрет пана Z на тлі рожевої фіранки, на котрому делікатним ньюансом виліплюється теж в теплих рожевих тонах жіноче обличчя в рожевому вбранні. І з яким смаком, з якою сміливістю кинута серед такої ніжної гамми чорна пляма крісла!

У Києві ж була намальована Олександром Олександровичем картина „Карусель“, що була виставлена в Москві і за кордоном, картина переповнена радістю життя, сонцем, веселою райдугою кольорів; „Тихі думи“, що закуплено у Венеції до галереї в Нью-Йорці; чудово витворена картина „Соняшний промінь“ (дівчина перед люстром, освітлена вечірнім сонцем), „Баби“, „Сем'йовий портрет“ і сила етюдів, ескизів, рисунків, пастелів...

В своїх останніх творах Мурашко знов шукав нової кольорової тональності: загальна гамма його праць ставала більш темно-гарячою і нагадувала еспанців.

В 1912 р. О. О. Мурашко улаштував в Берліні свою власну виставу. Вона мала великий успіх і потім була повторена в Кельні та Дюсельдорфі. Твори його все частіше з'являлися по виставах Мюнхена, Парижа, Амстердама, та на міжнародних виставах Венеції.

Культурність, вплив великих майстрів, здорові, глибокі художні почуття захистили талант покійного від сухого натуралізму і від безпідставних шукань абстрактного мистецтва. Ніколи він не знижувався до того, щоб купувати оплески публіки ціною дешевого ефекту, злободенної теми.

В портретах він не шукав психологічних подробиць, рисунок мав легкий, витворний, в кольорі був яскравий і сильний. Мистецтво Мурашка було радісним, бадьорим, а тому здоровим і чистим.

Українське мистецтво понесло в особі О. О. Мурашка невимовну втрату. І по смертна вистава творів покійного,—де буде зібрана можливо більша кількість його праць,—покаже нам, яку велику творчу роботу зробив О. О., якого велетня, якого лицаря мистецтва втратила наша українська штука.

Яким же словом може висловити свою скорботу Українська Академія Мистецтва, в заснуванні якої брав такв діяльну участь покійний, в оборону прав і гідності якої він не жалкував ні сил, ні енергії і де, як керувник-професор, він користувався серед студентів Академії такою пошаною і любов'ю!

Утворити ґрунт для рідного, самобутнього мистецтва, випустити з майстерень Академії на арену мистецтва молоді сили, свідомі, переняті національним духом—такі були мрії та останні думки покійного.

Покликаний в 1917 році комісаріатом освіти до комісії по заснуванні Академії Мистецтва, О. О. Мурашко брав діяльну участь в громадському життю; він працював в комісії по художній освіті, розглядав проекти рисунків для грошей, марок, а останній час розробляв для „Всеиздата“ грандіозний план видання всіх художніх творів нашого народнього мистецтва.

Історія нашої культури і нашого мистецтва не забуде О. О. Мурашка. Він ще довго житиме в нашому мистецтві своїми заповітами, буде зразком для молодих талантів, учителем чесного і чистого відношення до завдань мистецтва!

Проф. М. Бурачек.

В. Д. Петрушевський.

† 18 червня 1919 р.

Не стало Віктора Дмитровича Петрушевського, одного з директорів видавництва „Час“.

Покійний був жертвою провокації, що такого розвитку досягла за наших сумних часів, і можна думати, жертвою несповиннок.

Людина далека од активної політичної роботи, книгарь і видавець, він був притягнений до слідства й розправи „Чрезвычайной Комиссії“, як обвинувачений в організації чергової „контр-революційної змови“, і через три тижні після свого арешту розстріляний в В. У. Ч. К. на Катериненській ул. 18 червня ц. р.

Небіжчикові було 42 роки. Народився він в сім'ї священика, на Херсонщині, — учився в Одеській духовній семінарії, по скінченню якої вступив до Юр'євського (Дорпатського) ветеринарного інституту. В 1904 році за „противоправительственную агітацію“ на Херсонщині та за участь в де-яких студентських справах був заарештований і по семи місяцях в'язниці висланий до Сибіру, де вибув 2½ роки. Вернувшись з заслання і скінчивши інститут, служив земським ветеринарним лікарем у Київському повіті, а потім—з 1913 року—в самому Києві де приймав помітну участь в громадському житті, як член ради старшин Українського Клубу та один з ближчих учасників т-ва „Час“. З осені 1915 р. він увійшов в склад дирекції „Часу“, а останні місяці свого життя стояв на чолі роботи товариства.

Смерть В. Д.—тяжка втрата для української книжної справи, взагалі небагатої на відданих і діяльних робітників.

В. П. Науменко.

† 8 липня 1919 р.

Володимир Павлович Науменко народився р. 1852-го, липня 7-го в Новгородсіверську, де батько його був директором гімназії. Учитися почав в Білоцерківській гімназії, куди батька його було переведено на ту ж посаду, а з осені року 1861-го до самої смерти жив у Києві, де скінчив 2-гу гімназію й університет, і де пройшла вся його майже 40-літня педагогічна, культурно-просвітня, громадська й політична діяльність. Ще студентом почав він учителювати по початкових школах, а з року 1873, скінчивши університет, був учителем російської мови й літератури в 2-ій гімназії та в інших середніх школах Києва аж до р. 1903-го, коли, вийшовши на пенсію, збирався віддати всі свої сили виключно літературній та науковій діяльності. Але з осені р. 1905-го знову повернувся до шкільної діяльності вже в приватній під його фірмою заснованій, гімназії в ролі її директора, і працював в ній аж до серпня р. 1914 го.

Батько Вол. П-ча походив з лубенських козаків і ще за молодих літ виявляв інтерес до українського письменства, не тільки його вивчаючи, але й пробуючи перекладати на українську мову чужих письменників. Ця любов до рідного слова та культури прищепилася й молодому педагогові, і з початку 70-х р.р. Вол. П-ч близько зійшовся з гуртком „Громада“, члени якого вели тоді активну й живу, переважно культурну, роботу на українському ґрунті. З р. 1875-го він уже був скарбником „Громади“, а з р. 1876-го, після знаменитого Ієх Іозефовіана, що наклав тяжкі пута й на культурно-національні змагання українців, В. П-ч виступав до групи 12-ох, яка вирішила перенести свою діяльність за кордон і виправила туди з цією метою М. П. Драгоманова, де той, у Женеві, й розпочав жваву діяльність в ролі українського Герцена. Обов'язок вести зносини з Драгомановим покладено було „Громадою“ на В. Павловича. Від самого заснування „Кіевской Старини“ Вол. П-ч стає її постійним співробітником, а з р. 1891-го—коли „Громада“ взяла видання журналу в свої руки—його фактичним і (з р. 1893-го) офіційним редактором. З 80-х років він починає збирання матеріалів до Словника української живої мови, виданого в р. 1906-му під редакцією Грінченка, і ґрунтовно студіює українську мову. Результатом цих студій була праця, яка довгий час була єдиною серйозною студією в цій обсягу: „Обзоръ фонетических особенностей малорусской рѣчи“ (К. 1889). Історія з'явлення в світ цієї праці може характеризувати умови, в яких доводилося тоді працювати українцям. Це був курс, читаний В. П-чем в приватнім помешканні на прозьбу студентської української молоді і, звичайно, в обстанові повної таємності. Обробивши його, Вол. П-ч подав його до цензури під назвою „Опытъ малорусской грамматики. Ч. I-ая: ученіе о звукѣ“. Петербурзький цензор повернув рукопис назад, заявивши: „Какъ мы можемъ разрѣшать къ печати грамматику того языка, котораго мы не признаемъ существующимъ“. Тоді, переробивши назву, В. П. провів книгу через київську цензуру. Багато лиха зазнав він від цензури і в ролі редактора. Чимало неприємностей зазнав і від адміністрації, і від ворогів із чорного стану, але не покладаючи рук продовжував служення „несуществующему языку“ і рідній культурі, працюючи, як видавець, редактор, учений і журналіст, та прищеплюючи молодим поколінням нові гуманні й культурні погляди, як педагог.

З-під пера В. П-ча вийшло більше 130-ти студій, заміток і різних статей, присвячених українському письменству, фольклору, історії укр. культури, вивченню укр. мови. Працював він і як публіцист в органах київської періодичної преси і в „Украинской Жизни“. Як педагог, часто виступав в пресі в справах шкільної політики і шкільної реформи. Попрацював багато, як голова „Кіевского О-ва Грамотности“. Був він і одним з фундаторів „Українського Наукового Т-ва в Київі“, і під час примусового виїзду з Київа проф. М. С. Грушевського, був головою Т-ва. Від часу заснування Укр. Центральної Ради і до повороту М. С. Грушевського до Київа, В. П-ч був Головою Центральної Ради. Головував він і на першому українському з'їзді педагогічному (в квітні 1917-го); після призначення М. П. Василенка попечителем київської шкільної округи був його помішником, а з липня р. 1917—попечителем, до листопаду, коли покинув цю посаду, розійшовшись з Генеральним Секретаріатом Освіти з-за увільнення з посад бувших окружних інспекторів. В літку р. 1918-го, коли пост міністра Освіти Української Держави заняв М. П. Василенко, В. П-ча призначено було членом Ради Міністра, що мала заступити т. зв. Шкільну Раду, і В. П-ч був її фактичним головою. Останній місяць гетьманщини він був Міністром Освіти.

Як політичний діяч, В. П-ч працював в рядах партії к.-д. з часів її заснування, але в р. 1917-му організував українську демократично-федеративну партію. Переконаний федераліст, він тримався дуже поміркованої програми в питаннях соціальних.

В де-яких колах українського громадянства була тенденція одіозно трактувати політичні кроки В. П-ча за останній революційний період. Але не можна забувати того, що це був старий семидесятник, вся діяльність якого проминула в умовах цілком одмінних від умов сучасних,—обережний, лагідний і далекий від революційної психології.

Руки убивців одірвали його від праці на ниві української культури: і в останні дні він, як і все своє життя, працював для України. Одержавши від Академії Наук спеціальне доручення, він продовжував обробляти матеріали до історії українського письменства, перший випуск яких вийшов за кілька місяців до його смерті. В передмові до них він висловлював свою віру в те, що українська національна сві-

домість і далі розгоратиметься, як „велике огнище національного відродження“, і з погляду на значіння його праці в розбудженні того огнища національної свідомости й треба виходити всім, хто хоче оцінити його діяльність. *П. Зайцев.*

П. Я. Дорошенко.

† 12 липня 1919 р.

В ніч з 12 на 13 липня ц. р. Одеською незвичайною комісією розстріляний „в порядку краснаго террора“ б. Главноуправляючий справами мистецтва і національної культури Петро Яковлевич Дорошенко.

Потомок давнього старшинського роду, нащадок гетьмана, П. Я. народився в родовому гнізді Дорошенків, в Глухівському повіті на Чернігівщині—15 жовтня 1857 р. Освіту одержав в Новгородсіверській гімназії та Київським університеті, де скінчив медичний факультет. Якийсь час був ординатором при хірургічній клініці в Києві, а потім на протязі двадцяти літ (1887—1908 р.) займав посаду міського лікаря („городового врача“) в Глухові. В 1908 р. переїхав в Чернігів, де був Директором Дворянського Пансіона-Пріюта, Головою Комісії Губерського Земства по завідуванню музеєм В. В. Тарновського та помішн. голови Чернігів. Губерської Архивної Комісії. В літку 1918 р. запрошений на посаду Главноуправляючого справами мистецтва і національної культури. Перед вступом в Київ комуністичного війська виїхав спочатку до Винниці, а потім до Одеси, і звідти до Києва вже не повернувся. Медик по освіті, П. Я. з покликання був бібліофілом та колекціонером. Протягом мало не всього свого життя він збирав пам'ятки української старовини і мистецтва, архивні матеріяли (переважно родинні архиви українських фамілій Чернігівщини) і всі цінні книжки всіма мовами і по всіх галузях українознавства. Свої колекції, архив і величезну бібліотеку незадовго перед своїм виїздом перепровадив до Києва. Чужий своїми настроями і переконаннями для молодих поколінь української інтелігенції, він виявляв свої національні симпатії майже виключно в сфері культурно-історичних інтересів, і в цьому розумінні був представником „поміркованого українофіліства, типового для де-яких аристократичних фамілій українських“. Кілька заміток небіжчика на теми з української старовини видруковано в „Київській Старині“, „Чернигов. Земск. Сборн.“ та „Трудахъ“ Археол. З'їздів. Докладний некролог його в „Проміні“, ч. I, 14 (27) серпня 1919 р.

Володимир Кобилянський.

† 10 вересня 1919 р.

10 вересня (28 серпня ст. ст.) в Київській Олександрівській лікарні вмер молодий український поет, перекладчик Гейне Володимир Олександрович Кобилянський.

Родом буковинець, з Чернівців, він належав до тих закордонних земляків наших, яких дві великі бурі сучасности—війна та революція—занесли були на Україну. Тут на Україні з перших днів української державности служив небіжчик в канцелярії Міністерства Освіти, потім в Головній Книжній Палаті і нарешті в Українському oddілі „Всевидаг'а“.—Як поет, він належав до тієї наймолодшої генерації нашої, що мала згуртуватися спочатку коло журналу „Студія“, а потім, кількома місяцями пізніше, виступила в „Музагеті“ (товариство і журнал). В цій генерації, що дала українській поезії таку дорогу перлину, як „Соняшні Кларнети“ П. Тичини і кілька інтересних збірок Загула, Семенка та Слісаренка, Кобилянський був одним з найменш експансивних і рухливих. Писав він мало і ніби-то неохоче. Але в критичних його присудах, в його манірі прислухатись до кожного слова з приводу власних спроб і виступів почувалась велика любов до поетичної форми і разом з тим велика авторська вразливість. Оригінальних поезій своїх він так і не зібрав. Кілька ліричних речей його з'явились в „Літер.-Наук. Вістнику“ („Натюрморт“, „Гріх“, „Божевілля“, „В новім руслі“ 1919. III); кілька п'єс було уміщено в „Музагеті“ та Одеському альманасі „Червоний вінок“ („Заклик“, „Я сокіл з гір зелених Буковини“, „Христос воскрес!“). Оригінальний поет в Кобилянському взагалі розвернувся мало. Всі його вірші, за кількома нечисленими винятками, справляють вражіння версифікаційних спроб; це насамперед шукання звукових ефектів, інтересних строфичних сполучень, чеканної фрази. Значно виразніший був Кобилянський, як перекладчик Гейне; тут йому дуже часто вдавалося артистично відтворити і тон і ритм свого оригіналу (візьмім на зразок в I томі такі ліричні п'єси, як „Хто кохає в перший раз“, або „Тангейзера“ в II томі). Для сучасної української поезії смерть Кобилянського—втрата живої й культурної людини, знавця і аматора німецьких поетів. І втрата ця тим прикріша, що вмер В. О. більш, ніж дочасно—йому було лише 24 роки.

К. В. Широцький.

26/IV 1886—† 31/VIII ст. ст. 1919.

Костянтин Виталієвич Широцький був сином священника м. Ладижина, Гайсинського повіту на Поділлі. Зрісши серед непорушеного „русифікацією“ етнографічного оточення народного, в старосвітській сім'ї, де жили глибокі традиції національні, він ще на шкільній лаві (спочатку в Тульчинській духовній школі, а потім в Подільській семінарії) був уже національно-свідомою людиною і впливав в цім напрямі й на своїх шкільних товаришів. Релігійний, з високо розвиненим почуттям естетичним, він ще за юнацьких часів почав цікавитися мистецтвом і мистецтвом релігійним з'окрема. Р. 1906, скінчивши семінарію, він вступив до історико-філологічного факультету Петербурзького університету, де одразу приступив до пильного й енергійного студювання дисциплін мистецтва під керівництвом проф. Айналова.

В Петербурзі, починаючи з дня вступу до університету К. В. Широцький діяльно працював в студентських українських організаціях. В гуртку „Українознавства“ при Пет. Унів. він брав енергійну, живу участь, раз-у-раз виступаючи там з рефератами. Скінчивши університет, працював в громадському Клубі „Громада“, як член Ради старшин і читаючи там лекції з історії українського мистецтва; секретарював в „Благодійному Т-ві“, брав участь в роботі Т-ва допомоги студентам-українцям ім. Т. Шевченка, одночасно закінчуючи магістерські іспити, і з осені 1915 р., як приват-доцент, розпочинає в Петербурзькій Університеті курс з історії старого київського і галицького мистецтва; з осені р. 1915 го до весни 1917-го бере він участь в організації вільних університетських курсів українознавства „Наша Школа“, викладаючи там історію українського мистецтва. Як діяльний член петербурзької філії Т-ва українських поступовців, стояв він близько до політичної її роботи, виступаючи й як делегат її на з'їздах Т-ва; пізніше вступив він до партії соціалістів-федералістів. Подорожуючи що-літа по Україні, Галичині та Буковині, влітку 1914-го року він подається далі до Італії, де знаходить силу цікавих даних і матеріалів для з'ясування й встановлення романських впливів на мистецтво України.

Не було такої української культурно-просвітньої організації, де б небіжчик не працював, підтримуючи її чи то літера-

турною участю в її підприємствах, чи то запрацьованою лептою грошовою.

Газети українські, тутешні й галицькі, календарі, інформаційні видання, літературні й наукові органи мали в особі небіжчика завжди продуктивного й енергійного співробітника. В київській „Раді“ і в львівському „Ділі“, в „Сяйві“, в „Ілюстрованій Україні“, в „Літературно-Науковому Вістнику“, в „Основах“, в „Записках“ нашого і львівського Т-ва, в „Україні“, в „Книгарі“, „Нашому Минувому“, в російських газетах і журналах, які відчиняли свої сторінки для вміщення українських матеріалів—скрізь знаходимо його студії, замітки й кореспонденції.

В р. 1914-му надрукована в „Искусствѣ Южной Россіи“ його велика студія, один з перших випусків широко задуманої праці, серії „нарисів декоративного мистецтва України“: „Художественное убранство украинского дома“, яка вийшла й окремою книгою (1914). Р. 1917-го вийшов його провідник по Києву, під назвою „Кієвъ“. Ця книга подекуди викликала гостру, сувору критику, бо в книзі були де-які помилки й занадто сміливі та нові твердження, обґрунтовати яких в ній він не міг, бо це було видання популярне; своїх же праць підготовчих опублікувати він не встиг.

Але помимо всіх дрібних хиб цієї книги, було в ній те, що відчула й одзначила українська критика: це—„душа“ Київ, широкий культурно-історичний фон, який воскресив в уяві читачів глибокі національні традиції старої столиці, нашої з часів князівських і козацьких. Це цікава монографія, а не „провідник“ в звичайному розумінню. Силою цікавого й нового матеріалу та умілим його освітленням книга ця оставила далеко позаду всі попередні видання такого роду.

Багато надрукував він, а ще більше лишилося в рукописах. Найцікавішою з них є стаття „Київ чи Новгород“, в якій широко й на підставі нових, невідомих ще науці матеріалів історичних, розглядає він питання про вплив київського мистецтва на новгородське. Написано їм і першу „Історію українського мистецтва“ в двох частинах. Видання її було-би найкращим пам'ятником небіжчикові.

В своїх статтях і розвідках він виявляв інтерес до всіх епох і до всіх галузів розвитку нашого мистецтва національного, переважно працюючи над іконографією, якої був найкращим може знавцем. Цікавою була його глибоко-культурна спроба оновити занедбаний стиль старого на-

шого малярства церковного: під його керівництвом і по його плану розписано було в українському стилі церкву в рідній йому Білоусівці (Опис зроблено їм же в „Основі“, 1915 р. кн. 2).

Студіюючи пам'ятки мистецтва методом археологічно-документального трактування К. В. Широцький часто перегружував свої дослідження наведенням маси сирого матеріалу, численних порівнюючих даних, але дуже помилився б той, хто спробував би характеризувати його працю, як працю компілятора: він сам був джерелом такої безлічі незнаних нікому фактів, що не один ще дослідувач буде використовувати його праці.

Тяжка шлункова хвороба, запобігти якій не могли лікарі, з р. 1915-го почала відбирати в нього енергію, якою він дивувався всім, хто його знав. Останні два роки життя його були страшною трагедією: безмежно захопаний в предмет свого наукового інтересу, свідомий своїх обов'язків перед рідною наукою й культурою, не мав він сили так, як слід, працювати і невимовно страждав від того. Останні два роки він майже не виїздив з с. Білоусівки і фактично не міг працювати ні в українському народньому університеті (р. 1917—18), ні в Кам'янецькому, професором якого призначено його з осені 1918 р.

Знавець наших музеїв, сам колекціонер, він чимало зробив для збереження пам'яток старовини й мистецтва нашого.

Як людина, він користувався гарячою любов'ю всіх, хто знав його і хто з ним працював спільно. Це була людина з кришталево чистою душею, з високим розумінням громадських обов'язків, людина, для якої служення національній культурі й національній ідеї було священним культом.

II. Зайцев.

В „Книгарі“ було уміщено такі статті пок. К. В. Широцького: „Кольорові папери“ (ч. 12—13), „Церковні стародруки“ (ч. 14), „Наше стародавнє інтролігаторство“ (ч. 17), „Продаж книжок у давньому Києві“ (ч. 18) і скільки дрібних заміток-рецензій в ч.ч. 1, 2, 3, 4.

В и д а в н и ч а х р о н и к а.

● Т-во „Час“ у Києві має намір в ближчому часі розпочати видання „Всесвітньої Книгозбірні“. Для обміркування плану видання і редагування укладено редакційну колегію.

„Всесвітня Книгозбірня“ т-ва „Час“ має належати до типу німецької „Philipps Reclam's Universal Bibliothek“ та російських—„Універсальної“ (книгоизд. „Польза“) і „Всеобщей“ („Акц. общ-ва Печатного Дѣла“) бібліотек і має завдання полати на книжний торг книгу поважну, серйозну, яка рахує не стільки на ту чи іншу літературну моду, скільки на повільний культурний зріст читача і разом з тим відповідає новим задачам, що стають нині перед нашим культурним життям. Має вся вона розпалитися на чотири серії. I. Пам'ятки світового письменства, тоб-то ті класичні твори, що давно вже увійшли в культурний набуток кожного народу, як Гомерові поеми або драми Шекспіра. Перекладання цих творів на українську мову почалося давно, але перші їх видання поросходились і пересічний наш читач ще й досі не знає, що Шекспірового „Гамлета“ та Софоклової „Антигону“ він може читати по-українському. Потрібує цієї літератури і справа позашкільної освіти і новонароджена українська школа. II. Твори чужоземних літератур. Тут вибір вид. спиниться на тих творах, що уявляють з себе інтересну художню інтерпретацію соціальних концепцій, або наукових та філософських ідей (романи Уелса, драми Метерлінка та Ібсена, „Ткачі“ Гауптмана, „Так промовляв Заратустра“ Ніцше ест), або являються цінними з огляду на свою художню форму, так що їх переклад може збагатити українську мову (О. Уальд—„Портрет Доріана Грея“, оповідання та романи Флобера). III. Українське письменство. В цій серії будуть видані пам'ятки трьох груп: 1. Твори українських класиків, які завше повинні бути на книжковому ринку (Н.-Левіцький, П. Мирний, М. Вовчок), 2. Твори тих українських з походження письменників, що їх написаво було на укр. сюжети, але російською мовою і що мають цінність, як пам'ятки певного напрямку (українська мода в російському письменстві). Сюди належать „Вечера“ та „Миргород“ Гоголя, „Буряк“ Наріжного, „Чайківський“ Гребінки і 3. Найкращі зразки нового письменства українського, які й досі ще не дійшли до читача в потрібному числі примірників („Fata morgana“ Коцюбинського, поеми Франка, драми Л. Українки на світові сюжети, оповідання й повісті Кобилянської) і які великий наш загаль знає тільки з назви. IV. Історія й культура. Ця серія обіймає загальні характеристики культурних епох, збірники статтів з історії культурного й соціального нашого життя, збірники критичних нарисів, присвячених видатнішим творам як українського, так і світового письменства й мистецтва—одним словом все те, що повинно увійти в свідомість середнього культурного робітника на українському ґрунті. В першому десяткові будуть видані: в серії I-ій—Гомер. Одиссея (в перекладі Ніщинського); Шекспір. Гамлет (в перекладі Куліша). В серії II-ій: Франс. А. Оповідання; Містраль. Спогади (в перекладі Г. Чикаленко); Гауптман, Г. Ткачі. В серії III-ій: Свидницький, А.—Люборацькі; Куліш, П. Чорна Рада; Кобилянська, О. Ца-

рівна. В серії IV-й: *Костомаров, М.* Збірник публіцистичних етюдів; *Збірник української публіцистики.*

Можливо, що з огляду на несприятливі умови друку в Києві, видання „Всесвітньої Книгозбірні“ буде перенесено за кордон.

● Т-во „Час“ видало в Празі: дві серії віршів з ілюстраціями і пунктирними таблицями для розмалювання під назвою „*Мої малюнки*“ (книжка призначається для дітей шкільного віку); „*Три народних казки*“ з малюнками П. Лапина; „*Війна грибів з жуками*“ (ілюстрована казка). Крім того випущено великий портрет Т. Шевченка в фарбах і виготовлено кліші до букваря Ф. Матушевського.

● Природнича Секція Українського Наук. Т-ва видає *Збірник пам'яті проф. Хв. Кіндр. Вовка* під редакцією О. Алешо та Л. Чикаленка. По характеру матеріала збірник поділяється на дві частини: 1. Статті про Хв. Вовка (промови, виглошені на зборах Природничої Секц. Укр. Наук. Т-ва, присвячених пам'яті Хв. Вовка) і П. Оригінальні праці. Перша частина містить статті: До біографії проф. Хв. Вовка (Волкова)—П. Стебницький; 2. Хведір Кіндратович Вовк як передісторик—Л. Чикаленко; 3. Проф. Хв. К. Вовк, як етнограф—А. Носов; 4. Хведір Кіндратович Вовк як антрополог—О. Алешо. Друга частина складається так: 1. Антропометричні дослідження Українського Населення Уманського і Таращанського повітів Київщини—О. Алешо; 2. Нова гіпотеза походження неолітичної культури—акад. П. Тутковський; 3. Вибірки з щоденника розкопок коло с. Сущнівки на Київщині в 1916 р.—В. Козловська; 4. Зразки первісного мистецтва на межі середньо-азійських пустель—В. Різниченко; 5. До питання про закрутки—В. Модзалевський; 6. Сторінка українських народніх вірувань про холеру—Д. Щербаківський; 7. З історії казкових мотивів античного походження—проф. В. Клінгер; 8. З старих пісень на Київщині—Л. Добровольський; 9. Жанр на українських кафельних нечах—Д. Щербаківський; 10. З діяльності Куліша в 1850-х роках (етнограф. пліни)—О. Грушевська.

До збірника додається портрет Хв. К. Вовка і багато інших фотографій.—фотографії українців Уманщини до роботи О. Алешо, фотографії з річей, виконаних В. Козловською коло с. Сущнівки (з них надзвичайно цікаві, і до цієї пори ще невідомі, вироблені з глини невеличкі фіби коні житла трипільської (доміканської) культури, що були знайдені при розкопках), фотографії з малюнків доісторичної доби (мабуть неолітичної) на скелях, малюнки фауни і епізодів з полювання (до розвідки В. Різниченка), фотографії моменту, коли баби зшитими намітками оперізують церкву (до статті Д. Щербаківського „Сторінка з українських народніх вірувань про холеру“) та інше.

До оригінальних розвідок та статей додається коротеньке резюме на французькій мові, а до статей про Вовка список його работ з відповідної науки.

Збірник друкується. Дотепер випущено п'ять аркушів.

● Всеукраїнський Кооперативний Видавничий Союз. Друкуються і незабаром вийдуть: *Проф. Вайнітайн.* Повстання світу і землі по переказах

і в світі науки; *Житецький, П.* Про українські народні думи; *Михайлюк, К.* Контрольні товариства годівлі молочної худоби; *Граве, Л.* Основи алгебри; *Нейрат.* Історія античного господарства; *Грінченко, Б.* Чудова дівчина, На розпутті, Соняшний промінь; *Музиченко.* Сучасні педагогічні течії в Західній Європі і Америці; *Родніков, В.* Години оповідань. Дитяча книжка в системі трудового виховання; *Савицький, А.* Сільсько господарська кооперація; *Старицька-Черняхівська, Л.* Милость Божа; *Пушкін.* Збірник в перекладі Вороного; *Доде, Альфонс.* Білі гвоздики; *Зінковський.* Введення в педагогіку; *Володимирський.* Школа природного розвитку. Виготовлені до друку: *Проф. Зінковський.* Вступ до педагогіки. Про соціальне виховання; *Марковський* Хрестоматія української літератури XVI—XVIII століть; *Шохор-Троцький.* Методика початкової математики; *Рам.* Основи електротехніки; *Гізевиус.* Ботаника практичного життя; *Проф. Гайзен.* Фізіологія рослин; *Леб.* Вступ до біохемії; *Гекель.* Природа й людина; *Гейльборн.* Ембріональна історія людини; *Брюкс, Е.* Організм ссавців та його функції; *Гекель, Е.* Світова загадка; *Бельше.* Походження людини; *Акад. Тутковський.* Нариси з природи України; *Кауфман.* Теорія і метод статистики; *Банківська енциклопедія.* *Проф. Штаудінгер.* Споживча кооперація; *Коваль.* Сівалка. Підручник для середніх с.-г. шкіл; *Гр. Григоренко.* Твори. Том II; *Грінченко, Б.* Серед темної ночі; *Грінченко, Б., Н. і М.* Під хмарами сонечко та інші оповідання; *Стефанік.* Твори; *Свідницький, А.* Люборацькі та інші оповідання; *Старицька-Черняхівська.* Літній спочинок; *Анатоль Франс.* Перламутрова скринька; *Зудерман.* Герць метеликів; *Стюла.* А чашечка в'ється; *його ж.* Дітям про комах; *Гаунтман.* Ельга; *Лягерлеф.* Геста Берлінг; *Мальо.* Без сем'ї; *його ж.* В сем'ї; *Плевако.* Українська література. Рухлива хрестоматія по новій українській літературі. Готуються до друку: *Проф. Зінковський.* Роля сем'ї в житті людини; *Дарвін.* Повстання родів; *Д-р Мізула.* Біологія рослин. Части. I і II; *Лелейн.* Про хвороби викликаемі бактеріями; *Гавссон.* Кооперативна статистика; *Вигодзіньський.* Кооперація в Германії; *Ліндау.* Вечер; *Роні.* Ворон; *Мольєр.* Жорж Данден; *Жюль Верн.* Таємничий острів; *його ж.* 80 тисяч перст під волю; *Тальбот.* 5 класа школи св. Домініка; *Дройзен і Гізевиус.* Рільництво; *Меєр.* Свинарство; *Функ.* Молочарство; *його ж.* Скотарство; *Вольф.* Наука про угноєння; *Новацький.* Сіяні трави; *Логаритми.* *Соколовський.* Де-що про психичне життя вищих тварин; *Мечників.* Етюди про природу людини; *Лямперт.* Теорія еволюції; *Шимкевич.* Будучина людини з погляду натураліста; *Бернашевський.* Живий рахунок в 3 част.; *Соколовський, О.* Мавпа і людина в біологічних обставинах життя; *Креплінг, К.* Взаємовідносини звірів і рослин між собою; *Місс, Г.* Наука про комірку і анатомія рослин. *Фрех.* Загальна геологія. Випуски I, II, III і IV; *Проф. Тимірязів.* Життя рослин; *Бородін.* Анатомія рослин; *Проф. Паладин.* Фізіологія рослин. *Соколовський, О.* Ботаника для середніх шкіл; *Гернес.* Історія первісної культури; *Мортільє.* Доісторія; *Маршаль.* Розвиток людського зародка; *Пр.-доц. Яната.* Головні бур'яни України та боротьба з ними; *Вовк.* Етнографічні риси українського народу; *Дрейфус.* Світова еволюція; *Акад. Тутковський.* Загальна фізична географія; *його ж.* Описова мінералогія в синон-

тичних таблицях; його-ж. Нариси з геологічної історії України в 2 част.; Шербина, М. Підручник плідництва; Малченко, Л. Культура лікарських рослин на Україні; Шарлеман, М. Охорона природи за кордоном та її завдання на Україні; Акад. Тутковський. Нариси геоморфології; його-ж. Нариси антропогеографії; його-ж. Потвори минулих геологічних часів.

● Т-во „Просвіта“ у Києві друкує книжки: В. Доманицький: Як хазяюють селяне по чужих землях (Повторне видання); К. Михайлюк: Як годувати корову, щоб вона давала більше молока.

● В це Т-во „Криниця“ друкує шкільний підручник — Ол. Дорошкевич і Л. Білецький: Хрестоматія по історії української літератури. Т. 1, кв. II — Ол. Дорошкевич. Література середнього періоду (XVI—XVIII ст.). Для старш. кл. гімн. (шкід 2-го ступіня). До книги додано дві статті: І. В. Шаля: Огляд укр. літерат. мови XVI—XVIII в. і Ф. Л. Ерст: Про українське мистецтво. Книга матиме багато ілюстрацій і малюнків. До деяких старовинних пісень буде додано ноти для музичної ілюстрації їх в класі. Книга матиме до 15-ти аркушів, зараз видруковано 10-ть арк.

Повторюється другим виданням і перша частина Хрестоматії. Книгу значно перероблено.

● В-во „Дніпросоюзу“ друкує на 1920 рік: Одривний календарь щоденник; настольний кооперативний календарь-книжку; кишеньковий календарь „Товариш“. Календарі мають своїм змістом: загальні календарні відомості, щоденну хронологію видатніших подій, кооперативне, історичне і економічне життя України та инш. країн, українське письменство, мистецтво, освіту, біографії видатних громадських діячів, письменників, кооперативів, відомості усіх галузів науки, народні прислів'я, кооперативні речення, практичні вказівки, поради, справки і т. инш. Календарі будуть ілюстровані знімками, портретами, діаграмами та схемами. В складанні календарів приймають участь видатні літературні, наукові і кооперативні сили.

Видавничий відділ Дніпросоюзу приступив до друку „Театрального Порадника“, який буде випущено у 2-х томах по такому змісту: I том: Л. М. Старицька - Черняхівська. Що таке театр; В. В. Сладкопевцев. Театр та глядач; Г. К. Криницький. Теорія зводної драми. В. В. Сладкопевцев. Вступ до мімодрами з додатками; О. К. Саксаганський. Як я працюю над роллю; О. Л. Захаров. Мистецтво актора; Г. П. Гасвський. Завдання режисера; В. В. Сладкопевцев. Теорія Рутца; С. В. Стрельковський. Про колективний театр. II том: М. М. Старицька. Про декламацію; М. К. Вороний. Пауза і жест; М. Г. Бурачок. Техніка гриму; Б. П. Степанов. Як самому робити парики. О. Г. Кисіль. Історія українського театру; Г. Г. Павлуцький. Історія зовнішньої культури; Г. Г. Павлуцький. Історія зовнішньої культури України; Г. П. Гасвський. Історія сцени; Зразковий Статут Драматичного Гуртка. Порадник призначається для організаторів вистав, аматорів сценічного мистецтва і драматичних гуртків. Він має на меті розвинути перед читачем питання що до теоретичного боку театрального мистецтва і дати цілу низку статей практичного характеру. Більшість статей, які будуть розміщені в Порадникові, будуть цікавою по-

виною в українській літературі. Порадник буде видано на трьох мовах: українській, російській і французькій. Обидва томи Порадника будуть багато ілюстровані малюнками в фарбах та схемами. I том Порадника вийде на протязі біжучого місяця.

Видавничий відділ Дніпросоюзу готує до друку: Е. Вандервальде. Кооперативні соціалістичні і нейтральні; О. Блох. Міста-сади (Соціально-економічний начерк); А. Ніконський. Як повстала Скоропадщина на Україні; Матеріали по організації інструкторської праці; Матеріали по культурно-просвітній діяльності кооперативів; Порадник організаторам і керівникам епоживчих товариств; Серія плакатів—схем та ілюстрованих.

● В-во „Сяєво“ друкує—1. М. Івченко: „Шуми весняні“. Збірка новел. Кн. 1; 2. Галина Журба: Твори. Кн. 1. Крім того видавництво готує серію книжок, яка піде під назвою „Юнацька бібліотека“. З цієї серії виготовлено до друку: Майн Рід: „Водою по над лісом“ (переклад зроблено з оригіналу; ілюструє художник Золотов). В найближчому часі видавництво випускає серію кольорових дубків роботи художників Золотова, Судомора, Лісовського та других на теми взяті переважно з Кобзаря. Закінчується редактування збірника народних пісень з нотами, що вийде під редакцією В. Кривусіва.

● Видавництво „Вернигора“ провадить у Відні роботу по виданню нот. Друкуються твори О. Кошиці, К. Стеценка, М. Леонтовича, Спінці і т. инш.

● Статистично-економічне бюро „Центросоюзу“ випустило такі книжки: „Табакководство и табачная промышленность на Украинѣ“, „Соляная промышленность на Украинѣ и рынок украинской соли“, „Мієные ресурсы Украины. Дона и Севернаго Кавказа“. Друкуються такі книжки: „Внешняя торговля Украины въ 1918 г. и деятельность Австро-Германскихъ импортныхъ и закупочныхъ комиссій“, „Промышленное плодководство, огородничество и бахчеводство на Украинѣ“. Готуються до друку: „Мукомольная промышленность на Украинѣ“ и „Украинские мануфактурные рынки“.

● Вийшов з друку I-ий том (в двох част.) творів А. Кримського — Повісті та ескізи з українського життя (1890—1894). Вид. п'яте, повне й переглянуте (Част. I-а) і Бейрутські оповідання (1897). Вид. друге (II-га част.). Далі мають наново друкуватися такі белетристичні писання А. Кримського: 1. Пальмове гілля. Екзотичні поезії, част. I-III; 2. Андрій Лаговський. Роман; 3. Шагнаме або Іранська книга царів Фірдовсія (переклад з перської мови).

● Друкується і незабаром вийде друга книга „Записок“ першого Відділу Укр. Академії Наук.

● Друкується IV книга „Л.-Н. Вістника“. Поезії: О. Слісаренка, Миколи Терещенка, Арк. Казки, Б. Манджоса, М. Кр—ого, переклади з Горация М. Зерова. Оповідання: М. Івченка „Легкий хліб“, повість П. Мирного „Повія“, листи М. Коцюбинського до дружини. Статті: П. Филиповича, В. Садовського, П. Стебницького, В. Міяковського.—Рецензії. Відділ бібліографії в журналі тепер значно поширений.

● Видавництво О. Крианюк в Катеринославі готує до друку такі книги: *Ліся Українка*: Повне зібрання творів. Том II і дальші томи; *Уйда*:

Маленький граф. Горда рожа. Нюрнберська груба. Казки. Переклад О. Кривинюк; *Шерро*: Чарівні казки. Перекл. О. Кривинюк.

● Т-во „Союз“ в Харькові перекладає на укромову і в ближчий час випускає з друку книгу—Г. А. Бризгалін. Птиці—друзья человека.

● В Полтаві вийшла книга—*Щорічник Полтавського Народного - Природничого Музею* за р.р. 1916—1919. Крім справоздаць, щорічник містить статті з зоології та ботаники, що тичаться флори і фауни Полтавщини. Разом з тим Музей видає серію книжок по охороні природи. Поки що вийшли книги: Г. А. Бризгалін. Охорона природи на Україні; Байер. Шануймо і бережімо природу батьківщини і кілька плакатів: „Захищаймо степ“, „Захищаймо ліс“... Крім того Музей друкує низку визначників (опреділителі) птахів, звірів і рослин.

● Цими днями в виданні московського „Кооперативного издательства“ вийде книга Л. М. Неманова „Финансовая политика Украины“ за час її існування самостійною державою. Книгу цю написано виключно на підставі неопублікованих архивних документів різних установ і охоплює вона період з 7 листопада 1917 р. по 4 люте 1919 р., тоб-то по день другого захоплення Києва більшовиками (Київ. Життя, № 16).

● У Полтаві в день стоп'ятидесятих роковин народження Івана Котляревського вийшов додаток до газети „Рідне Слово“. Зміст: М. Р.: Іван Котляревський; Гр. Коваленко: Ів. Котляревський; В. Щепотьев: Котляревський і старе українське письменство; В. Ч.: Могила І. Котляревського; Гр. Коваленко: Хата Котляревського; В. Щепотьев: Шляхом європейської літератури; Ол. Денисенко: Видання „Енеїди“ Ів. Котляревського.

● Союз Споживачих Т-в у Січеславі видає журнал „Споживач“.

● В Берліні заснувалося Українське Видавництво „Україна“; на чолі видавництва стоїть п. Лангер. Видавництво розпочало видання українського ілюстр. часопису на мовах німецькій і французькій.

● К. Лоський видав в Гельсінгфорсі свою книгу „Нарис Римської історії“—підручник для шкіл.

● У Відні під редактуванням Андрія Горленка (А. Войнаровського) виходить український тижневик „Воля“. В журналі беруть участь: Вол. Мурський, А. Хомик, О. Олесь, С. Андрієнко, Б. Бутенко, І. Базяк, Spectator, М. Леміш, П. Черкаський та інші. В перших числах журналу вміщені портрети С. Петлюри, О. Кошиця, Леся Курбаса, а також фотографічні знімки з постановок Молодого Театру („Царь-Елип“) та Української Республіканської Капели („Промінь“).

● У м. Стрию накладом М. Рудницького в близькому часі мають вийти з друку такі книжки з серії „Юні почерки“: М. Ірчан: В грязюці життя. Нариси; В. Косатень: Шершень. Драматичний етюд; М. Ірчан: Смерть краси. Повість. *Ного-ж*: Ірчик. Новелі.

● По відомостям Книжної Палати за 1917 рік в м. Києві вийшло українських книжок—неперіодичних 572 і періодичних 95.

Літературне життя.

(Звістки та чутки).

◁▷ А. Л. Бем склав бібліографію листів П. Куліша, до якої мають увійти не тільки видруковані, а й недруковані листи. Зібрано багато матеріалів, що дають багато нового для біографії Куліша. Результати цієї великої бібліографічної праці будуть опубліковані в українських наукових органах.

◁▷ О. Олесь за останні часи написав багато нових віршів, з яких складено цілий том, що має друкуватися у Відні.

◁▷ В. Дубровський закінчує редакцію до сьомого видання свого українсько-московського словника. Нове видання буде значно збільшеним, бо до нього, крім старого матеріалу, увійдуть всі слова, що вибрані автором з української літератури; яка появилася після р. 1870 і яка не могла бути використаною Б. Гринченком для його великого словаря через певні вимоги, поставлені редакцією „Київ. Старини“. Таким чином сьоме видання міститиме всю лексичну продукцію українську періоду 1870—1919 р. і матиме не менше 50.000 українських слів.

◁▷ В. Дубровський переклав з французької мови відомий роман Камійяля Флямариона „Урація“. Переклад придбало до видання Каміанецьке видавництво „Дністер“.

◁▷ Гордій Юрич опрацьовує свою повість „Дороте“, що початок її друкувався в „Українській Хаті“ р. 1914 під назвою „l'ut'a rissola maré“.

Тим же автором готується до друку збірка його оповідань, котрі протягом останніх десяти літ друкувалися по різних українських журналах.

◁▷ Х. Майстренко підготував до друку новий збірник своїх творів під назвою „Зігзаги“. В збірник увійшло коло двох десятків новел, нарисів і оповідань, що в свій час містилися по різних періодичних виданнях.

Той-же автор написав маленьку книгу для дітей—„Дітям-Квітам“ і зараз збирає свої давні поезії, що містилися по періодичних виданнях, з метою уложити окремий збірник.

◁▷ Незабаром має поновитися в Києві щоденна газета „Рада“. Разом з тим, газета „Промінь“, яка тепер виходить щодня, перетворюється в щотижневу понеділкову газету, яка поруч чисто газетного матеріалу міститиме широку хроніку українського культурного життя. В газеті візьмуть участь видатні літературні сили.

Видавець—Т-во „Час“.

Редактор—М. Зеров.

Зміст журналів.

„СІЧ“—Літературно-науковий і педагогічний збірник. Кн. 1. 1919. Катеринослав.

Зміст: Грицько Чупринка.—Museum; В. Підмогильний.—Гайдамака; його-ж.—Ваня; В. Поліщук.—Краса; його-ж.—Дош іде, співа й ридає; П. Устак.—Гірські потоки; Т. Романченко.—Хай сонце ясне догорає; його-ж.—Море; Д. Явір.—Встань, народе!

Його-ж.—О, почекайте, не тужіть; В. Поліщук.—Турганець; його-ж.—Порох людський; Д. Чернявський.—Туга; Гете.—Порада; В. Юноша.—Островський і Карпенко-Карий; Ф. Дубіщев.—Самостійне писання в школі; Д. Чернявський.—Доісторичне минуле України. Сказки життя: П. Кирнос.—Also sprach Cain. Видавнича справа в Катеринославі. Хроніка літератури і мистецтва.

Нові видання, надіслані до редакції „Книгаря“.

1369 **Амічс, Е.**—За рідний край. Збірник оповідань для ювацтва. Перекл. Ол. Ділтєря. В-во „Рух“. Харків. 1919 р. Ст. 80. Ц. 4 карб.

Баранов, П.—Початкова фізика. Підручник для вищих початкових шкіл. Переклав з московської П. Шахрай. В-во „Всеуцито“. Київ, 1919 р. Ст. 167+5. Ц. 36 гривень.

Бейер, М.—Шануймо і бережімо свій рідний край. Полтавський Природничий Музей. Серія видань по охороні природи. Кн. 1. Полтава, 1919 р. Ст. 16. Ціни не означено.

Б-ій, А.—Задачи демократії на Україні. Изд. т-ва Петр. Общ. Юга Россії. 1918 р. Харків. Ст. 54+2. Ц. 1 карб.

Бобинський, В.—В притворі храму Поезії. „Юні почерки“. Кн. перша. М. Стрий 1919 р. Ст. 32. Ц. 10 гривень.

Боронило, Д.—Меланхолія. Осіннє марево. „Гумористична Бібліотека“ № 1. В-ва „Сатира і гумор“. М. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 32. Ц. 10 грив.

1375 **Бризгалін, Г.**—Охорона пам'яток природи на Україні. Переклад з російської мови В. Ф. Ніколасва. Полтавський Природничий Музей. Серія видань по охороні природи. Кн. II. М. Полтава, 1919 р. Ст. 31. Ціни не означено.

Васильченко, С.—Дві казки. В-во „Національна Освіта в Укр. Нар. Армії“. Ч. 2. М. Винниця, 1919 р. Ст. 31. Ц. 3 гр.

Його-ж.—Куди вітер віс. Малюнок на одну дію. Вид. газети „Україна“. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 47. Ц. 20 гривень.

Винниченко, В.—Голод. Оповідання. Вид. культ.-просв. відділу при губ. коміт. Катеринославщини. 1919 р. Ст. 16, 8⁰, ціни не зазначено.

Його-ж.—Темна сила. Оповідання. Вид. культ.-просв. відділу при губ. коміт. Катеринославщини. 1919 р. Ст. 16, 8⁰, ціни не зазначено.

1380 **Військовий карний статут** (XXII книга 36. В. П. 1869 р., вид. IV). Перекл. з російської мови. Вид. Законодавчого відділу Голови Військ. Судової Управи. М. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 179. Ц. 30 грив.

Григоренко, Гр.—Дітки. Збірничок для дітей. З малюнками. Вид. О. Кривинюк. № 6. М. Катеринослав. 1918 р. Ст. 86+2. Ц. 4 карб.

Григорєв-Наш.—Поділля. Географічно-історичний нарис. Наклад. Видав. Відділу Подільської Губерн. Народньої Управи. М. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 85. Ц. 6 карб. 40 коп.

Грінченко, Б.—Під тихими вербами. Новість. Видання п'яте. В-во „Книгоспілка“. Київ. 1919 р. Ст. 276. Ц. 30 гривень.

Дорошенко, Дм.—Про минулі часи на Поділля (Коротенька історія краю). М. Кам'янець Подільський. 1919 р. Ст. 50. Ц. 2 р. 25 к.

1385 **Жід, Ш.**—Влада споживача. Переклад з французької мови Г. Драгієвої і О. Борзаківського. „Бібліотека Кооператора“ № 15. В-во „Дніпросоюз“. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ціна 6 гривень.

Його ж.—Вороги кооперації. Переклад з французької мови Г. Драгієвої і О. Борзаківського. „Бібліотека Кооператора“ № 14. В-во „Дніпросоюз“. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 6 гривень.

Задорожний, Гр.—Під ляхським наїздом. Вид. „Стрільця“, органу Галицької армії. М. Кам'янець. 1919 р. Ст. 28. Ц. 5 гривень.

Збірник найкращих українських пісень. Вид. Катеринослав. Союзу Споживч. т-в. 1919 р., м. Катеринослав. Ст. 167+VIII. Ц. 6 карб. 50 коп.

Кашченко, А.—Шід Корсувом. Історична повість. Укр. в-во в Січеславі. 1919 р. Ст. 120, 8°. Ц. 8 гривень.

1390 **Його-ж.**—З Дніпра на Дунай. Оповідання з часів скасування Запорозької Січі. Укр. в-во в Січеславі вид. третє, 1919, ст. 74, вел. 8°, ціна 9 гривень.

Клепатський, П.—Український байкар Євген Гребінка (1812—1848). Накл. Видавн. Відділу Подільської Губери. Народньої Упр. М. Кам'янець-Подільський. 1919 р. Ст. 28. Ц. 1 карб. 40 коп.

Королів, В.—Скотолічєбник (Ветеринарні поради). Третє доповнене й виправлене видання з 49 малюнками. Вид. Всеукр. Кооперат. Видавн. Союзу. Київ. 1919 р. Ст. 267+5. Ц. 40 гривень.

Латинська граматики. Практичний курс. Скл. Гр. Калішевський. „Шкільна Секція“ ч. 17. В-че т-во „Вернигора“. Київ—Відень. 1918 р. Ст. 126+2. Ц. 6 гр.

Лункевич, В.—Небо й зірки. Популярно-науковий нарис. З малюнками. Перекл. з 7-го моск. вид. Ів. Прихоженка. „Популярно-наукова бібліотека“ ч. I. Вид. „Всеувиго“. Київ. 1919 р. Ст. 67+7. Ц. 11 грив. 20 шаг.

1395 **Його-ж.**—Невидимі друзі та вороги людей. Перекл. з 7-го моск. вид. Ів. Прихоженка. „Популярно-наукова бібліотека“ № 2. Вид. „Всеувиго“. Київ. 1919 р. Ст. 100. Ц. 12 гривень.

Матеріали до української наукової термінології. Матеріали до термінології по природознавству. Ч. I. **В. Ф. Ніколаєв.** Назви звірів, птахів, комах та інших животи. Вид. Музею Полт. Губери. Народ. Управи. М. Полтава. 1918 р. Ст. 60. Ц. 1 карб. 75 коп.

Метерлінк, М.—Чудо Св. Антонія. Сатирична легенда на дві дії. Перекл. П. Долини і В. Милаєва. В-во „Сяйво“. М. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 4 гривні. [5.000].

Мишуга, Л., др.—Які тепер суди на Україні. Вид. „Стрільця“, органу Галицької армії. М. Кам'янець. 1919 р. Ст. 31. Ц. 7 гр.

Мопсан, Г.—Аллюма й інші новелі. Перекл. з французької мови К. Шмиговського. „Світова Бібліотека“ № 3. Вид. т-ва „Кришниця“. М. Київ. 1919 р. Ст. 197+3. Ц. 20 гр.

1400 **Назарук, Осип, др.**—До Бакоти. Вржіння з подорожі до українських помпеїв. В-ня „Стрільця“ органу Галицької армії. М. Кам'янець. 1919 р. Ст. 31. Ц. 5 гривень.

Павлюк, А.—Сумна радість. Поезії (1916—1918). Том I. В-во „Будучина“.

М. Остріг на Волині. 1919 р. Ст. 143. Ціна 12 грив.

Панченко, Гр.—Диктант для середніх, вищих початкових та народніх шкіл. Частина перша. Етимологія. Вид-че кооп. т-во „Кам'янар“ Катеринослав. 1919 р. Ст. 134, 8°, ціна 15 карб.

Пачовський, В.—Побіг трьох братів із лицької революції. Накладом Селянсько-Робітн. Союзу Наддністрянщини. М. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 20. Ц. 4 гривні.

Перетць, В. М., проф.—Вступ до вивчення літератури (Лекції по методології історії літератури). Переклад студентів А. В. та О. Ш. Видання студентського Видавничого Комітету. М. Кам'янець на Поділля. 1919 р. Ст. 77. Ц. 5 карб. 50 коп.

1405 **Петров, О.**—Кооперація за дротом. „Серія безстрастична“ № 4 Вид. „Дніпросоюз“. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 6 гривень.

Показчик літератури по вивченню природи Полтавщини. Склад завідуючий природничим відділом Музею В. Ф. Ніколаєв. М. Полтава 1918 р. Ст. 17. Ціна не означено.

Пфанкухе, А.—Боротьба і порозуміння між релігією та природничими науками. Історична розвідка. Перекл. з другого німецького видання. Вид. Всеукр. Кооперат. Вид. Союзу. Київ. 1919 р. Ст. 120+8. Ц. 24 грив.

Рашевський, М.—Про становище робітників на цукроварнях. Перекл. з російського. З передмовою д-ра Фабриціуса: Організований трудосахар і буракове робітництво. Вид. Українського Робітн. Клубу у Києві. М. Київ. 1919 р. Ст. 32. Ц. 2 карб.

Ремізов, О.—Ясва (Русалія на 3 дії). Переклала В. Вільшанська. В-во „Сяйво“. Київ. 1919. Ст. 15+1. Ц. 2 гривні. (5.000).

1410 **Різниченко, Вас.**—„Батуринські свічки“. Сторінка з історії української свічкової промисловости. Вид. В. Різниченко. Київ. 1919 р. Ст. 16, 8°, ц. 5 гривень.

Його-ж.—Про гетьмана Пилипа Орлика та його діяльність. Київ. 1919 р. Ст. 32, 8° Ц. 5 гривень.

Семенко, Михайль.—Пьєро мертвопетлю. Футурізм (1914—1918 р.) Кв. третя. Видання групи „Флямінго“. Київ. 1918 р. Ст. 85+3. Ц. 50 гривень.

Скріб, Е.—Як роблять революцію (Вертран і Ратон). Комедія на 5 дій. Перекл. В. Самійленка. В-во „Сяйво“. Київ. 1919 р. Ст. 137+1. Ц. 20 гривень. (10.000).

Словник Української фізичної термінології (проект). Відбитка з 1-го тому „Матеріалів до української природничої термінології“. Вид. Термінологічної комісії природничої секції Укр. Наук. т-ва. Київ, 1918 р. Ст. 133+1. Ц. 18 гривень.

1415 **Список кооперативних союзів України на 1-ше січня 1919 року**. З додатком на 1 червня 1919 року. Вид. Статист.-Економ. Відділу при Центральн. Українськ. Кооперат. Комітеті. Київ, 1919 р. Ст. 43. Ціни не визначено.

Тарноградський, В.—Боянові струни. Поезії. „Всеукраїнське Видавництво“. Київ, 1919 р. Ст. 30+2. Ціни не визначено.

Трояновський, І.—Природа та її явища. Підручник для двокласових та вищих початкових шкіл. Переклад з 6-го московського видання під редакцією В. Запорожця. Вид. перше. В-во „Всеуцито“. Київ, 1919 р. Ст. 196+II+4. Ц. 40 гривень.

Устав українського руханково-стрілецького товариства „Січ“. М. Кам'янець, 1919 р. Ст. 30. Ц. 7 гривень.

Франс, А. — Повстання Анголів. Перекл. з франц. О. Нитка „Світова Бібліотека“ № 4. В-че т-во „Кривниця“. Київ, 1919 р. Ст. 278+IV. Ц. 25 гривень.

1420 **Хейсін, М.**—Що таке споживче товариство, та яка з нього користь. Перекл. з рос. Вид. спілки споживчих т-в півдня Росії. Харків, 1919 р. 40 стор. Ц. 1 карб. 80 коп.

Царівна-Полуничка, дитяча п'еса на 3 справи з сойвами і тавцями. Зложив віршами Мирний Панас. В-че т-во „Зірка“ у Полтаві. М. Полт. 1919 р. Ст. 24. Ц. 4 гривні.

Шалійте, шалійте, снажені кати! Слова О. Колесси. Росклад В. Кривусіва-Борецького. Для мішаного хору в супроводі фортеп'яна. Видавн. Українськ. Робітн. клубу у Києві. Серія музична № 2. Київ, 1919 р. Ст. 2. Ц. 4 карб. (10.000).

Шарко, В.—Арифметика. Систематичний курс. Частина друга (дробн). Всеукр. Кооперат. Вид. Союз. Київ, 1919 р. Ст. 80. Ц. 18 гривень.

Шарлеман, Е.—Охороняйте рідну природу. Природно-історична бібліотека під ред. проф. В. Талієва. Серія „Світова Культура і Природа“ № 1. Вид. „Союз“. М. Харків, 1918 р. Ст. 32. Ц. 1 карб.

1425 **Яворницький, Д. Ю., проф.**—Українсько-руське ковантво перед судом історії. Читано в Катеринославському Університеті 19²⁰/ix 18 р., м. Катеринослав, 1919 р. Ст. 24. Ц. 5 карб.

щоденна громадсько-політична і літературна газета

СЛОВО

Тимчасові умови передплати на 1919 р. на 1 міс. 75 нарбованц. Передплата приймається тільки з 1-го числа кожного місяця,—за зміну адреси 1 карб. (при зміні доконче прикладати стару адресу).

Увага авторам: статті не ухвалені до друку, редакція не повертає.

Адреса редакції і контори: Михайлівський пр. 35, м. 1. Телефон 10-58. Редактор приймає від 2—3 год. Секретарь—від 2—4 год.

Умови друкування оповісток: На 1 сторінці 6 карб., на 4 стор.—4 карб. за 1 рядок в одну шпальту петіта за кожний раз. Особам, що шукають праці, за оголошення не більше як в 3 рядки в 1 шп. 5 карб. за 1 раз.

Контора відкрита від 10 до 4 год. дня.

Ціна окр. № у Києві, в провінції і на вокзалах—4 карб.

Промінь

ЩОДЕННА УКРАЇНСЬКА ГАЗЕТА

Ред.-вид. Ю. Авдіїв.

Контора і редакція „Проміня“ тимчасово міститься на Інститутській ч. 22.

Умови друкування оповісток: На 1 сторінці 15 карб., на 4-й стор.—8 карб. за 1 рядок в одну шпальту петіта за кожний раз. Особам, що шукають праці, за оголошення не більше як в 3 рядки в 1 шп.—3 карб. за 1 раз.

Контора відкрита від 10 до 4 год. дня.

Ціна окремого № у Києві, в провінції і на вокзалах—4 карб.

Рік вид. 2-й.

1919-й рік.

„Наше Минуле“

Журнал містить на своїх сторінках статті і розвідки з історії України, історії українського письменства, культури і мистецтва, мемуари й листування історичних діячів, матеріали з побутової історії і з історії політичного і національного руху на Україні. Широку увагу присвячено буде відділу критично-бібліографічному і хроніці культурного життя в зазначеному обсязі.

Журнал виходить в 1919 році книжками в 12—15 аркушів під редакцією П. І. Зайцева.

Книжки журналу та комплекти за минулий рік можна набувати в конторі Видавничого Товариства „ДРУКАРЬ“. Хрещатик, 50.

Брати участь в журналі до цього часу дали згоду: І. Айзеншток, Д. Антонович, акад. Д. Багалій, В. Барвинський, А. Бем, проф. О. Віднов, О. Білецький, М. Біляшевський, В. Бойко, проф. М. Василенко, С. Гиляров, прив.-доц. О. Грузинський, проф. О. Грушевський, прив.-доц. М. Гузій, Ол. Гуцало, проф. В. Данилевич, Д. Дорошенко, О. Дорошкевич, В. Дурдуковський, проф. Д. Еварницький, Ф. Ервет, Сергій Сфремов, М. Жученко, Пав. Зйдев, М. Зеров, Ю. Іванов-Меженко, А. Каманіна, І. Каманін, О. Кисіль, акад. Б. Кістяковський, д-р Кривецький, акад. А. Кримський, д-р Ф. Колесса, д-р Ів. Крип'якевич, акад. Ор. Левицький, проф. Б. Лепкий, О. Лотоцький, М. Макаренко, Ф. Матушевський, В. Міяковський, Мих. Могилянський, В. Молзалецький, проф. Г. Нарбут, А. Ніковський, проф. І. Огієнко, С. Онацький, проф. Г. Павлуцький, д-р И. Пеленський, С. Перфецький, М. Плевако, В. Прокопович, д-р Ів. Раковський, В. Романовський, д-р С. Рудницький, проф. М. Сагарда, проф. Іл. Свенцицький, Ф. Слюсаренко, О. Соловій (Соловійов), П. Стебницький, проф. М. Сумцов, проф. Ф. Сушицький, С. Тарапушенко, проф. К. Тіандер, М. Цікаловський, прив.-доц. Д. Шедулько, проф. Ф. Шміт, О. Шульгин, В. Щербаківський, Д. Щербаківський, В. Щербина, д-р В. Щурат і інші особи.

Ціна комплекту за 1918-й рік, три книжки—50 карб.

Т-во „ЧАС“ останніми часами видало такі книжки:

Пр. Свенторський Є. Основи права державного (Пер. О. Вечерницького)	1	50
Дод. Свенціний Іа. Основи науки про мову українську	1	60
Пр. Тамченко Є. Українська грамати́ка	2	25
Черкасено Св. Рідна школа, читанка I	1	30
Ного-ж. Рідна школа, чит. II	2	10
Чепіга Я. Задачник для початкових народніх шкіл, рік другий	—	65
Мауменко В. Загальні принципи українського правознавства	—	25
Чепіга Я. Методичні замітки до навчання грамоти по звуковому методу	—	40
Гоголь М. Тарас Бульба (переклад М. Садовського)	2	—
Косець О. В Тарасову ніч (драматичні картини для роковин смерті Т. Шевченка)	—	35
Де-Амичіс Е. Шкільні оповідання, кн. I. (За рідний край. Маленький лицарь. В поміч батькові. Хлопчик-барабанщик. В лікарні)	—	60
„Будні“. Оповідання в чужих мов (Джіованні Чамполі, Родзевичової, А. Доде, Аріс Гарборга. Г. де-Мопасана, К. Міксата, М. Коношинської й инш.) т. I	2	25
Одесь О. „З журбою радість обнялась“, поезія, кн. I, вид. друге	1	40
Загул А. З зелених гір (поезія)	1	60
Садовський М. Спогади з російсько-турецької війни 1877—78 р.	1	50
„Бім-бом, дзелень-бом!“ Нар. казочки, 8 великих малюнків в багатьох фарбах художника О. Судомора	2	50
Лез у чорній фарбі для розмальовування	2	50
„Прибадашка“. Нар. казка, мал. О. Судомора	2	50
Старицька-Черняхівська А. Гетьман Петро Дорошенко (драма)	3	—
Шинковський А. Український правопис (словничок)	—	85
Шинковський А. Шинковський словник старовинних українських слів	—	75
Шинковський А. Шинковський словник „Час“	3	50
Американські оповідання. Упорядкував В. Старий	2	—
Старицька-Черняхівська А. Останній син, вид. 2	—	70
Де-Амичіс Е. Шкільні товариші (щоденник школяра), 3-є вид.	4	—
Гоголь М. Ревизор, комедія (перекл. М. Садовського)	3	—
Фещенко Е. Gloria victis. (Оповідання)	—	50
Гаршан В. Чотири дні. (Оповідання)	—	25
Андреев Л. Петля на хуторі	—	20
Старицького М. Богдан Хмельницький	2	75
Гауптман Г. Ганіуся	1	50
Майстренко Х. В огні і крові	2	80
Григоренко Гр. Твори Т. I	4	50
Бічер-Стоу Г. Томова Хатка (переклад Ох. Діхтярь)	2	—
Мари Твен. Принц та бідак (в перекл. Ох. Діхтяря)	5	—
Широцький К. Колівищина	1	—
Петлюра С. Незабутні	1	50
Вайнов Л. Підготовка народу та війська до захисту батьківщини	7	—
Ревуцький Д. Українські думи та пісні історичні	12	—
Старицький М. Облога Буші	2	80
Фебуняцький П. (П. Смутан). Поміж двох революцій	4	50
Григорій Наш. Історія Українського Народу	15	—
Мішель Вері. За 80 днів кругом світа	16	гр.

Вільна Українська Школа

загально-педагогічний журнал.

Видає Всеукраїнська учительська Спілка.

Передплата на 1918—1919 рік 35 карб.,

перше півріччя 16 карб.; друге 20 карб.

Адреса: Київ, Гринівська 4, тел. 81-77.

Редагує Комітет.

Сільський Господар

двохтижневий часопис сільсько-господарської кооперації.

Умови передплати: на рік — 24 карб., на півріччя — 12 карб., окреме число 3 грив.

Адреса: Київ, Прорізна 19. „Централ“.

Редагує Комісія.

ГРОМАДА

громадсько-кооперативний і літературний журнал

виходить тричі на місяць

Ціна на „Громаду“ на цілий рік 50 гр., на півроку 26 гр. Окреме число 4 гр.

Адреса: Київ, В. Володимирська, 46.

З травня місяця ц. р. у Києві виходить часопис

„Книжний Вістник“

присвячений питанням бібліотекознавства і книгарських справ.

Видавець: Національна Бібліотека при Укр. Акад. Наук.

Редактор Ігн. П. Житецький.

Адреса: Київ, Гоголівська вул. 22, гошп. 3.

Ціна часопису визначається на окремих примірниках.

Товариство „ЧАС“ у Київі
ПРОДОВЖУЄ НА 1919 РІК ВИДАННЯ
й приймає передплату на місяшник

Книгарь

літопис українського письменства
(РІК ВИДАННЯ ТРЕТІЙ)*

„Книгарь“ при участі відомих українських письменників і знавців з різних спеціальностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якості й хиби.

Часопис „Книгарь“ подає повні відомости про діяльність всіх українських видавництв; оповіщає про всі наміри й плани кожного видавництва; про всі книжки, що вийшли або мають вийти.

Передплата на рік 51 карб., на три місяці 15 карб. Перші 16-ть книжок „Книгаря“ за 1917 і 1918 р. висилаються за 30 карб. Оповістки видавництв по 3 карб. за рядок.

Гроші на передплату надсилати по адресі: Київ. Володимирська 42, тел. 25--77. „ЧАС“, редакція „Книгаря“.

Щоб не було задержки в висилці, треба поспішати з передплатою.

„Книгарь“—є необхідним справочником і порадином для всіх особ та інституцій, що купують або цікавляться книгами; особливо він потрібний для бібліотек, книгозбірень, земств, „Просвіт“, учительства.

В „Книгарі“ пишуть:

Проф. Д. Багалій, П. Богацький, Ст. Богданович, В. Бойко, А. Бем, проф. М. Бурчак, Л. Бурчак, Ол. Вечерницький, В. Волох, Ол. Волошин, Ф. Гавриш, Н. Гай, О. Гермайзе, П. Горецький, А. Грабенко, Мих. Грінченко, Ол. Грудницький, проф. В. Давилевич, Ол. Дітляр, В. Дога, Д. Дорошенко, Ол. Дорошкевич, Г. Дмитренко, проф. В. Дубняський, В. Дубровський, Н. Дубровська-Тривулевська, В. Дурдуковський, Ф. Ерст, С. Сфремов, Гв. Житецький, М. Жученко, П. Зайцев, Мих. Зеров, Гр. Іваняца, М. Івченко, М. Ішуніна, Ол. Квасіль, Ю. Ковалевський, С. Кондра, В. Королів, В. Корінь, Ол. Кошиць, проф. А. Примський, М. Кудрицький, М. Кушнір, П. Лавин, В. Ларин, М. Левицький, Ор. Левицький, М. Леонтович, проф. Ан. Лобода, К. Лоський, О. Лотоцький, С. Лукасевич, М. Марковський, Ф. Матусевський, К. Мацієвич, Ю. Меженко-Іванів, Ол. Мицюк, В. Міжковський, Мих. Могилляський, В. Модзалецький, М. Мукалов, Ав. Ніковський, П. Новак, Ів. Ошпоков, М. Павловський, С. Павочіні, М. Плевако, П. Пожарський, В. Порш, В. Поточний, Ів. Прихоженко, В. Прокопович, Д. Ревуцький, Л. Ревуцький, В. Романовський, П. Рулін, С. Русова, проф. М. Сагарда, М. Садовський, В. Садовський, Ол. Саліковський, проф. Іл. Євєнцький, П. Сивицький, Ол. Синавський, Ст. Сірополко, П. Смуток, Ол. Соловій, М. Сріблявський, В. Старий, Л. Старицька-Черняхівська, П. Стебницький, К. Стеценко, О. Стещенко, В. Страшкевич, проф. С. Тимченко, Г. Тисяченко, П. Филіпович, О. Ходзицький, В. Хоменко, С. Черкасенко, Ів. Шаля, М. Шаповал, В. Шарко, С. Шевченко, Н. Шульгіна-Ішук, А. Яковлів, Б. Якубський, Ав. Яринович.

Видавець—Т-во „Час“.

Гедактор—М. Зеров.